

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

Yıl: 2022

Cilt: 6

Sayı: 1

e-ISSN: 2618-592X

- Belediye ve Bağlı Kuruluşlarında Sözleşmeli Personel İstihdamında Yaşanan Sorunlar: Bir Model Önerisi 1-20
Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye Ülkü PEKKAN ve Doç. Dr. Orhan Veli ALICI
- Küresel Kamu Malı Olan Çevreye Katkısı Bağlamında Türkiye'nin Enerji Stratejisi ve 2023 Enerji Hedeflerinin Değerlendirilmesi 21-43
Doç. Dr. Deniz ŞAHİN
- BIST'te İşlem Gören Futbol Kulüplerinin Covid-19 Dönemi Finansal Performanslarının IDOCRIW Temelli Analizi 44-65
Öğr. Gör. Şifa KIRHASANOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZDEMİR
- Liberal Düşüncenin Devlete Bakış Açısı 66-85
Kadir ARAS
- Türkiye'de Ticaretin Ticaret Antlaşmaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi 86-103
Dr. Öğr. Üyesi Işın KIRIŞKAN

<http://dergipark.gov.tr/enderun>

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL:2022 Cilt:6 Sayı:1

Enderun yılda iki defa çıkan (Mart-Ekim)
ULUSLARARASI HAKEMLİ bir dergidir.

Sürelî Yayın Adı

Enderun Dergisi

Yayın Türü

Uluslararası E-Dergi

Yayın Dili

Türkçe - İngilizce

Yayın Sıklığı

Yılda iki kez

Konusu

Sosyal Bilimler

Elektronik Adresi

<http://dergipark.gov.tr/enderun>

Yayıncı

Cihan Usta

Editörler

Cihan USTA

Emre Yiğit

Yavuz Özkaya

TARANILAN İNDEKSLER

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL:2022 Cilt:6 Sayı:1

Yayın ve Bilim Kurulu

Dr. Admir MULAOSMANOVİC – International University of Sarajevo

Dr. Ayşe Elif YAZGAN - Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi

Dr. Abdullah BARIŞ - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Atila KARKACIER - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Çetin KAPLAN - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Dilşad GÜZEL - Erzurum Atatürk Üniversitesi

Dr. Elçin YAZICI - Düzce Üniversitesi

Dr. Fikret BİRDİŞLİ - İnönü Üniversitesi

Dr. Gül ŞİMŞEK - Erzurum Atatürk Üniversitesi

Dr. Hafijur RAHMAN - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ – Yozgat Bozok Üniversitesi

Dr. Hasan ÖZER – Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Hüseyin TEMİZ – Samsun Üniversitesi

Dr. Kemal ADEM - Aksaray Üniversitesi

Dr. Orhan Veli ALICI – Tarsus Üniversitesi

Dr. Ömer Faruk GÜLEÇ – Kırklareli Üniversitesi

Dr. Sara BENMAHAMMED – University of the Mentouri Brothers Constantine

Dr. Serdar BUDAK – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Serghinia Hammoud ep. CHOBERT – France Ministry of Justice

Dr. Sertan TALAS – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Turan SÜLEYMANOV - Azerbaycan Devlet Üniversitesi

Dr. Veysel YILMAZ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Yavuz ACUNGİL - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL:2022 Cilt:6 Sayı:1

SAYININ HAKEM LİSTESİ

Dr. Ahmet YAMAN

Dr. Aysun YILMAZTÜRK

Dr. Beyhan Beller DİKMEN

Dr. Elvan CENİKLİ

Dr. Emrah AKDAMAR

Dr. Ertuğrul Selçuk GÜLDÜLER

Dr. Hafijur RAHMAN

Dr. Mutlu SESLİ

Dr. Özlem TÜMER

Dr. Uğur SEVİM

Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüşler ve fikirler, Editör, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bakış açılarını yansıtır. Editör, Yayın Kurulu ve Yayıncı bu gibi durumlar için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir. Yayınlanan içerik ile ilgili **tüm sorumluluk yazar(lar)a aittir.**

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2022 CİLT/VOL: 6 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**BELEDİYE VE BAĞLI KURULUŞLARINDA SÖZLEŞMELİ
PERSONEL İSTİHDAMINDA YAŞANAN SORUNLAR:
BİR MODEL ÖNERİSİ**

PROBLEMS IN THE EMPLOYMENT OF CONTRACTED PERSONNEL IN
THE MUNICIPALITY AND ITS AFFILIATES: A MODEL PROPOSAL

Makalenin
Gönderim Tarihi:
24/01/2022

Makalenin
Kabul Tarihi:
15/03/2022

Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye Ülkü PEKKAN

Tarsus Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü
E-Mail: nazmiyepakkan@tarsus.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7298-0552

Doç. Dr. Orhan Veli ALICI

Tarsus Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
E-Mail: orhanvelialici@tarsus.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8670-3879

ÖZET

2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 49 uncu maddesi ile belediyelerde ve bağlı kuruluşlarında çeşitli unvanlarda sözleşmeli personel çalıştırılması uygulamasına geçilmiştir. Konu özelinde vesayet makamınca çeşitli genelgeler uygulamaya konulmuş, böylece sözleşmeli personel istihdamında karşılaşılan sorunların giderilmesi ve ülke genelinde uygulamada yeknesaklığın sağlanması amaçlanmıştır. Zaman içerisinde söz konusu personelin bir kanun marifetiyle memur kadrolarına ataması da yapılmıştır. Daha sonra belediyeler ve bağlı kuruluşlarınca sözleşmeli personel alımı uygulamasına devam edilmiştir. Ancak uygulamada sözleşmeli personelin işe alınması ve sözleşmelerinin yenilenmesinde mevzuattan kaynaklanan sorunlar yaşanmaya devam etmektedir. Bu çalışmada hâlihazırda sözleşmeli personel sayılarının toplam personel içindeki oranı üzerinden anılan uygulamanın etkinliğinin değerlendirilmesine gidilmiştir. Yine mevzuat özelinde yaşanan muğlaklıklar ve uygulama farklılıklarından kaynaklanan sorunlara yer verilerek anılan aykırılıkların giderilmesi için yargı kararları da dikkate alınarak çeşitli öneriler sunulmuştur. Kamu kaynaklarının daha etkili, ekonomik ve verimli kullanılabilmesi ile personel istihdamında rasyonelliğin sağlanabilmesinin yanı sıra liyakat ilkesinin de tesisi adına sözleşmeli personel alımında merkezi yönetimde olduğu gibi belediyeler ve bağlı kuruluşları özelinde de bir model önerisine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belediyeler, Bağlı Kuruluşlar, Sözleşmeli Personel, Liyakat

ABSTRACT

With the 49th article of the Municipality Law No. 5393, which entered into force in 2005, the practice of employing contracted personnel with various titles in municipalities and their affiliates has been started. In this context, various circulars have been put into practice by the Guardianship Authority, thus it was aimed to eliminate the problems encountered in the employment of contracted personnel and to ensure uniformity in practice throughout the country. It was ensured that the personnel were appointed to civil service duties by a law over time. Subsequently, contracted personnel recruitment practice was continued by municipalities and their affiliates. However, in practice, it has been observed that the problems arising from the legislation, regarding the recruitment of contracted personnel and the renewal of their contracts continue to be experienced. The aim of this study is to evaluate the effectiveness of the said application over the ratio of the number of contracted personnel to the total personnel. In addition, the ambiguities experienced in the legislation and the problems arising from the differences in implementation are included. Various suggestions have been presented in order to eliminate the contradictions that have arisen, with taking into account the judicial decisions. Consequently, a model proposal has been presented for municipalities and their affiliates to use public resources effectively, economically and efficiently, to ensure rationality in personnel employment and to establish the principle of merit.

Keywords: Municipalities, Affiliated Entities, Contracted Personnel, Merit

1. Giriş

Türkiye’de kamu personel rejiminde genel olarak tekçi ve merkezîyetçi bir yönetim anlayışı güdülse de bilhassa kamu yönetimi paradigmalarındaki değişimle birçok kamu hizmetinin piyasaya gördürülmesi yoluna gidilmiştir. Bu süreçte farklı istihdam metotları da giderek daha uygulanır hale gelmiştir. Bu yöntemlerden biri ise sözleşmeli personel istihdamı olup, başlangıçta merkezî yönetim tarafından özellikle Kamu İktisadi Kuruluşları özelinde başlayan bu istihdam şekli merkezî yönetimin diğer teşkilatlarında da uygulanır hale gelmiştir.

657 sayılı Kanun’un 4/B maddesine göre sözleşmeli personel “Kalkınma planı, yıllık program ve iş programlarında yer alan önemli projelerin hazırlanması, gerçekleştirilmesi, işletilmesi ve işlerliği için şart olan, zaruri ve istisnai hallerde münhasır olmak üzere özel bir meslek bilgisine ve ihtisasına ihtiyaç gösteren geçici işlerde, Cumhurbaşkanınca belirlenen esas ve usuller çerçevesinde, ihdas edilen pozisyonlarda, mali yılla sınırlı olarak sözleşme ile çalıştırılmasına karar verilen ve işçi sayılmayan kamu hizmeti görevlileri” şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak geçici olduğu dile getirilen bu uygulamanın zamanla süreklilik arz edecek şekilde bir istihdam modeline dönüştüğü görülmektedir.

Yerel yönetimler özelinde ilk uygulamalar 3030 sayılı Kanun’un 1984 yılında yürürlüğe girmesi ile sadece büyükşehir belediyelerinde tatbik imkânı bulmuş; ardından uygulama diğer yerel idareleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Günümüzde belediyeler ve bağlı kuruluşları bünyesinde belirli unvanlarda tam ve

kısmi zamanlı sözleşmeli personel istihdam edilebilmekte olup, anılan uygulamanın yasal dayanağı 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 49 uncu maddesi olarak uygulamaya devam etmektedir. Maddede, Kanunda hüküm olmaması halinde 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4 üncü maddesinin (B) fıkrasına göre istihdam edilenler hakkındaki hükümler uygulanacağı belirtilmektedir. İlgili atfa konu uygulama özelinde de 1978 yılında çıkarılan Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına Dair Esaslar bulunmakta olup, sözleşmeli personel istihdamına ilişkin farklı düzenlemelerin bulunması, uygulamada önemli tereddütlere ve yanlış atamalara sebebiyet vermektedir.

Belediyeler ve bağlı kuruluşlar özelinde uygulamaya yönelik çeşitli genelgeler yürürlüğe konulmuş olsa da Sayıştay Başkanlığınca yapılan denetimlerde sözleşmeli personel atamalarında meydana gelen mevzuata aykırı işlemlerin bulgu konusu yapıldığı ve bu hususun süreklilik arz ettiği görülmüştür. İşe alım noktasında mevzuattaki muğlaklıkların ve belirsizliklerin yanı sıra imza altına alınan sözleşmenin mahiyetinde de önemli eksiklikler mevcuttur. Ayrıca sözleşmenin yenilenmemesi halinde de verilen yargı kararları sürecin işleyişine dair yönetsel anlamda da önemli eksikliklerin olduğuna işaret etmektedir.

Bu çalışmada; belediyeler ve bağlı idarelerde sözleşmeli personel uygulamasının hukuki boyutu incelenmiş, uygulamada karşılaşılan sorunlar tespit edilerek bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerine yer verilmiştir. Başlangıçta geçici işler için istisnai bir uygulama olarak tatbik edilen bu istihdam türünün zamanla süreklilik arz edecek şekilde uygulanması ve hatta kazanılmış hak şeklinde telakki edilmesi karşısında sözleşmeli personel alımının daha objektif kriterlere bağlanması gerektiği saptanmıştır. Bu çerçevede kamu hizmetine girme açısından eşitlik ile liyakat ilkesinin tatbikini olanaksız kılan bu uygulamanın daha şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmesi maksadıyla hâsıl olan gereksinimin yasal bir zorunluluk olmasa da bir ilana konu edilmesi ve mesleki yetkinlik, bilgi ve beceri özelinde yapılacak bir sınav ile sözleşmeli personelin istihdam edilmesi yönünde bir model önerisi sunulmuştur.

2. Sözleşmeli Personel Uygulaması

20. Yüzyılda kurum ve kuruluşlarda etkinlik, kalite, verimlilik ve performans gibi yönetsel konularda karşı karşıya kalınan sorunların çözümü için kamu yönetimi anlayışında köklü değişikliklere gidilmiştir. Özellikle özel sektördeki uygulamaların sektörün gelişiminde yarattığı olumlu etkiler kamu işletmeciliğindeki geleneksel yönetim anlayışının getirdiği hantallığı ortadan kaldırmanın gerekliliğini gün yüzüne çıkarmıştır (Wilson ve Doig, 1996: 53). Bu kapsamda özel sektörün rekabetçi, proaktif, girişimci, piyasa ve sonuç odaklı anlayışı gibi kamu yönetimindeki kurum ve kuruluşlara özel sektör anlayışının yansıtılmasını ön plana çıkaran yeni rol ve sorumluluklar yüklenmiştir (Lamba, 2015: 129). Kamu yönetimi anlayışındaki bu köklü değişimlerin temelinde hiç şüphesiz özel sektörün karşı karşıya kaldığı ekonomik ve sosyal sorunlara olan başarılı yaklaşımlarının etkisi olmuştur. Özel sektörün yürütmüş olduğu faaliyetlerin kamu yönetimi anlayışından bu bakımdan üstün bir özellik göstermesi, yönetsel sorunların ya da engellerin üstesinden gelinmesinde mutlak çıkar yol

olarak görülmüştür (Wilson ve Doig, 1996: 53).

Geleneksel kamu yönetimi anlayışının özellikle personel yönetimi kapsamında yaratmış olduğu eksiklikler ya da tıkanmalar sunulan hizmetin kalitesini doğrudan etkilemektedir. Şöyle ki; geleneksel anlayışın sunmuş olduğu ömür boyu iş garantisi; verimlilik, kalite ve kaynak kullanımını gibi önemli konuları yeniden sorgulatmıştır (Hughes, 2014: 123).

Sözleşmeli personel uygulamasının kamusal hizmetlerin sunulması sürecinde ortaya çıkışı genel olarak Post-Fordist Kamu Personel Rejimi şeklinde sınıflandırılan 1980 sonrası döneme tekabül etmektedir. Bu dönemin başlangıcı olan 1970'li yıllarda fordist devletin büyük ölçüde klasik işlevlerini yitirdiği, iktisadi alanda bir model değişikliğine giderek küçülme yönünde aksiyon almaya başladığı ve esnekliğe dayalı bir örgütlenmeye geçtiği anlaşılmaktadır (Acar, 2019: 229). Türkiye'de sözleşmeli personel uygulaması, ilgililerin mesleki yetkinliği ve tecrübesine gerek duyulan konularda istisnai bir yöntem olarak memur çalıştırılmayacak alanlarda ve konularda geçici olarak gündeme gelmişken; 1980'lerle birlikte uygulamaya konulan Kanun Hükmünde Kararnamelerle yaygınlaştırılmış, hatta özendirilerek kalıcı hale getirilmiştir. Başlangıçta sadece Devlet Planlama Teşkilatı'nda çalıştırılacak olan yabancı uzmanlar için tatbik edilen bu sistem, 1970'lerden itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır (Kayar, 2020: 43).

Günümüzde sözleşmeli personel uygulaması temel istihdam yöntemi haline gelmesine rağmen anılan uygulama 1990'lı yıllara dek Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararları nedeniyle yaygın bir istihdam biçimine dönüştürülemediği. Bununla birlikte yargı kararları ile sözleşmeli personel uygulamasının güvenceli hale gelmesi ve zamanla bu içtihatların bir statü hukukuna dönüşmesi akabinde mezkûr uygulama giderek yaygınlaşmıştır. Akabinde 399 KHK ile sözleşmeli personelin memurlara benzer yasal güvencelerle donatılması önemli bir hak kazanımı olarak kabul edilmiştir (Kayar, 2014: 20-21).

Öte yandan kamu hizmetlerinin ifasında memur ve sözleşmeli personel statüsünde çalışan görevlilerin aynı iş özelinde aralarında özlük hakları ve sorumlulukları bakımından ciddi farkların olması sebebiyle kamu hizmetlerinin yürütülmesi noktasında kayda değer sorunlar ortaya çıkardığı da tespit edilmiştir (Acar, 2019: 231).

3. Belediyeler ve Bağlı İdarelerde Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına Dair Mevzuat

1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda sözleşmeli personel istihdamına dair bir hüküm yer almamaktadır. 9/7/1984 tarih ve 18453 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun ile büyükşehir belediyelerinde sözleşmeli personel çalıştırılabileceği hususuna yer verilmiştir. Böylece mahalli idareler özelinde büyükşehir belediyelerinden başlayarak sözleşmeli personel istihdamına imkân tanınmıştır (Karahanoğulları,

1998: 304).

Öte yandan her ne kadar 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda sözleşmeli personel uygulaması olmasa da 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na 1970 yılında eklenen Ek Geçici Madde 13 ile Belediye Opera ve Tiyatroları, Şehir ve Belediye Konservatuvar ve Orkestrası için sözleşmeli personel istihdam edebileceği hususu da düzenlenmiştir (Arap, 2018: 126). Görüleceği üzere belediyeler özelinde sadece anılan konuda ve teknik nitelikteki personel için bu yönetime başvurulacağı, opera, şehir tiyatrosu, orkestra ve konservatuvar dışında diğer belediye hizmetlerinde sözleşmeli personel istihdamının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Belediyelerde ve bağlı kuruluşlarında sözleşmeli personel istihdamına ilişkin temel düzenleme 13/7/2005 tarih ve 25874 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Belediye Kanunu'dur. Söz konusu Kanunun 49 uncu maddesinde; *“Belediye ve bağlı kuruluşlarında, norm kadroya uygun olarak çevre, sağlık, veterinerlik, teknik, hukuk, ekonomi, bilişim ve iletişim, plânlama, araştırma ve geliştirme, eğitim ve danışmanlık alanlarında avukat, mimar, mühendis, şehir ve bölge plâncısı, çözümleyici ve programcı, tabip, uzman tabip, ebe, hemşire, veteriner, kimyager, teknisyen ve tekniker gibi uzman ve teknik personel yıllık sözleşme ile çalıştırılabilir.”* hükmüne yer verilmiştir. Yine aynı madde kapsamında sözleşmeli personelin boş memur kadrosu karşılığında çalıştırılabileceği, bu durumda boş kadrolara atama yapılamayacağı, anılan kadrolara yapılan atamalarda ihdas edilen kadro unvanının gerektirdiği niteliklerin aranacağı da düzenlenmiştir. Sözleşmeli personelin ücretinin ise belediye meclisince belirleneceği ve söz konusu memur kadrosunun birinci derecesinin birinci kademesinde bulunan bir görevlinin alabileceği toplam ücretin yüzde 25 fazlasını geçemeyeceği de hüküm altına alınmıştır. Söz konusu ücretler her yıl Hazine ve Maliye Bakanlığınca çıkarılan genelgeler suretiyle unvan bazında tavan limit altında kalmak üzere belirlenmektedir (Uğur ve Köseoğlu, 2018: 167).

Öte yandan yukarıda zikredilen unvanlardan sadece avukat, mimar, inşaat ve harita mühendisi ile veteriner kadrosu bulunmayan veya işlerin azlığı nedeniyle bu unvanlarda kadrolu personel istihdamına gereksinim görülmeyen belediyelerde kısmi zamanlı olarak sözleşme ile personel çalıştırılabileceği de düzenlenmiştir. Ayrıca sözleşmeli personel hakkında mezkûr Kanunla düzenlenmeyen konularda vize şartı aranmaksızın 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4 üncü maddesinin (B) fıkrasına göre istihdam edilenler hakkındaki hükümlerin uygulanacağı da belirtilmiştir (Arap, 2018: 127).

Büyükşehir belediyeleri özelinde de sözleşmeli personel istihdamına bakıldığında, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 28 inci maddesindeki *“Belediye Kanunu ve diğer ilgili Kanunların bu kanuna aykırı olmayan hükümleri ilgisine göre büyükşehir ve ilçe belediyeleri hakkında da uygulanır.”* hükmü nedeniyle 5393 sayılı Kanunun 49 uncu maddesine istinaden sözleşmeli personel uygulamasının büyükşehir belediyeleri için de uygulanacağı açıktır.

Belediye bağlı kuruluşlarına gelince söz konusu kavramdan su ve kanalizasyon idareleri ile İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediyelerinde bulunan ve söz

konusu belediyelere bağı olan İETT, ESHOT ve EGO Genel Müdürlüklerinin anlaşılması gerekmektedir. Başka bir deyişle büyükşehir belediyelerinde anılan belediyelere bağı olarak kurulan su ve kanalizasyon idareleri ile üç ulaşım otoritesinde de 5393 sayılı Kanunun 49 uncu maddesi uyarınca sözleşmeli personel istidam edilebilmektedir.

Anılan düzenleme akabinde uygulama birliğinin tesis edilmesi ve tereddüde mahal verecek uygulamaların giderilmesi maksadıyla İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğünce 31.10.2005 tarih ve 11493 sayılı Genelge yayımlanarak ilgili mercilere iletilmiştir. Süreç içerisinde mahalli müşterek nitelikli hizmetlerin daha etkili, ekonomik ve verimli kullanılması adına sözleşmeli personel istihdamı yaygın bir şekilde uygulama alanı bulmuştur. 12/07/2013 gün ve 6495 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 9 uncu maddesinin (b) bendi ile sözleşmeli personelin aynı unvandaki memur kadrosuna atanmasına da olanak sağlanmıştır.

Tablo 1: Sözleşmeli Personel Sayıları

İdare	2012	2013	2014	2019	2020
<i>Belediyeler</i>	18.772	1.302	3.620	17.670	19.147
<i>Belediye Bağı Kuruluşları</i>	1.812	117	366	1.976	2.047
<i>Toplam</i>	20.584	1.419	3.986	19.646	21.194

Kaynak: Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporlarından derlenerek hazırlanmıştır. <https://yeryonetimler.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-88463>

Yukarıda yer alan tabloya göre 2013 yılında 6495 sayılı Kanun ile belediyeler ve bağı kuruluşlarında sözleşmeli personelin istemi ile memur kadrolarına atama yapılması akabinde sözleşmeli personel sayısının önemli düzeyde azaldığı, 2012 yılında bu iki tür mahalli idare özelinde toplam sözleşmeli personel sayısı 20.548 iken 2013 yılında bu sayının 1.419'a düştüğü, ancak 2020 yılı verilerine göre söz konusu sayının 2012 seviyesinin üstüne çıktığı anlaşılmaktadır.

2020 yılı itibariyle belediyelerde 90.612 memur, 19.147 sözleşmeli personel, 55.313 sürekli ve geçici işçi bulunmakta olup, sözleşmeli personel sayısının toplam personel sayısına oranı %11,5 dolayındadır. Öte yandan 2020 yılı itibariyle belediye bağı kuruluşlarında 12.404 memur, 2.047 sözleşmeli personel, 12.121 sürekli ve geçici işçi bulunmakta olup, sözleşmeli personel sayısının toplam personel sayısına oranı %7,7 dolayındadır (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2020).

Özellikle 2014 yılı sonrasında 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir belediyelerinde il mülki sınırı uygulamasına bağı olarak büyükşehir belediyeleri ile bağı kuruluşları özelinde hizmet sunulan alanın genişlemesine ve hizmet çeşitliliğinin artmasına bağı olarak personel gereksiniminin ve dolayısıyla sözleşmeli personel sayısının arttığını söylemek doğru olacaktır. Nitekim bu idarelerce memur alınabilmesi için

hâlihazırda Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'ndan izin alınması gerekmektedir. Ancak sözleşmeli personel alımında bu yönde bir izin gerekmemesi de anılan idareleri bu yönde bir tasarrufta bulunmaya yönlendirmektedir. Bu hususlar nazara alındığında, gerek alansal genişleme gerekse de hizmet çeşitliliğine bağlı olarak istihdam edilen sözleşmeli personelin niteliği, yetkinliği ve mesleki tecrübesi giderek önem kazanmıştır (Arap, 2018: 120). İdarelerin kendi tercihi ile sınavsız bir şekilde alım yapabileceği sözleşmeli personel kadrolarına atama yapma hususunun birçok idarenin stratejik planında amaç ve hedef olarak belirlendiği de tespit edilmiştir (Sadioğlu ve Ömürgönülşen, 2013: 91).

Tablo 2: Mahalli İdareler Personelinin Toplam Kamu Personeli İçindeki Oranı

İdare	2019			2020		
	Toplam Kamu Personeli	Toplam Mahalli İdareler Personeli	Mahalli İdareler Personeli/ Toplam Kamu Personeli (%)	Toplam Kamu Personeli	Toplam Mahalli İdareler Personeli	Mahalli İdareler Personeli/ Toplam Kamu Personeli (%)
<i>Memur</i>	2.939.446	110.324	3,75	2.970.190	108.552	3,65
<i>Sözleşmeli Personel</i>	427.547	20.558	4,81	502.528	22.235	4,42

Kaynak: Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı 2020 Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu. <https://yerelyonetimler.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-88463>

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından yayınlanan 2020 yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporuna göre mahalli idarelerdeki memur sayısının kamuda çalışan toplam memur sayısına oranı %3,65 iken, mahalli idarelerdeki sözleşmeli personel sayısının toplam sözleşmeli personel sayısına oranı %4,42 olarak tespit edilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere sözleşmeli personel oranının memur oranına göre mahalli idarelerde daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu da sözleşmeli personel atamasının merkezi idareye göre yerel yönetimlerde daha fazla kullanıldığını göstermektedir. Başka bir deyişle merkezi idarede sözleşmeli personel atamalarının sınav neticesinde gerçekleştirilmesi karşısında yerel yönetimlerde anılan kadrolara yapılan atamaların üst yönetim tarafından sınavsız bir şekilde ve takdir yetkisi ile doğrudan gerçekleştirilmesi söz konusu oranın daha fazla olmasının nedeni olarak değerlendirilmektedir.

Sözleşmeli personel istihdamı noktasında Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının en güncel mahiyetteki düzenlemesi 2020/02 Numaralı Genelge, 02/01/2020 tarihinde imzalanarak ilgili mercilere gönderilmiştir. Söz konusu genelgede sözleşmeli personel istihdamında hizmet verilecek unvanların gerektirdiği şartların taşınması gerektiği belirtilmiştir. Anılan niteliklerin

belirlenmesinde de 6/6/1978 tarihli ve 7/15754 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla yürürlüğe giren Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar'daki 4 sayılı Cetvel'de yer alan "A –Sözleşmeli Personel Pozisyon Unvanları İle Asgari Nitelikleri Gösterir Cetvel"de aranan nitelikler veya Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Personelinin Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Esaslarına Dair Yönetmelik'te yer alan niteliklerin aranması gerektiği hususuna yer verilmiştir. Genelge tarihi itibarıyla adı geçen yönetmeliğin İçişleri Bakanlığınca yürürlüğe konulduğu, akabinde de aynı Bakanlık tarafından mülga kılındığı ve bu süre zarfında da 02/07/2020 tarihli ve 31173 sayılı Resmî Gazete'de Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığınca Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Personelinin Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Esaslarına Dair Yönetmeliğin yayımlandığı görülmüştür.

Hâlihazırda belediyelerde ve bağlı kuruluşlarında tam zamanlı sözleşmeli personel istihdamında mezkûr genelgenin ekinde bulunan Ek-2 Sözleşmeli Personel Unvanları esas alınarak atama yapılabileceği, bu atamalarda da yukarıda zikredilen iki farklı mevzuatın tatbik edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ancak bu hususun uygulamada karışıklığa sebebiyet verdiği görülmektedir. Bu durumda aşağıda belirtilen hususlara göre ilgili mevzuatın uygulanması gerekmektedir.

a-) Ek-2 Sözleşmeli Personel Unvanlarından herhangi biri hem Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar eki 4 sayılı Cetvel'de hem de Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Personelinin Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Esaslarına Dair Yönetmelik'te yer alıyorsa bu iki mevzuattan birinin esas alınması gerekmektedir.

b-) Ek-2 Sözleşmeli Personel Unvanlarından herhangi biri Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar eki 4 sayılı Cetvel'de yer almıyorsa, sadece Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Personelinin Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Esaslarına Dair Yönetmelik hükmüne göre işlem tesis edilecektir.

Öte yandan sözleşmeli personel unvanlarından herhangi birinin mezkûr yönetmelikte olmamasına rağmen Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar eki 4 sayılı Cetvel'de yer alması halinde de bu mevzuatın tatbik edileceği açıktır. Ancak her iki mevzuattan sadece birinde bulunan unvana dair kriterlerin belirlenmesinde bir sorun bulunmazken her iki mevzuatta bulunan bir unvana dair iki farklı kriterin/şartın aranması halinde uygulamada önemli sorunlar çıkabileceği değerlendirilmektedir. Ancak söz konusu 2020/02 nolu Genelge ile idarelere bir takdir hakkı tanındığı, anılan durumda her iki mevzuattan birine göre istihdamın sağlanabileceğinin belirtildiği görülmektedir.

Bu hususta bir örnek vermek gerekirse Yönetmelik hükmüne göre programcı kadrosuna atanabilmek sadece "Fakülte veya yüksekokulların bilgisayar programcılığı ile ilgili bölümlerinden mezun olmak" şartı aranırken 4 sayılı Cetvel'de programcı kadrosuna atanabilmek için "Yükseköğretim kurumlarının bilgisayar programcılığı ile ilgili bölümlerinden en az ön lisans düzeyinde mezun olmak veya en az ön lisans mezunu olmak koşuluyla bilgisayar programcılığı

alanına ilişkin ders aldığı belgelendirmek veya bu alanda Milli Eğitim Bakanlığı onaylı sertifika sahibi olmak ve en az D düzeyinde YDS veya dengi yabancı dil bilgisine sahip olmak” şartlarının arandığı görülmektedir. Uygulamada bir unvan için iki ayrı düzenlemede farklı şartların aranması uygulamada tereddüde mahal vermektedir. Söz konusu kadro özelinde gerçekleştirilen bir atama akabinde Sayıştay Başkanlığınca yapılan denetimde “programcı” kadrosuna yapılan atamada Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar uyarınca aranan yabancı dil bilgisine sahip olma şartının sağlanamadığı gerekçesi ile bir bulguya yer verildiği de görülmüştür (Sayıştay, 2020: 14-17). Bahsedilen bulguda “programcı” kadrosu için Yönetmelikte aranan eğitim şartı ile 4 sayılı Cetvelde yer alan şartlardan yabancı dil şartının sağlanmadan atama yapıldığı tespit edilmiştir. Her iki düzenleme uyarınca “İşe alınma açısından gerekli olan niteliklerden herhangi birini taşımadığının sonradan anlaşılması” nedeniyle istihdamın mevzuata uygun hale getirilmesinin istenildiği görülmüştür.

Yine aynı kadro özelinde yapılan başka bir atama da Sayıştay bulgusuna konu edilmiştir. “Sözleşmeli Olarak İstihdam Edilip Memur Kadrolarına Atanan Programcı Kadrosunda Çalışan Personelin Mevzuatta Öngörülen Şartları Taşıyamaları” konulu bulguda programcı kadrosuna atananların yukarıda bahsi geçen yabancı dil şartını sağlamadıkları, akabinde de yapılan atamadan sonra 12/07/2013 gün ve 6495 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 9 uncu maddesinin (b) bendi gereği memur kadrosuna atandığı hususuna yer verildiği görülmüştür (Sayıştay, 2018: 63-66). Sayıştay denetim raporlarının tetkiki neticesinde “Sözleşmeli Olarak İstihdam Edilen Personelin Mevzuatta Öngörülen Nitelikleri Taşıyamaması” şeklinde çok sayıda bulguya rastlanmıştır. Bu hususlar gözetildiğinde belediyeler ve bağlı kuruluşları özelinde sözleşmeli personel istihdamı noktasında mevzuatın yeterince açık olmadığı kanaati hâsıl olmuştur. Uygulamada rastlanan aykırılıkların idareler özelinde telafisi güç hadiselerle yol açtığı dikkate alındığında mevcut hukuki düzenlemelerde birtakım değişikliklere gidilmesinin yararlı olacağı; bu kapsamda sözleşmeli personel istihdamına ilişkin hususların daha sarıh içerikte tek bir düzenlemede toplanması gerektiği değerlendirilmiştir. Böylelikle yerel idareler özelinde uygulamada yeknesaklık sağlanabilecektir.

Bu çerçevede daha önce de değinildiği gibi belediyeler ve bağlı kuruluşlarında sözleşmeli personel ataması için iki farklı düzenlemenin uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu noktada söz konusu şartların haricinde sözleşmeli personel alımında bağlayıcı bir sınav veya mülakat düzenlemesi bulunmamaktadır. Başka bir deyişle belediyeler ve bağlı kuruluşları, mezkûr iki düzenlemede aranan şartları sağlayan herhangi bir kimseyi sınav ve mülakat ile Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) gibi bir puan şartı veya başkaca bir kısıt olmaksızın istihdam edebilmektedir (Çöpoğlu, 2015: 169). Nitekim belediyeler ve bağlı kuruluşlarca insan kaynakları yönetimi açısından ihtiyaç duyulan sözleşmeli personelin bulunması ve işe alımı “başarılı bir uygulama” olarak nitelendirilse de (Yıldırım, 2019: 414), söz konusu sözleşmeli personel bulma çabasının üst yönetici nezdinde bir tercihe dönüşmesi ve ilana dayalı olmaksızın idarenin iç işleyişinde şeffaf

olmayacak şekilde, herhangi bir başarı ve sınav ölçütü olmaksızın nihayete erdirilmesi yeni kamu yönetimi yaklaşımları ve ilkeleriyle de örtüşmemektedir.

4. Sözleşmeli Personel ile İmzalanan Hizmet Sözleşmesi

Yukarıda zikredilen 2020/02 nolu Genelge ekinde tam zamanlı ve kısmi zamanlı sözleşmeli personel ile idare arasında imzalanacak olan hizmet sözleşmesi yer almaktadır. Anılan sözleşme maddeleri genel olarak incelendiğinde; sözleşmeli personelin görev yeri, mevzuat uyarınca kendisine verilecek olan işleri yapacağı, görev dışında başka işte çalıştırılmayacağı, göreve dair bilgileri açıklamayacağı, görev ve çalışma zamanlarının memurlar ile aynı olacağı, anılan iş dışında kazanç getirici başkaca bir işte çalışmayacağı hükme bağlanmıştır.

Aynı sözleşmede personelin alacağı ücretin ve izin süreleri ile haklarının da belirlendiği görülmüştür. Öte yandan görevlendirilmesi halinde harcırah alabileceği, görevini aksatmak maksadıyla iş yavaşlatma mahiyetinde eylem ve davranışlarda bulunamayacağı, bir siyasi partiye üye olmak gibi siyasi faaliyetlerde de bulunamayacağı, görevi sebebiyle menfaat temin edemeyeceği, hediye ve borç alamayacağı da düzenlenmiştir.

Bahsi geçen tip sözleşmeye göre, sözleşmeli personelin iş akitlerinin sona erdirilmesinin ise belirli şartlara bağlandığı görülmektedir. Buna göre sözleşmeli personelin;

“a) İşe alınma açısından gerekli olan niteliklerden herhangi birini taşımadığının sonradan anlaşılması,

b) İşe alınma açısından gerekli olan niteliklerden herhangi birini sonradan kaybetmesi,

c) Sözleşme dönemi içerisinde mazeretsiz ve kesintisiz üç gün veya toplam on gün süreyle görevine gelmemesi,

ç) Hizmetinin gerektirdiği pozisyona ihtiyaç kalmaması,

d) Bir proje kapsamında işe alınması durumunda istihdam edildiği projenin tamamının veya proje bölümlerinin sözleşmede öngörülen süreden önce tamamlanması,

e) Terör örgütleriyle eylem birliği içerisinde olması, bu örgütlere yardım etmesi, kamu imkan ve kaynaklarını bu örgütleri desteklemeye yönelik kullanması ya da kullandırması, bu örgütlerin propagandasını yapması,

f) Sözleşmeli personelin 65 yaşını doldurması,”

durumlarından herhangi birinin gerçekleşmesi halinde, hizmet sözleşmesini tek taraflı olarak feshedebilme yetkisinin işveren idareye verildiği görülmüştür.

Yukarıda yer alan hükümler açık olmakla birlikte sözleşmeli personelin 657 sayılı Kanununun 125 inci maddesinde belirtilen fiilleri işlemesi halinde personel hakkında disiplin soruşturmasının yürütülüp yürütülemeyeceği ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Başka bir deyişle gerek 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 49 uncu maddesinde gerekse de diğer mer'i mevzuatta belediye ve bağlı

kuruluşlarında görevli bulunan sözleşmeli personelin disiplin hukuku açısından yukarıda zikredilen “Sözleşme dönemi içerisinde mazeretsiz ve kesintisiz üç gün veya toplam on gün süreyle görevine gelmemesi” ve “Terör örgütleriyle eylem birliği içerisinde olması, bu örgütlere yardım etmesi, kamu imkân ve kaynaklarını bu örgütleri desteklemeye yönelik kullanması ya da kullandırması, bu örgütlerin propagandasını yapması” halleri haricinde işlem tesis edilmesi mümkün gözükmemektedir.

Nitekim hukuki üst normdan yoksun olmasına rağmen kimi belediyelerce Sözleşmeli Personel Disiplin Yönetmeliği gibi düzenlemelerin hayata geçirildiği de görülmektedir. Başka bir deyişle söz konusu yönetmeliklerin dayanacağı herhangi bir üst norm olmamasına rağmen sözleşmeli personel hakkında disiplin yönetmelikleri çıkarmalarının hukuken mümkün olmayacağı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede yukarıda bahsi geçen ve karşılıklı olarak imza altına alınan matbu sözleşmede yer alan iki husus haricinde sözleşmeli personel hakkında disiplin işlemi tesis edilmesi hukuka uygun gözükmemektedir. Nitekim bu hususta verilen çeşitli görüşler de bulunmaktadır. Çalışma Genel Müdürlüğü tarafından verilen bir görüşte “657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 4/B maddesine dayanarak yürürlüğe konulan Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslarda, sözleşme hükümlerine uyulmaması hallerinde uygulanacak müeyyideler tespit edilinceye kadar, sözleşmeli personel hakkında Devlet memurlarının tabi olduğu disiplin hükümlerine göre işlem tesis edilmesinin mümkün bulunmadığı” hususuna yer verildiği görülmüştür. Yine başka bir görüşte de “5393 sayılı Belediye Kanununda ya da Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslarda bu hususa ilişkin bir düzenleme yapılmaya kadar, mezkûr Kanunun 49 uncu maddesinde göre istihdam edilen sözleşmeli personel hakkında Devlet memurlarının tabi olduğu disiplin hükümlerine göre işlem tesis edilmesinin mümkün bulunmadığı, sözleşmeli personel hakkında uygulanacak disiplin cezalarının usul ve esasları hakkında belediyelerce yönetmelik çıkarılmayacağı” hususunun Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na bildirildiği tespit edilmiştir (Çalışma Genel Müdürlüğü, 2020).

Bütün bunlar bir yana, içeriği genelge ile belirlenen hizmet sözleşmesinin ilk maddelerinde yer alan, sözleşmeli personelin uyması gereken kurallara ilişkin olarak herhangi bir ihlal durumunda ne yapılacağı da meçhuldür. Bir sözleşmeli personelin kendisine verilecek olan işleri yapmaması, göreve dair bilgileri açıklaması, görev saatlerine riayet etmemesi, kazanç getirici başka bir iş yapması, işi yavaşlatması, siyasi partiye üye olması veya siyasi faaliyetlerde bulunması, menfaat temin etmesi hallerinde haklarında uygulanacak müeyyideye yer verilmemesi önemli bir eksikliklerdir.

Bu hususlar ve eksiklikler nazara alındığında bu aşamada 5393 sayılı Kanun’a veya Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar’a “sözleşmeli personel hakkında da 657 sayılı Kanun uyarınca disiplin iş ve işlemlerinin tesis edilebileceği” yönünde bir hükmün eklenmesi uygun olacaktır.

Öte yandan sözleşmenin 16 ncı maddesinde “Sözleşmeli personel (yukarıdaki maddelerde belirtilen hak ve yükümlülüklerde herhangi bir değişiklik yapılması

sonucunu doğurmamak kaydıyla) kendisine verilen görevlerin yürütümüne ya da işin niteliğine ilişkin olarak ise; (.....) hususlarına uymak zorundadır.” hükmüne yer verildiği görülmüş, bu noktada idarelere boş bırakılan yere sadece görevlerin yürütümü ile işin niteliğine ilişkin ekleme yapma serbestisi verilmiştir. Ancak dikkat edilecek olursa görevlerin yürütümü ile işin niteliği sınırlamasına gidilmiştir. Başka bir deyişle sadece unvanın gerektirdiği görevin iş özelinde ifasına dair hükümlerle sözleşmenin olabildiğince sınırlandırıldığı görülmüştür.

Bu çerçevede hâlihazırda vesayet makamınca belirlenen sözleşmenin var olan sorunlar çerçevesinde tekrar gözden geçirilerek rastlanılan eksiklikleri de giderecek şekilde yeniden düzenlenmesinde fayda olduğu açıktır.

5. Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına Dair Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar

Sözleşmeli personel istihdam eden idareler özelinde zaman içerisinde gerek personelin işe alınmasında gerekse de sözleşmelerin yenilenmesi ile işin ifası sırasında çeşitli sorunlar yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu sorunların genel olarak mevzuattan kaynaklandığını söylemek doğru olacaktır.

Daha önceki kısımlarda da değinildiği üzere sözleşmeli personel hakkında disiplin hukukunun işletilmesine yönelik bir düzenleme olmaması sebebiyle süregelen zaman içerisinde idareler özelinde eşitlik ilkesine aykırı durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Başka bir deyişle, disiplin sorumluluğu doğuran herhangi bir fiili icra eden kişi işçi ve/veya memur olduğunda tatbik edilebilir disiplin hükümleri mevcutken bu görevlinin sözleşmeli personel olması durumunda bu kişiler hakkında herhangi bir işlem yapılamamaktadır. Dolayısıyla bu noktada aynı fiilde bulunan bir görevli cezalandırılırken sözleşmeli personelin cezalandırılmaması eşitlik ilkesine ve iş barışının tesisine mani olmaktadır.

Bir diğer yaygın husus ise sözleşmeli personele yöneticilik görevinin verilmesidir. Sayıştay Başkanlığı'nın kimi bulgularında *“Sözleşmeli Olarak İstihdam Edilen Personelin Müdür Olarak Görevlendirilmesi”* şeklinde tespitlere çokça yer verildiği görülmektedir. Anılan bulgunun mevzuata aykırı oluşu da gerekçeleriyle birlikte açıklanmaktadır (Sayıştay, 2019: 45-48). Nitekim Anayasa'nın 128 inci maddesinde *“Devletin, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler, memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle görülür”* hükmü yer almakta olup, süreklilik arz eden hizmetlerin memur olmayanlar eliyle yürütülmesi Anayasa'ya da aykırılık teşkil etmektedir. Öte yandan Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar'ın 6 ncı maddesinde de *“İlgililer sözleşmelerinde belirtilen görev dışında başka bir işte çalıştırılmaz”* hükmü yer almaktadır. 5393 sayılı Kanun'da hangi unvanların sözleşmeli personel olarak istihdam edilebileceğine yer verilmiş olup, yönetici konumundaki kadroların bu maddede yer almadığı görülmektedir. Bütün bu hususların dışında yönetici kadrolarının 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu uyarınca Harcama Yetkilisi veya Gerçekleştirme Görevlisi gibi iş ve işlemlerle faaliyetlerde

bulunacağı da düşünülürken belediyelerde ve bağlı kuruluşlarda yaygın vaziyette rastlanılan bu uygulamanın önlenmesine dair hizmet sözleşmelerinde yasaklayıcı bir hükme yer verilmesinin yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

Bir diğer önemli sorun ise sözleşmeli personelin sürekli mahiyetteki kamu hizmetlerini sunmalarına rağmen yıllık sözleşmelerle çalışması halidir. Bu durum hizmet güvencesi konusunda bir tereddüte yol açmakta; sözleşmeli personel her yıl sözleşmelerinin yenilenmesi noktasında maruz kaldıkları belirsizlik sebebiyle siyasi etkilere giderek daha açık hale gelmektedir. Başka bir deyişle, yerel seçimlerle göreve gelen üst yöneticinin siyasi saiklerle hareket etmesine bağlı olarak sözleşmeli personelin bir değişime maruz kalma olasılığı, personelin iş verimi ve performansını önemli düzeyde etkilemektedir. Bu yüzden idareye tanınan takdir yetkisinin dışında işe almada ve işe devam ölçütlerinde objektif kriterlerin belirlenmesi bu aşamada anılan personele yönelen siyasi etkiyi ortadan kaldıracaktır.

6. Yargı Kararları Çerçevesinde Sözleşmeli Personel İstihdamının Sürekliliği

Sözleşmeli personelin atanması sürecinde yukarıda ayrıntılı bir şekilde değinilen şartlara göre istihdam sağlanmaktadır. Anılan atamalarda 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 48 inci maddesinde yer alan şartlar da aranmakta olup, ancak bu şartların ortadan kalkması halinde sözleşmenin feshi mümkün olmaktadır. Ayrıca 2020/02 sayılı Genelge'nin ekinde bulunan sözleşmenin 15 inci maddesinde yer alan hususların gerçekleşmesi halinde de sözleşme tek taraflı olarak feshedilebilmektedir.

İşe alınma açısından gerekli olan niteliklerden herhangi birini taşımadığının sonradan anlaşılması halinde ilgili personel hakkında tanzim edilecek bir rapor ile sözleşmenin feshi mümkün gözükmemektedir. Aynı şekilde işe alınma açısından gerekli olan niteliklerden herhangi birinin sonradan kaybedilmesi halinde de aynı durum geçerli olacaktır. Daha önce de değinildiği üzere *“Sözleşme dönemi içerisinde mazeretsiz ve kesintisiz üç gün veya toplam on gün süreyle görevine gelmemesi”* ve *“Terör örgütleriyle eylem birliği içerisinde olması, bu örgütlere yardım etmesi, kamu imkân ve kaynaklarını bu örgütleri desteklemeye yönelik kullanması ya da kullandırması, bu örgütlerin propagandasını yapması”* halinde de ilgili hakkında tanzim edilecek bir rapor ile akdın sonlandırılması mümkündür. Söz konusu durumun tartışmaya mahal vermeyecek şekilde bilgi, belge ve bulgularla kayıt altına alınması, desteklenmesi ve gerekmesi halinde ilgilinin de savunması veya ifadesi alınarak idari işlemin şekil unsuruna hanel getirmeyecek ölçüde sözleşmenin feshinin dayanakları ile sağlanması gerekmektedir. Aksi halde idari işlemin tesisinde yaşanacak herhangi bir usul eksikliği fesih işleminin iptali ile neticelenmesine yol açacaktır.

Yine sözleşmeli personelin bir proje kapsamında işe alınması durumunda istihdam edildiği projenin tamamının veya proje bölümlerinin sözleşmede öngörülen süreden önce tamamlanması ile personelin 65 yaşını doldurması halinde de bu hususa dayanılarak sözleşme feshedilebilmektedir.

Öte yandan ilgili personel hakkında kimi davranışları özelinde daha önce değinildiği üzere disiplin soruşturması yapılamasa da gerçekleştirilen fiilin Türk Ceza Kanunu kapsamında suç teşkil etmesi halinde sözleşmenin feshedilebileceği değerlendirilmektedir. Aksi halde, ceza muhakemesi süresince sözleşmeli personelin çalışmaya devam etmesi, delillerin karartılması veya başkaca telafisi güç veya imkânsız hadiselerle yol açabileceğinden bu hususta fesih işleminin gerekli olduğu mütalaa edilmektedir.

Bir diğer fesih hali de “*Hizmetinin gerektirdiği pozisyona ihtiyaç kalmaması*” hali olup, bu noktada da hizmetin gerektirdiği pozisyona duyulan gereksinimin ortadan kalkması halinde mahal vermeyecek şekilde açıklanması ve buna bağlı olarak da sözleşmenin feshedilmesi mümkün gözükmektedir.

Konu ile ilgili zaman içerisinde çeşitli işlemlerin yapıldığı ve sözleşmenin feshi veya yenilenmemesi yönündeki işlemlerin idari yargıya taşındığı görülmüştür. Örnek bir olayda bir belediyede programcı kadrosu ile sözleşme imzalayarak çalışmaya başlayan davacının iki yıl sözleşmesinin yenilenmesi akabinde “*sözleşmeli personel sayısında düşüşe gidilmesi*” gerekçesiyle sözleşmesi yenilenmemiştir. İzmir 3. İdare Mahkemesi ise 10/05/2017 gün ve E:2016/134, K:2017/621 sayılı kararında; “davacının programcı kadrosunda tam zamanlı sözleşmeli personel olarak çalıştırılmak üzere istihdam edilmesine karar verilmişse de, programcı kadrosunun gerektirdiği işler dışında çalıştırıldığı, 2016 yılında programcı kadrosu karşılığı işe alınan personel bulunmadığı ve davalı idarenin sözleşmeli programcı personele ihtiyacı olmadığı sonucuna varıldığından, davacının hizmet sözleşmesinin yenilenmemesinde hukuka aykırılık bulunmadığı” gerekçesiyle davanın reddine karar verilmiştir. İzmir Bölge İdare Mahkemesi 2. İdari Dava Dairesi de 27/12/2017 tarih ve E:2017/7348, K:2017/8437 sayılı kararıyla; istinaf başvurusunun reddine karar verilmiştir. Danıştay 12. Dairesi ise 4.2.2019 tarih ve E: 2018/1020, K: 2019/597 sayılı kararında; “ihtiyaç üzerine 2016 yılında programcı kadrosuna bir adet sözleşmeli personel alındığı, öte yandan dava konusu işlemin gerekçesinin somut delillerle ortaya konulmadığı, davacının görevinde başarısız veya yetersiz olduğuna yönelik de bir tespit bulunmadığından dava konusu işlemde hukuka uyarlık görülmemiştir” denilerek anılan kararları bozmuştur. Bir başka uyuşmazlık konusunda da Danıştay 12. Dairesi, 31/01/2017 tarih ve E:2016/8868, K:2017/66 sayılı kararında hizmetine gerek kalmayan personelin sözleşmesinin yenilenmemesi akabinde süreç içerisinde davacının yerine başka bir personel ile sözleşme imzalanmaması gerekçesiyle hizmete gerek kalmadığı kanaatine vararak dava konusu işlemde hukuka aykırılık bulunmadığına hükmetmiştir (Mavili, 2019: 28).

Bu çerçevede sözleşmesi yenilenmeyen bir unvana tekrar sözleşmeli personel alınması halinde “*Hizmetinin gerektirdiği pozisyona ihtiyaç kalmaması*” halinden söz edilemeyeceği açıktır. Anılan personelin sözleşmesinin yenilenmemesi için bu durumda görevin ifasına dair kişisel hususların nazara alınması gerekecektir. Bu hususa da değinen Danıştay 12. Dairesi ilgilinin görevinde başarısız veya yetersiz olduğuna yönelik somut bir tespit bulunmaması halinde sözleşmenin yenilenmemesini hukuka uygun bulmamaktadır. Danıştay 12. Dairesinin

17/10/2018 tarih ve E: 2016/6932, K: 2018/4246 sayılı kararında “davacı hakkında verilmiş her hangi bir disiplin cezası, görevinde yetersiz ve başarısız olduğu veyahut görevini kamu yararı ve hizmet gerekleri açısından gereği gibi yerine getiremediği yolunda herhangi bir somut bilgi ve belge bulunmaksızın ve sebep gösterilmeksizin tesis edilen dava konusu işlemde kamu yararı ve hizmet gereklerine uyarlık görülmemiştir” denilerek davanın reddi yönündeki kararı bozmuştur.

Yukarıda yer verilen kararlar uyarınca sözleşmeli personelin hizmet sözleşmesinde yazan haller kapsamında sözleşmesinin feshi dışında personelin görevini gereği gibi yerine getirmemesi, görevinde yetersiz ve başarısız olması gibi performansa ve yetkinliğe dayalı gereksinimlerin sağlanamaması halinde bu tespitlerin şüpheye mahal vermeyecek şekilde bilgi ve belgelerle desteklenmesi halinde sözleşmenin feshinin sağlanabileceği kanaatine varılmıştır.

7. Liyakat ve Eşitlik İlkeleri Çerçevesinde Bir Model Önerisi

Mahalli müşterek nitelikli hizmetleri kıt kaynaklarla etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde sunma gayesiyle hareket eden belediyeler ve bağlı kuruluşlarınca personel istihdamında liyakat ilkesine dayalı bir personel yönetim süreci çerçevesinde kurumsal bir kültür oluşturulması gerekmektedir. Yürürlükte bulunan mevzuat uyarınca belediyeler ve bağlı kuruluşların personel giderlerinin bütçe gelirinin yüzde otuzunu geçmeme kısıtlaması da bulunmaktadır. Buna göre personelin işe alınması ve işe devamında liyakat, kariyer ve eşitlik ilkelerinin tarafsız ve rasyonel ölçütler dâhilinde tatbik edilmesi gereksiz personel istihdamını da engelleyecektir. Bu nedenle personel yönetiminde anılan kaygıların güdülmesi yerel kaynakların daha çok mahalli müşterek nitelikli hizmetlere aktarılmasına da olanak sağlayacaktır.

Daha önce de değinildiği üzere belediyeler ve bağlı kuruluşlarında bahsedilen unvanlara sözleşmeli personel atama sürecinde iki farklı mevzuat uygulanmaktadır. Söz konusu düzenlemelerde ise atama yapılacak olan unvana dair genel olarak eğitim şartı aranmakta olup, tecrübe ya da sınav ile mülakat puanı aranmamaktadır. Örneğin sözleşmeli avukat atamasında sadece “*Avukatlık ruhsatına sahip olmak*”; mühendis ve mimar kadroları için “*Yükseköğretim kurumlarının ilgili bölümlerinden mezun olmak*”; tekniker kadrosu için “*En az ön lisans düzeyinde mesleki teknik öğrenime sahip olmak*” gibi eğitime dayalı şartların arandığı görülmektedir. Dolayısıyla anılan alanlarda eğitime veya ruhsata sahip olan kişiler herhangi bir sınav veya mülakat olmaksızın doğrudan doğruya atamaya yetkili amirlerce belediye ve bağlı kuruluşlarında ilgili kadrolara sözleşmeli personel olarak atanabilmektedirler. Ancak merkezi yönetim kapsamında 4/B şeklinde nitelendirilen sözleşmeli personel kadrolarına yukarıdaki şartlara ek olarak KPSS puanı ve mülakatla atama yapılmaktadır. Bu husus da nazara alındığında belediye ve bağlı kuruluşlarında sözleşmeli personel istihdamında kamu kaynaklarının korunması, kaynakların etkili, ekonomik ve verimli kullanılması, fırsat eşitliğinin sağlanması ile liyakat ilkesinin hayata geçirilmesi adına sözleşmeli personel

alımında bir sınav modelinin tesis edilmesinde kamu yararı görülmüştür.

Ancak kimi belediyelerin bu noktada daha şeffaf davranarak sözleşmeli personel alımında bağlayıcı bir mevzuat hükmü olmamasına rağmen ilan vererek sözleşmeli personel istihdamına gittikleri görülmektedir. 11 Aralık 2020 tarihinde Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü sitesinde yayımlanan İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ait sözleşmeli personel alım ilanında mevzuat uyarınca aranan şartların yanı sıra mezuniyet notu ile yabancı dil sınavı puanının da arandığı görülmüş, atama yapılacak olan boş sözleşmeli personel kadrosunun üç katı kadar adayın yine ilanda yer alan ve hizmete konu edilen alanla özdeş mahiyetteki sınav konuları dâhilinde sözlü sınav ile mezkûr kadrolara atanacağı hususu belirtilmiştir (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2020). Söz konusu iyi uygulama örneği de dikkate alındığında amaca uygun olarak anılan kadrolarda liyakat ilkesi uyarınca atamaların yapılabilmesi için ilan yoluna gidilmesi, ihtisas gerektiren alanlarda mesleki sınava binaen istihdamın rasyonelce sağlanması noktasında bir düzenlemeye gidilmesinin hakkaniyetli olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca başlangıçta geçici ve istisnai bir uygulama olarak ortaya çıkan bu istihdam türünün süreklilik arz edecek şekilde kullanılması ve yargı kararları ile de kazanılmış hak şeklinde yorumlanması da nazara alındığında bu istihdam modelinin memurluk gibi sınav ve başarı puanı gibi objektif kriterlerle temellendirilmesi gereğini de ortaya çıkarmıştır.

Bu noktada belediyeler ve bağlı idareler özelinde çıkarılacak bir yönetmelik ile bu idareler özelinde 5393 sayılı Kanun'un 49 uncu maddesi uyarınca yapılacak olan sözleşmeli personel atamalarına ilan zorunluluğunun getirilmesi, bahsi geçen düzenlemelerde her bir kadro için aranan eğitim şartının yanı sıra mezuniyet notu, KPSS puanı ile lüzum bulunması halinde yabancı dil sınavı puanı ile bir başarı puanının hesaplanması yoluna gidilmelidir. Akabinde de boş kadronun belirlenecek olan üç veya dört katı kadar adayın bu başarı sıralaması ile atanacağı kadro özelinde mesleki tecrübesi ile başarısını esas alan bir sınava tabi tutulması akabinde başarı puanı ile sınav puanının ortalaması ile en yüksek puandan başlanarak boş kadroların doldurulması usulüne gidilmesi liyakat ilkesi ile daha uygun olacaktır.

Yukarıda değinilen ve iyi uygulama örneği olarak zikredilen İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin sözleşmeli personel ilanı önemli bir uygulama olup, söz konusu başarı puanının belirlenmesinde KPSS sınavının da dikkate alınması, akabinde yapılacak olan mesleki sınavın tecrübeye dayalı olarak gerçekleştirilmesi "sözleşmeli personel" uygulamasının mantığı ile de örtüşecektir. Subsidiarite ilkesi uyarınca vatandaşların en yakınında olan bu idarelerin gerek vatandaşlara kaliteli hizmet sunabilmeleri gerekse de personel yönetimi anlamında liyakati tesis edecek uygulamaları idame ettirmeleri iyi yönetim ilkesi ile de uyumlu olacaktır. Böylece anılan idarelerin daha kurumsal ve liyakat-kariyer ilkeleri uyarınca faaliyet gösteren yapılar haline gelebileceği değerlendirilmektedir. Öte yandan sözleşmeli personel alımının idarenin salt takdir yetkisi dışına çıkarılması halinde yerel seçimler akabinde sözleşmeli personele yönelen olumsuz bakış açısını da değiştirecek, mesleki tecrübesi ve bilgisi ile objektif bir sınav neticesinde göreve

seçilen personelin işe giriş usulü anılan personelin mesleki güvencesi haline gelecektir.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Kamu hizmetlerinin sunulmasında memur ve işçi istihdamı dışında bilhassa kamu yönetimi paradigmalarındaki değişimle tatbik imkânı bulan sözleşmeli personel uygulaması zaman içerisinde yaygınca başvurulmuş bir istihdam biçimi haline gelmiştir. Merkezi yönetim kapsamında daha sarıh ve sınava dayalı olarak gerçekleştirilen sözleşmeli personel atamaları 1984 yılı ile beraber büyükşehir belediyelerinde de uygulamaya konulmuştur. 2005 yılına gelindiğinde ise 5393 sayılı Kanun'un 49 uncu maddesi ile bütün belediyeler ve bağlı kuruluşlarında da sözleşmeli personel istihdamına olanak tanınmıştır.

Söz konusu zamandan sonra sayıları giderek artan sözleşmeli personele 2013 yılında yürürlüğe konulan bir kanun ile memur kadrolarına atanma imkânı da verilmiştir. 2020 yılı verilerine göre belediyeler ve bağlı kuruluşlarında sözleşmeli personel istihdamı tekrar 2013 yılı seviyesini geçmiş olup toplam personel içerisinde de % 10 dolayında bir oranı kapsadığı tespit edilmiştir. Belediyeler ve bağlı kuruluşlarında sözleşmeli personel atamalarında Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar veya Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Personelinin Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Esaslarına Dair Yönetmelik hükümleri uygulanmaktadır. Söz konusu düzenlemelerde ise sadece atanılacak kadroya dair eğitim şartı veya ruhsat kriterleri aranmaktadır. Başka bir deyişle belediyeler ve bağlı kuruluşlarında memur kadroları karşılığında istihdam edilen sözleşmeli personelin atanmasında genel olarak eğitim şartı dışında başkaca bir merkezi sınav ve mülakat gibi uygulamalar bulunmamaktadır. Bu husus da dikkate alındığında sözleşmeli personel atamalarında idareye oldukça geniş mahiyette bir takdir yetkisinin tanındığı görülmektedir. Ancak bu geniş takdir yetkisinin kamu hizmetine girme anlamında eşitlik ilkesine aykırılık teşkil ettiği değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle sözleşmeli personel istihdamında mezuniyet gibi aranan asgari şartın sağlanması dışında herhangi bir sınav ve başarı puanı gibi kısıtlamaya tabi olmaksızın anılan personelin atanması belediye başkanı ve bağlı kuruluşların atamaya yetkili amirlerinin takdirinde olduğu görülmektedir. Gereksinim dahilinde olması gereken sözleşmeli personel bulma çabasının üst yönetici açısından şahsi bir kanaate bürünmesi ve objektif kriterler, deneyim ve başarı çerçevesinde ilana dayalı olmaksızın idarenin iç işleyişinde şeffaf olmayacak şekilde nihayete erdirilmesi yeni kamu yönetimi paradigmaları ve ilkeleriyle de örtüşmemektedir.

Söz konusu bu idareler özelinde iki farklı düzenlemenin olması uygulamada önemli tereddütleri de beraberinde getirmiştir. Vesayet makamınca genelgeler suretiyle muğlaklıkların giderilmesi amaçlansa da yapılan denetimlerde sözleşmeli personel özelinde mevzuata aykırı işlemlerin tesis edildiği tespit edilmiştir. Bu nedenle sözleşmeli personel istihdamı özelinde belediyeler ve bağlı kuruluşlar özelinde tek bir düzenlemeye gidilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, bu

idareler özelinde sözleşmeli personel atamalarında aranacak kıstasların tereddüte mahal vermeyecek şekilde tek bir düzenleyici işlemle giderilmesi gerekmektedir.

Bu önemli eksikliğin giderilmesinin yanı sıra önem arz eden başka bir hususun da zaman içerisinde giderilmediği tespit edilmiştir. Belediyeler ve bağlı kuruluşlarının sözleşmeli personel istihdamına olanak tanıyan düzenlemelerde bu görevliler hakkında 657 sayılı Kanun uyarınca disiplin iş ve işlemlerinin tesis edilebileceği yönünde bir hüküm olmaması nedeniyle ilgililer hakkında disiplin işlemi tesis edilemediği gibi bu yönde yönetmelik çıkarılmayacağı yönünde de görüşler bulunmaktadır. İş barışının tesisi ile caydırıcılık anlamında anılan eksikliğin de yapılacak bir düzenleme ile giderilmesinde kamu yararı olduğu açıktır.

Öte yandan sözleşmeli personel ile idare arasında bağitlanan sözleşmede de önemli eksiklikler bulunmaktadır. Var olan sorunların vesayet makamında tespit edilerek bilhassa kendilerine iletilen ve tereddüte düşülen konulara dair verilen görüşlerin söz konusu sözleşme metnine de eklenmesinde yarar bulunmaktadır.

Sözleşmeli personele dair sözleşmenin yenilenmemesi yönündeki idari işlemlerin idari yargı mercilerince denetimi akabinde de önemli kararlar verildiği görülmektedir. Sözleşmeli personelin hizmetine gereksinim duyulmaması sebebi etrafında yoğunlaşan işlemlerde somut durumun gerekçeleriyle ortaya konulamaması halinde yargı makamların ilgili işlemleri iptal ettiği tespit edilmektedir. Yine sözleşmenin yenilenmemesi halinde ilgilinin görevinde yetersiz ve başarısız olduğu veyahut görevini kamu yararı ve hizmet gerekleri açısından gereği gibi yerine getiremediği yolunda herhangi bir somut bilgi ve belge bulunmayan idari işlemlerde de iptal kararı verildiği görülmüştür.

Bu değerlendirmeler muvacehesinde idareye geniş bir takdir yetkisi verilmesine bağlı olarak sözleşmeli personel istihdamında sınav ve mülakat ile ilan gibi şartların aranmaması nedeniyle liyakat ilkesine aykırı atamaların yaşanabileceği aşikârdır. Kaldı ki bu husus 1982 Anayasası'nın 70 inci maddesinde yer alan kamu hizmetine girme hakkı özelinde eşitlik ilkesine de hâle getirmektedir. Kamu kaynaklarının daha etkili, ekonomik ve verimli kullanılması ile liyakat ve kamu hizmetine girmede eşitlik ilkelerinin yerel düzeyde tesisi adına bu idarelerin yasal bir zorunlulukla veya buna gereksinim duyulmaksızın personel gereksinimini eşitlik ve liyakat ilkesini de tesis edecek şekilde bir model çerçevesinde sağlamasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede anılan model uyarınca bir ilan suretiyle gereksinimin duyurulması, mevzuat özelinde aranan eğitim şartının yanı sıra mezuniyet başarısı, gerekmesi halinde yabancı dil puanı ve KPSS puanı kapsamında bir sınava giriş puanının hesaplanması, boş kadronun birkaç katı kadar adayın da atanılacak kadro özelinde mesleki tecrübelerini ölçecek bir sınav ve/veya mülakata tabi tutularak her iki sınav puanının ortalaması ile atanması daha hakkaniyetli olacaktır.

Hâlihazırda belediyeler ve bağlı kuruluşları özelinde sözleşmeli personel istihdamında yaşanan sorunların mevzuatta yapılacak bir düzenleme ile giderilmesi, liyakat ilkesi çerçevesinde de eğitim şartı dışında tecrübeyi ve mesleki bilgiyi ölçecek bir sınav marifetiyle sözleşmeli personelin seçilmesi modelinin

liyakat ilkesine daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bu yönde alınacak olan aksiyonun genel olarak iyi yönetişimi, şeffaflığı, hesap verilebilirliği, kaynakların rasyonelce kullanımını ve liyakat ilkesini sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- 14/4/1930 tarih ve 1471 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 1580 sayılı Belediye Kanunu, E.T.: 8.1.2022. Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>.
- 6/6/1978 tarihli ve 7/15754 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe giren Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar, E.T.: 5.1.2022. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=21&MevzuatNo=715754&MevzuatTertip=5>.
- 9/7/1984 tarih ve 18453 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun, E.T.: 2.1.2022. Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18453.pdf>.
- 23/7/2004 tarih ve 25531 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, E.T.: 2.1.2022. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.
- 13/7/2005 tarih ve 25874 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 5393 sayılı Belediye Kanunu, E.T.: 2.1.2022. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>.
- 02/07/2020 tarihli ve 31173 sayılı Resmî Gazete yayımlanan Belediye Ve Bağlı Kuruluşları İle Mahalli İdare Birlikleri Personelinin Görevde Yükselme Ve Unvan Değişikliği Esaslarına Dair Yönetmelik, E.T.: 3.1.2022. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=34662&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.
- Acar, S. (2019). Kamu Personel Rejimlerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'deki Yansımaları, Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2), ss. 219-242.
- Arap, S. K. (2018). Yerel Yönetimlerde Personel Sistemi Üzerine Bir Çözümleme, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 32, Sayı: 1, s. 119-141.
- Çalışma Genel Müdürlüğü (2020). Sözleşmeli Personel Hakkında Disiplin İşlemi" Konulu Görüşler.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2020), 2020 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, E.T.: 8.1.2022. Erişim Adresi: https://webdosya.csb.gov.tr/db/yerelyonetimler/icerikler/2020_yili_mahall-_idareler_genel_faal-yet_raporu-20210621180102.pdf.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2020). Sözleşmeli Personel İstihdamı Konulu 02/01/2020 tarihli ve 2020/02 nolu Genelge, E.T.: 7.1.2022. Erişim Adresi: <https://webdosya.csb.gov.tr/db/yerelyonetimler/icerikler//sozlesmel--personel-istihdami-genelge-2020-2-20200102120606.pdf>.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2012-2020 Yılları Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporları, E.T.: 8.1.2022. Erişim Adresi: <https://yerelyonetimler>.

- csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-88463.
- Çöpoğlu, M. (2015). Belediyelerde İnsan Kaynakları Yönetimi Ve Endüstri İlişkileri, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, Cilt: X, Sayı: I, s. 163-182.
- Hughes, O. E. (2014). Kamu İşletmeciliği ve Yönetimi, Çeviren: Şeyma Akın, Bahadır Akın ve Buğra Kalkan, BingBang Yayınları, Ankara.
- Karahanoğulları, O. (1998). Belediye Personelinin Hukuki Yapısına İlişkin Gözlemler. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 47 (1998), s. 279-318.
- Kayar, H. (2014). Sözleşmeli Personel Hukuku, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kayar, H. (2020). Kamu Personel Yönetimi, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Lamba, M. (2015). Türkiye’de Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Yansımaları: Hükümet Programları Üzerinden Nitel Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(1), 127-141.
- Mavili, T. (2019). Kamu Personel Sözleşmeleri, Gümrük Ticaret Dergisi, 5 (15), ss. 10-31.
- Sadioğlu, U. ve Ömürgönülşen, U. (2013). Belediyelerde Personel Politikasını Stratejik Planlar Üzerinden Okumak: İl Belediyeleri Örneği, Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, Sayı 19-20, ss. 63-91.
- Sayıştay Başkanlığı (2018). İzmir Bayraklı Belediyesi 2018 Mali Yılı Sayıştay Denetim Raporu, E.T.: 4.1.2022. Erişim Adresi: <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/3017-izmir-bayrakli-belediyesi>
- Sayıştay Başkanlığı (2019). İstanbul Esenler Belediyesi 2019 Mali Yılı Sayıştay Denetim Raporu, E.T.: 4.1.2022. Erişim Adresi: <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/3191-istanbul-esenler-belediyesi>
- Sayıştay Başkanlığı (2020). MESKİ Genel Müdürlüğü 2020 Mali Yılı Sayıştay Denetim Raporu, E.T.: 4.1.2022. Erişim Adresi: <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/3914-mersin-buyuksehir-su-ve-kanalizasyon-ida>
- Uğur, A. ve Köseoğlu, D. (2018). Belediyelerde İnsan Kaynakları Yönetimine Geçiş ve Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, 147-178.
- Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü (2020). İstanbul Büyükşehir Belediyesine Ait Sözleşmeli Personel Alımı İlanı, E.T.: 8.1.2022. Erişim Adresi: <https://yerelyonetimler.csb.gov.tr/istanbul-buyuksehir-belediye-baskanligi-sozlesmeli-personel-alim-ilani-duyuru-411557>
- Wilson, E. ve Doig A. (1996). The Shape of Ideology: Structure, Culture and Policy Delivery in The New Public Sector, Public Money and Management, 16(2): 53-61.
- Yıldırım, A. (2019). Yerel Yönetimlerde Personel Sisteminde Yeni Dönüşümler, Journal of Academic Value Studies (JAVStudies), Vol: 5, Issue: 3, pp. 406-417.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2022 CİLT/VOL: 6 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**KÜRESEL KAMU MALI OLAN ÇEVREYE KATKISI
BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN ENERJİ STRATEJİSİ VE 2023
ENERJİ HEDEFLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

EVALUATION OF TURKEY'S ENERGY STRATEGY AND 2023 ENERGY
TARGETS IN CONTEXT OF ITS CONTRIBUTION TO THE ENVIRONMENT
WITH GLOBAL PUBLIC GOODS

Makalenin
Gönderim Tarihi:
24/02/2022

Doç.Dr. Deniz ŞAHİN DURAN

Makalenin
Kabul Tarihi:
15/03/2022

*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Maliye Bölümü, E-Mail: deniz.sahin@gop.edu.tr
ORCID Numarası: 0000-0002-8656-0820*

ÖZET

Bu çalışma tarama modelinde yapılmış betimsel bir araştırmadır. Çalışmanın amacı; Türkiye'nin sürdürülebilir enerji politikalarının küresel kamu malı olan çevreye katkısı üzerine bir bakış sağlayabilmek için; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanan "Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi" çerçevesinde belirlenen 2023 yılına kadar ki enerji strateji ve hedeflerinin incelenerek, söz konusu hedeflerin olası çevresel etkilerini değerlendirmektir. Araştırmanın sonucu olarak; 2023 enerji hedeflerinin çevreye uyumlu bir politika anlayışından uzak olduğu ve hatta çevreye olumsuz yönde katkısı olabileceği söylenebilir. Dolayısıyla enerji kullanımında ortaya çıkan çevresel problemleri en aza indirgeyen yenilenebilir kaynakların kullanımının daha fazla öncelendiği enerji stratejisinin ve hedeflerinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Sürdürülebilirlik, Küresel Kamu Malı, Enerji

ABSTRACT

This study is a descriptive research conducted in the screening model. Purpose of the study; In order to provide an overview on the contribution of Turkey's sustainable energy policies to the environment, which is a global public good, within the framework of sustainability; The aim is to evaluate the possible environmental effects of these targets by examining the energy strategies and targets until 2023, which are determined within the framework of the "Electrical Energy Market and Supply Security Strategy Document" prepared by the Ministry of Energy and Natural Resources. As a result of the research, it can be said that the 2023 energy targets are far from an environmentally compatible policy understanding and may even contribute negatively to the environment. There is a need to develop energy strategies and targets that prioritize the use of renewable resources that minimize environmental problems in energy use.

Keywords: Environment, Sustainability, Global Public Good, Energy

1.GİRİŞ

Dünyada iklim değışiklikleri nedeniyle birçok çevre sorunları yaşanmaktadır. Ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurlarının tahribatı, her çeşit atığın depolanması vb. söz konusu sorunlara örnek olarak verilebilir. Çevre sorunları, özellikle son yıllarda, artan bir oranda gündeme gelerek tüm insanlığın odaklandığı en önemli sorunlar arasında yerini almaktadır. Zira sanayileşmeyle başlayan, kentleşme, nüfus artışı ve göçlerle tetiklenen çevre sorunları teknolojik gelişmenin, üretimin ve tüketimin artmasıyla sınırlar ötesi ve nesiller ötesi özellikler kazanmıştır. Bu nedenle zaten kamusal mal niteliği taşıyan çevre ve çevre sorunlarından bazıları artık küresel kamusal mal olarak karşımızda durmaktadır (Mutlu, 2008:69-77). Bu anlamda da çevre sorunlarıyla mücadele noktasında tüm dünya ülkelerine önemli görevler düşmektedir.

Çevresel sorunları etkileyen birçok faktör bulunmakla birlikte, bu faktörlerin başında enerji kullanımı, çeşidi ve verimliliği gelmektedir. Doğada yaşamın başladığı andan günümüze değin yaşamsal faaliyetlerin sürdürülebilmesindeki en önemli kaynaklardan birisini, şüphesiz enerji oluşturmaktadır. Yerleşik hayata geçildikten sonra enerji, hayatın her alanında kullanılmaya başlanmıştır. Bugün ısıtmada, aydınlatmada, elektrikli aletlerin çalıştırılmasında, taşımacılıkta ve sanayi gibi birçok alanda enerji kullanılmaktadır. Her geçen gün artan tüketim oranıyla kullanılmaya devam etmektedir. Artık enerji yaşamın sürdürülebilirliği için gerekli olan en temel ihtiyaçlardan birisidir. Özellikle de sosyo-ekonomik kalkınmanın temel girdisidir (Selici vd., 2006:1; Sarıtonalı,2021:409-411). Dolayısıyla bugüne değin hayatını devam ettirebilmek için her alanda enerjiye ihtiyaç duyan insanoğlu, özellikle ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayacak kesintisiz ve ucuz enerjiyi temin edebilmenin yollarını aramıştır. Zira ateş ve hayvan gücüyle başlayan enerji tüketimi, kömürle devam etmiş zamanla makineler devreye girmiştir. Bugün ise çok çeşitli kaynaklardan enerji üretilmektedir. Ancak enerji sektörü, günümüz yaşantısında vazgeçilmezliğinin yanısıra; üretim, iletim ve tüketim aşamalarında giderek artan çevre sorunları yaratmaktadır. Enerji üretimi ve tüketimi sonucu

ortaya çıkan kirleticiler ve özellikle küresel ısınmaya neden olan sera gazları, günümüz çevre sorunlarının en başında gelmektedir. Dolayısıyla enerji kullanımı, yarattığı çevresel etkileri nedeniyle, sürdürülebilirliği etkileyen çok önemli parametrelerden biridir (Doğan,2011:36-37; Kadioğlu & Telliöğlu,1996:55, Sarıtunalı,2021:411). Diğer yandan dünya ülkelerinde ve Türkiye’de enerjiye gün geçtikçe daha çok gereksinim duyulmasına karşın; bir taraftan enerji kaynaklarının sınırlı olması ve sürekli azalan yönde artış göstermesi, diğer taraftan da enerjinin üretim ve kullanımında verim kayıpları söz konusudur. Enerji rezervlerinin azalması ve verimlilik kayıplarındaki artışlar da çevresel problemleri arttırmakta, sürdürülebilir gelişmeyi tehdit etmektedir. Ancak ülkelerin artan enerji ihtiyaçlarını karşılamak ve sanayileşmelerinin sürekliliğini sağlamak için enerjiye olan ihtiyaçlarını kesintiye uğramadan, güvenilir kaynaklardan uygun fiyatlı ve yeterli miktarda sağlamaları gerekmektedir. Bu nedenle; çevresel güvenliği de sağlayacak şekilde enerji kaynaklarının çeşitlendirilerek ve verimliliği artırılarak enerji arz güvenliğinin sağlanması günümüzde tüm ülkelerin güncel konuları arasında yer almaktadır (Selici vd.,2006:1; Sarıtunalı,2021:409). Zira artan çevre sorunları dünyada ve Türkiye’de giderek artan oranda kamuoyunun ilgisine ve tepkisine neden olmaktadır (Kadioğlu & Telliöğlu, 1996:55). Bu nedenle kullanılan enerjilerin çevreye olan zararlı etkilerini ulusal ve uluslararası ölçekte tamamen yok etmek ya da hafifletmek her bakımdan önemli hale gelmiştir. Bu konuda, özellikle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için çevre bilinciyle hareket ederek, çevreyle uyumlu enerji politikaları ve stratejileri geliştirmek tüm devletlerin en önemli sorumluluklarından biri haline gelmiştir.

Bu çalışma tarama modelinde yapılmış betimsel bir araştırmadır. Çalışmanın amacı; Türkiye’nin sürdürülebilir enerji politikalarının küresel kamu malı olan çevreye katkısı üzerine bir bakış sağlayabilmek için; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanan “*elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi*” çerçevesinde belirlenen 2023 yılına kadar ki enerji strateji ve hedeflerinin incelenerek, söz konusu hedeflerin olası çevresel etkilerini değerlendirmektir. Bu kapsamda çalışmanın izleyen kısmında ilkönce teorik literatüre dayalı olarak kapsamlı ve sistematik şekilde küresel kamu malı olarak çevre, enerji ve sürdürülebilirlik ilişkisi el alınmış; daha sonra da yapılan betimsel analizler çerçevesinde çevreye katkısı bağlamında Türkiye'nin enerji stratejisi ve 2023 enerji hedeflerine ilişkin değerlendirmeler sunulmuştur.

2.KÜRESEL KAMU MALI OLARAK ÇEVRE, ENERJİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İLİŞKİSİ

2.1. Uluslararası Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkması ve Çevre Kamusal Malının Küresel Nitelik Kazanması

Çevre, insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı etkileşim içinde buldukları biyolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel ortam olarak tanımlanabilir (Başaran,2007; T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı,2022). İnsanın dünyadaki varlığının ne zaman başladığı tam olarak

bilinmese de insanın faaliyetleriyle yeryüzünün doğal yapısını gün geçtikçe daha fazla bozduğu çok iyi bilinen bir gerçektir. Öyle ki artık insanoglu, giderek artan bu bozulmanın doğal hayatın, dolayısıyla kendisinin yeryüzündeki varlığını tehlikeye sokmasından korkmaktadır (Eroglu,2007:2). Gelişmiş ülkeler egemen konumlarını sürdürmek için, geliştirmekte olan ülkeler ise kalkınabilmek için üretme, tüketme, çevreyi kullanma sürecinde yarış halindedirler. Bilindiği üzere piyasalar gerek yerel gerek uluslararası ölçekte olsun, bir kamu müdahalesi olmaksızın kendiliğinden bu süreci sınırlandırmada başarısızdır. Sonuç olarak; gelişmiş ülkelerin egemen konumlarını korurken maliyet üstlenmek istememesi, geliştirmekte olan ülkelerin kontrolsüz ve hızlı büyüme çabaları, giderek artan doğal kaynak tüketimi ve enerji talebiyle başta çevre kirliliği olmak üzere ortaya çıkan pek çok çevresel sorun dünyayı giderek daha çok tehdit eder hale gelmiştir. Bu sorunlardan bazıları; iklim değişiklikleri nedeniyle ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurlarının dünyanın akciğerleri olan yağmur ormanlarını tahrip etmesi, kimyasal, radyoaktif, tıbbi atıkların depolanması vb. şeklinde sırlanabilir. Özellikle 20. yy. da gerçekleşen hızlı teknolojik gelişmenin de etkisiyle hava, su ve toprak hızla kirlenmeye, doğal kaynaklar bozulmaya ve tükenmeye başlamış, doğanın kendi kendini yinleme niteliği, çevrenin kendini toparlama gücü zarar görmüştür (Mutlu, 2008:67-77).

Çevre ve çevre sorunlarının önemli bir özelliği **kamusal mal olma niteliği** taşımalarıdır. Bilindiği üzere kamusal mallar teorisiyle “kamu malı” kavramını literatüre ilk kez kazandıran Paul A. Samuelson’un kamu malı tanımında; bireylerin malın “tüketiminden dışlanamaması” ve malın “tüketiminde rekabetin olmaması” olmak üzere temelde iki özellik ön plana çıkmaktadır. Tüketimden dışlanamama; belirli bir malın fiyatlandırılmasının imkânsız ya da çok maliyetli olması nedeniyle malın bedelini ödemeyen bir bireyin o malı tüketmesinin engellenememesidir. Tüketimde rekabetin olmaması ise; malın miktarında veya kalitesinde bir azalma veya bozulma olmadan ve aynı zaman aralığında birden fazla kişi tarafından ortak olarak tüketilebileceği anlamına gelmektedir. Bu kapsamda çevre, her şeyden önce bir kamu malıdır (ortak maldır). Zira çevrenin tüketiminde rekabet olmadığı gibi, değeri ölçülemediğinden fiyatlandırılmaz, yani dışlanamama özelliğine sahiptir. Bir ortak mülk olan çevreyi; hiçbir kimsenin, hiçbir kuruluşun, topluluğun, sınıfın ya da devletin kirletme hakkı yoktur. Diğer taraftan, kirlilik başta olmak üzere tüm çevre sorunları da kamusal mal olma niteliği taşımaktadır. Zira kamusal malların bir kısmı önemli ölçüde dışsallık yaratır. Dışsallık kavramı, bir ekonomik birimin tüketim veya üretim faaliyeti sonucu başka ekonomik birimlerin fiyat mekanizması dışında fayda veya maliyet fonksiyonlarının olumlu veya olumsuz yönde etkilenmesi olarak tanımlanabilir. Çevre sorunları, çevreye ilişkin negatif dışsallıklardır. Ya da diğer bir deyişle, çevreyi kötü kullanmanın sosyal maliyetleridir. Bu dışsallıklar (sosyal maliyetler) yerel, bölgesel ve küresel düzeyde olabilmektedir. Nitekim günümüzde küreselleşme süreciyle birlikte çevresel zararlar çok büyük ölçüde artmış, ortaya çıkan dışsallıklar önceleri bazı ülkelerin çevresel özelliklerini giderek daha fazla ölçüde etkilemeye başlamış, daha sonraları ise tüm dünyayı tehdit eder hale gelmiştir.

Dolayısıyla bugün *bazı çevre malları ve çevre sorunları* bölgesel veya küresel kamusal *mal niteliği kazanmıştır*.

Çevre kamusal malının küresel nitelik kazanması için kamusal dereceleri dışında başka özelliklerde taşınması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, kamusal derecelerine ilaveten evrensellik özelliğinin de bulunması gerekir. Yani, yaratılan dışsallıkların birden fazla ülkeyi etkisi altında bırakması gerekir. Bu etki bir bölgeyle sınırlı ise bölgesel, dünyanın önemli bir bölümünü ilgilendiriyorsa uluslararası veya küresel kamu malı olmaktadır. Ayrıca, bir malın küresel sayılabilmesi için geniş bir sosyo-ekonomik grubu (ya da birden fazla popülasyon grubunu) etkilemesi de gerekmektedir. Küresel malın bir başka özelliği ise, birden fazla nesli etkileyebilmesidir. Bu çerçevede; kentsel hava kirliliğini önlemek ulusal kamusal mal olarak tanımlanırken, orman yangınlarının söndürülmesi, çölleşmeyi hafifletme veya yer altı sularının kirlenmesini önlemek bölgesel bir kamusal mal olarak tanımlanmaktadır. Yine örneğin ozon tabakasının korunması için önlem alınması, küresel ısınmanın önlenmesi, dünyanın bitki ve hayvan örtüsünün veya Antartika'nın korunması uluslararası kamusal mal niteliği taşımaktadır (Şahin, 2008:4-5; Mutlu, 2008:69). Bazı çevre ve çevre sorunlarının küresel nitelik kazanması, bu sorunların ele alınış ve çözüm mantığını da değiştirmiştir. İnsanlığın geleceğini tehdit eder boyutlara ulaşan çevre sorunlarıyla mücadele etmenin ulusal boyutta imkânsızlaştığı anlaşılacak, küresel çevre sorunlarıyla mücadelede mutlaka uluslararası ölçekte etkili işbirliğinin geliştirilmesi ve yeni tip yaklaşımların benimsenmesi gereği ortaya çıkmıştır (Yalçın, 2009).

2.2. Enerji Kullanımı, Çevre ve Ekonomi İlişkisi

Enerji, çevre ve gelişme-kalkınma arasındaki ilişkiler derin ve karmaşıktır (Çoban & Kılınç, 2016:591). Çalışmanın izleyen kısmında bu derin ve karmaşık ilişki; sadece enerji kullanımının çevre üzerindeki olumsuz etkileri, çevre üzerindeki olumsuz etkilerin de ekonomi üzerindeki etkileri bağlamında ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle aslında çalışmanın izleyen kısmında enerji; sürdürülebilir kalkınmanın ekonomi ve çevre açısından önemli bir unsuru olarak ele alınmıştır.

2.2.1. Enerji Kullanımı ve Çevre Sorunları

Geçmişten günümüze kadar olan dönemlerdeki değişim ve gelişimlere bakıldığında, tüm medeniyetlerin şu an ki düzenlerini sürdürebilmeleri ve gelişimlerini sağlayabilmelerinin enerjiye dayandığı, o nedenle insanlığın en önemli ve vazgeçilmez ihtiyaçlarından birinin enerji olduğu (Avcı, 2009:2) ve küresel enerji kullanımının sürekli artan taleple her geçen gün daha da artış gösterdiği görülmektedir. Nüfus büyümesi, ekonomik büyüme ve yüksek hayat standartlarını yakalama çabaları, bu artışa neden olan en önemli faktörler arasındadır. Bu trendle enerji kullanımının 2050 yılına kadar çok büyük oranlarda artması beklenmektedir. Eş zamanlı olarak ise; asit yağmurları, ozon incelmesi ve küresel ısınma (sera gazı etkisi) gibi çevresel sorunlarında artacağı aşikârdır (Selici vd., 2006:1). Zira enerji kaynakları, çıkarılması ve tüketilmesi sırasında, çevreye

oldukça fazla zarar vermektedir (Doğan, 2011:41). Hatta çevreyi tehdit eden en önemli unsurlardan biri enerjidir. Zira küresel ısınmanın sebebi olan sera gazlarının %80'ni enerji üretim ve tüketimiyle oluşmaktadır (Koç & Garip, 2008:151). Yani enerji kullanımına bağlı kirlilik yapıcı maddelerin havaya, suya ve toprağa karışmasıyla çevre kirliliği meydana gelmektedir. Çevresel kirlenme; doğadaki ekolojik dengenin bozulmasına ve bunun sonucu insanların ve diğer canlıların zarar görmesine neden olmaktadır.

Enerjinin herhangi bir değişim ya da dönüşüm işlemine uğramamış hali “birincil enerji” olarak adlandırılmaktadır. Petrol, taşkömürü, linyit, doğal gaz, hidrolik ve jeotermal enerji, rüzgar enerjisi, denizlerde gelgit ve dalgalardan elde edilen enerji, nükleer enerji, güneş enerjisi, odun, hayvan ve bitki atıkları temel birincil enerji kaynaklarıdır. Bu birincil enerji kaynakları içinde; hidrokarbon içeren petrol, doğal gaz ile linyit ve taş kömürü gibi doğal enerji kaynakları mineral yakıtlar olarak da bilinen fosil yakıtlardır. Hidrolik, jeotermal, güneş, rüzgar ve dalga enerjisi gibi enerjiler ise yenilenebilir enerjilerdir. Atom çekirdeklerinin parçalanması sonucunda fisyon ve füzyon tepkimeleriyle elde edilen enerjiye "nükleer enerji" adı verilmektedir. Birincil ya da ikincil enerji biçimindeki enerjilerin dönüştürülmesiyle elde edilen enerji türlerine ise “ikincil enerji” adı verilmektedir. Elektrik, kok kömürü, havagazı ve sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) başlıca ikincil enerji türleridir (Çalışkan, 2009:298). Anlaşılabileceği üzere, dünyada kullanılan temel enerji ürünleri ve kaynakları çok çeşitlidir. Tüm enerji kaynaklarının çevreye etkileri vardır ve bu etkiler, enerji kaynaklarının elde edilışinden tüketimine kadar her aşamada farklı ölçülerde ortaya çıkmaktadır. Yani enerji ürünleri ve kaynaklarına göre farklı çevresel etkiler söz konusudur. Örneğin fosil yakıtların yakılması sırasında havaya karbon dioksit, kükürt dioksit, azot oksit, toz, is, parçacık halindeki maddeler gibi kirlilik yapıcı maddeler salınmaktadır. Bu maddeler içinde özellikle karbondioksit küresel ısınmaya en fazla neden olan maddedir. Kükürt dioksit ve azot oksit asit yağmurlarına neden olur; parçacıklı maddelerle birlikte havanın kirlenmesinde rol oynar. Fosil yakıtlar insan kaynaklı karbondioksit salınımının neredeyse %80'ini oluşturur. Enerji üretimi sırasında salınan karbondioksit miktarı, kullanılan yakıtın çeşidine göre değişir. Örneğin, belirli bir miktarda enerji elde etmek üzere doğal gaz yakılması, aynı miktarda enerjiyi elde etmek için yakılan kömürün yarısı kadar karbondioksit açığa çıkarır. Aynı miktarda enerji petrolden elde edilirse, doğal gazın ürettiğinin 1,5 katı kadar karbondioksit açığa çıkarır. Yani katı yakıtlar hem bölgesel hem de küresel olarak en fazla çevre kirliliğine yol açan yakıt çeşitleridir. Yine yakıt elde etmek amacıyla yapılan açık madencilik etkinlikleri ise doğal yapının bozulmasına neden olur. Yenilenebilir enerji kaynaklarının (güneş, rüzgâr, jeotermal vb.) kullanılması ise çevreye ve iklime daha az zarar vermektedir. Bununla birlikte yine de bu enerji kaynaklarının da birtakım olumsuzlukları bulunmaktadır. Örneğin bir baraj yapımıyla; su altında kalan bölgeler, göçe zorlanan insanlar, orman ve verimli toprakların yitirilmesi, yaban yaşamının ve balıkların yok olması, doğal alanların değişmesi, insanların geçim kaynaklarını yitirmesi, akarsu yataklarının değiştirilmesi gibi önceden tahmin edilmesi güç olan son derece karmaşık çevresel

etkiler ortaya çıkarabilir. Bununa birlikte yenilebilir enerjiler yenilenemeyen fosil yakıtlara göre çok daha çevre dostu enerjilerdir. Yine örneğin nükleer enerji santrallerinde ortaya çıkan radyoaktif atıkların depolanması ve işlenmesi sırasında da sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Esasında nükleer enerji santralleri, normalde çevre açısından zararlı değildir. Ancak bu santrallerde oluşan nükleer kazalar ve atıklar insanların ve doğanın zarar görmesine yol açabilmektedir. Nükleer enerjiyle ilgili en önemli sorunlardan biri, radyoaktif atıkların güvenli şekilde depolanmasını sağlayacak kesin bir çözüm yolunun henüz bulunmamış olmasıdır (Doğan,2011; Kadioğlu& Tellioğlu,1996). Enerji ürün ve kaynak türlerine göre farklı çevresel etkilerin ortaya çıkması nedeniyle; burada *çevreyi tahrip eden enerji ile çevre üzerindeki etkisi az olan enerji ayrımı* çok büyük anlam ve önem kazanmaktadır (Sarıtunalı,2021:411). Bu anlamda enerji tüketiminde kaynakların payları dikkate alındığında; dünyanın geleceği ciddi risk altındadır. Zira çevreye en büyük zararı fosil yakıtlar verirken, maalesef dünyada artan enerji ihtiyacının büyük bir kısmı fosil yakıtlardan (kömür, petrol, doğal gaz vb.) karşılanmaktadır. Fosil kaynakların giderek artan miktarlarda kullanılması ise çevre ve doğal kaynaklar üzerinde yerel, bölgesel ve küresel seviyede olumsuz etkilere neden olmaktadır. Hatta küresel iklim değişikliği, genel ısınma ve sera etkisi nedeniyle küresel bir bunalım yaşamaktadır (Çalışkan, 2009:297-298). Endüstriyel faaliyetler sonucu her yıl atmosfere yaklaşık 20 milyar ton karbondioksit (CO₂), 100 milyon ton kükürt bileşenleri, 2 milyon ton kurşun ve diğer zehirli kimyasallar salındığı bilinmektedir. Dolayısıyla gezegenimizin en temel çevre sorunları, enerji kullanımından (üretim ve tüketiminden) kaynaklanmaktadır. Özellikle de dünyada ve Türkiye’de en çok kullanılan fosil yakıtların çevreye verdiği zararlar önemsenecek düzeydedir. Zira kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtların kullanımı sonucu son 150 yılda atmosferdeki CO₂ konsantrasyonunu yaklaşık %116 oranında artarak global ısınmanın sebebi olduğu bilinmektedir. Özellikle kömür ve petrol, bugün için çevreye en zararlı iki enerji kaynağı olarak görülmektedir (Doğan,2011:40-41; Çalışkan,2009:298).

Diğer taraftan, günümüzde verim kayıplarındaki artış da çevresel problemleri gündeme getirmiştir. Zira, enerji kullanımında verimlilik ile çevresel etkiler arasında da güçlü bir ilişki vardır. Aynı miktarda enerji üretmek için daha az kaynak kullanımı, kirlilik ve enerji verimliliği ile ilişkilendirilmektedir. Yani daha açık ifadeyle, bütün enerji kaynakları çevresel etkiler oluşturduklarından, enerji verimliliği artırılarak çevreye vermiş oldukları zararlı etkileri azaltılabilir. Bu nedenle enerji kullanımında verim kayıplarının en aza indirilmesi gerekliliği doğmuştur. Enerji verimliliğindeki artış enerji kayıplarını azaltarak çevreye iki türlü katkı sağlayabilir. Bu katkılardan biri; birim ünite başı enerji çıktısı ile işletme için ünite başı enerji girdisi azaltılarak kirlilik üretimini düşürmesidir. İkincisi, yaşam döngüsünü içinde barındıran enerji kaynakları ve teknolojilerin, yaşam döngüsünün en önemli aşamalarında çevresel etkileri azaltan gelişmiş verimlilik sunmasıdır (Akt.Selici vd.,2006:1-3). Bu kapsamda günümüzde ülkelerin enerji politikalarının önemli unsurlarından bir diğeri de enerji verimliliğini arttırmak olmuştur.

2.2.2. Çevre Sorunları ve Ekonomik Gelişme

Çevre sorunlarının hissedilir olmaya başlamasından bu tarafa ekolojik iktisatçılar tarafından, birçok nedene bağlı olarak doğal kaynaklar üzerinde “*sürdürülemez bir baskı*” olduğu ileri sürülmektedirler. Zira çevre kirliliğinin maliyetleri olarak ifade edilebilen pek çok negatif dışsallıklar bulunmaktadır. Bunlar; yenilemeyen kaynakların azalması (doğal kaynaklar, fosil yakıtlar, ormanlar vb.), yenilenebilir kaynakların zarar görmesi (hava, su, toprak), bitki ve hayvan örtüsünün tahrip edilmesi ve dünya kültür mirasının tahrip olmasıdır. Yakın dönemde ise, iklim değişimleri, küresel ısınma ve bunun sonuçları olarak özetlenebilir. Önlem alınmadığı takdirde tüm bu zararlar sürekli bir artış göstermektedir. Bu nedenle söz konusu iktisatçılar, çevrenin korunması için çeşitli tedbirlerin alınmasını ve etkin koruma programlarının uygulanmasını önermektedirler. Çevre koruma politikaları da yarattıkları pozitif dışsallıklarla, doğal kaynakların kullanımını, fiyatlanmamış doğal kaynakların varlığını ve ülkelerin iktisadi gelişmelerini olumlu yönde etkilemektedir (Mutlu,2008:67-76).Bu bağlamda bilimsel çevrelerde “*sürdürülebilir*” kavramına sıkça rastlanmaktadır. Sürdürülebilirlik; dünyada yaşanan küresel ısınma sonucunda, var olan kaynakların değişmesi ve tükenmesini baz almakta ve kaynakların doğru kullanımı yani sürdürülebilir biçimde kullanımını şart koşmaktadır (Koç & Garip, 2008:151). Zira çevre sorunlarının yol açtığı bir sonuç olarak canlı yaşamının, doğal kaynakların vb. tehdit altında olmasıyla, ekonomik gelişmeyi durduran, hatta tersine bir durum gelişmektedir. Şüphesiz bu durum çevre sorunlarına neden olan, hatta çevreyi tehdit eden en önemli unsur olarak enerji kullanımı için de geçerlidir. Bu kapsamda dünya ülkelerinde ve Türkiye’de hükümetlerin çevre konusunda eylem planları ve politikalar geliştirmesi ve uygulamaya koyması söz konusudur.

Kamu politikası literatüründe çevresel hedeflere ulaşmada (özellikle karbon emisyonunu azaltmaya yönelik politikalarda) iki temel yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşım; projeleri tasarlamak ve uygulamak için kamu yetkilileri atamak ya da firmalar ve bireylerin davranış değişikliklerini teşvik etmek için farklı araçların yardımıyla müdahale etmektir. İkinci yaklaşım ise; doğrudan düzenlemeler, ekonomik araçlar, bilgi sağlama ve iletişim politikaları ve gönüllü düzenlemelerdir. Doğrudan düzenlemeler; standartları, lisansları ve yasakları içeren komuta ve kontrol araçları olarak bilinmektedir. Ekonomik araçlar ise; temelde dört grupta sınıflandırılmaktadır. Bunlar; vergiler, sübvansiyonlar, alınıp satılabilen karbon izinleri ve mevduat iadesi sistemidir. En sık kullanılan ekonomik araç vergilerdir. Emisyon vergileri, ürün vergileri ve kullanıcı vergileri olmak üzere üç gruba ayrılan vergiler, iklim değişikliğine neden olan enerjiyle ilgili emisyonları azaltmak için hem arz hem de talep tarafında kullanılmaktadır. Diğer taraftan önemli bir yaklaşımda enerji politika ve projeleri tasarlamak, uygulamaktır. Zira enerji kaynaklarının kıtlığı ve rezervlerinin giderek azalmasının yanı sıra, küresel ısınma sonucu oluşan sera etkisi ve iklim değişiklikleri, gelecek nesillerin de çıkarlarını gözetken, ulusal ve uluslararası düzeyde enerji politikaları üretilmesini gerektirmektedir (Akt. Çoban & Kılınç, 2016:598-600).

Çevre koruma politikalarıyla çevre sorunları azaltılırken, şüphesiz söz konusu politikaların da ortaya çıkardığı ekonomik açıdan bazı olumsuz etkileri olmaktadır. Bu etkiler; uygulanan politikaların niteliğine, araçlarına ve ne kadar katı uygulandığına bağlı olarak, üretim düzeyi, istihdam, fiyat artışları, rekabet, dış ticaret gibi konularda ortaya çıkabilmektedir. Örneğin üretim düzeyinde ortaya çıkabilen olumsuz etkilerin nedeni, dışsallıkların içselleştirilmesi sürecinde, firmalara yüklenen maliyetlerdir. Çevre düzenlemeleri (özellikle vergilerin) neden olduğu fiyat artışları; bir yandan üretim talebini (ve dolayısıyla üretim miktarını) etkilerken, diğer yandan istihdam ve uluslararası rekabet üzerinde etkiler yaratmaktadır. Bu kapsamda özellikle yoğun çevre kirliliğine neden olan enerji üretimiyle ilgili sektörlerde uygulanan çevresel düzenlemeler, ekonomideki temel enerji girdilerinin maliyetlerini arttırmaktadır. Bu maliyet artışları ise, aynı zamanda kendi endüstrileri kirlilik yaratmayan ve dolayısıyla çevresel düzenlemelere muhatap olmayan sektörlerde de maliyet artışlarına neden olabilmektedir. Yine çevre konusunda uygulanmakta olan girdi veya emisyon üzerinden vergilerin çoğu dolaylı vergi niteliğine sahiptir ve arz-talep, fiyat mekanizması aracılığıyla tüketicilere yansıtılabilmektedir. Dolayısıyla bu durum özellikle “*kirleten öder*” ilkesinin uygulanmasında da sorunlara neden olmaktadır. Tüm bu etkiler nedeniyle, çevresel düzenlemeler, özellikle kirlilik yaratan endüstrileri, çevresel önlemlerin alınmadığı diğer ülkelere yerleşmeye de teşvik edebilmektedir. Bu soruna ise “*sızma etkisi (leakage effect)*” adı verilmektedir (Mutlu, 2008:75). Burada önemli bir sorunsal ortaya çıkmaktadır: bir taraftan ekonomik gelişme çabaları ve bu ekonomik gelişme/kalkınma sürecinde çevreye verilen zarar ve bunun nereye kadar sürdürülebileceği, diğer taraftan çevre sorunları karşısında çevreyi korumaya yönelik politikalar uygulanması ve bu çevre koruma politikalarının ekonomik gelişim üzerindeki olumsuz etkileri. Karşı karşıya kalınan bu sorunsal ekonomik gelişme/kalkınma ve çevreyi koruma hedeflerinin birlikte desteklenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Tam da burada “*sürdürülebilir kalkınma*” ve bunun bir unsuru olarak “*sürdürülebilir enerji*” kavramları önemli hale gelmektedir.

2.2.3. Enerji Kullanımında Ekonomik Gelişme ve Çevreyi Koruma Hedeflerinin Birlikte Desteklenmesi

Yerel kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesiyle gerçekleşen kalkınmaya, “*dışlamayan kalkınma*” denilmektedir. Bu kavram ilk kez 1972 yılında gerçekleştirilen Stockholm Çevre Konferansı’nda kullanılmıştır. *Sürdürülebilir kalkınma* olarak da ifade edilen bu kavram daha geniş bir ifadeyle; ekonomik gelişme ve çevreyi koruma hedeflerinin birbiriyle çelişmemesi, hatta birbirini desteklemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Yani kaynakların tüketilmeden, çevre koruma programlarının uygulanmasıyla gerçekleşen bir kalkınma anlayışını ifade etmektedir. Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin yapılmış en iyi tanım, Birleşmiş Milletler Çevre ve Geliştirme (WCED) raporunda yer alan ve bugünkü ihtiyaçlarımızı karşılarken, gelecek kuşaklar üzerine maliyet yüklememeyi ifade eden tanımdır. Bu tanıma göre sürdürülebilir kalkınma; “*Bugünün ihtiyaçlarını,*

gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama imkanlarını ellerinden almadan karşılamak” tır (Mutlu, 2008:76-77).

Bugün artık ekonomik gelişme ve çevre sorunlarının incelenmesinde, ekonomide egemen yöntem sürdürülebilir kalkınmadır. Bu görüş içerisinde çevrenin ekonomik büyümeyi sınırlandıracağı belirtilerek çevreyle ilgili risklerden kaçınılması önerilmektedir. Diğer taraftan küresel kamu malı özelliğini de taşıyan çevre, bu yüzyılın önemli sorunlarından birisinin de yoksulluk olduğunun kabul edilmesiyle yoksulluk yüzünden insanların birincil amacının ekonomik kalkınma olarak görüldüğünü ve bu nedenle çevreye daha az duyarlı hale geldiğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Bu anlayış da bir ikilemi ortaya çıkarmıştır: **“Çevreye zarar vermemek adına üretimden vazgeçmek mi?”** yoksa **“ne olursa olsun kalkınmak ve bu konuda çevreye zarar vermeyi göz ardı etmek mi?”**. Söz konusu ikilemin kırılması gereken zincirinin ise, artık çevreye duyarlı kalkınma olduğu anlaşılmıştır. Zira sürdürülebilir kalkınma, “insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların akılcı yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak yaklaşımı”dır. Sürdürülebilir kalkınma; toplum için düşünüldüğünde sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan, doğal kaynaklar kapsamında düşünüldüğünde ise, ekolojik açıdan önem kazanmaktadır. Ekonomik ve doğal çevrenin karşılıklı bağımlılığının kalkınma politikalarında dikkate alınmasına gereksinim olduğuna dair ilk kapsamlı uyarı, 1972 yılında Roma Kulübü’nün “Büyümenin Sınırları” başlıklı raporunda yapılmıştır. Aynı yıl içerisinde Stockholm’de toplanan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nda ekoloji ve kalkınma arasındaki dengeyi ön plana çıkaran “eko-kalkınma” politikası çerçevesinde sürdürülebilir kalkınmanın iki temel ögesi olan “insan merkezilik” ve “gelecek nesillerin kaynaklarının korunması” konuları gündeme getirilmiştir (Toprak,2006:147-150). Böylece 1972 yılında yapılan Birleşmiş Milletler çevre konferansıya, enerji ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkiye vurgu yapılması anlamında bir başlangıç yapılmıştır. 113 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen bu konferansta küresel düzeydeki çevre sorunları ilk defa ele alınmış ve bu kapsamda insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkileri, ülkelerin ekonomik gelişmeleri ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi konuları değerlendirilmiştir. 20 yıllık gecikmeyle çevre konusundaki ikinci önemli konferans 1992 yılında Rio de Janeiro’da toplanmıştır. İlk konferansta enerji konusu sadece çevresel problemlerin kaynağı olarak ele alınırken, Rio Konferansı’nda enerji problemi hem çevresel hem de ekonomik yönleriyle incelenmiştir. Daha sonraları ise 1980’lerde küresel iklim değişikliğinin hissedilir boyutlara ulaşması sonucu, dünya genelinde enerji-ekonomi-çevre konuları birlikte değerlendirilmeye başlanmış, çeşitli modeller, yaklaşımlar ve zorunluluklar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Rio de Janeiro ve Kyoto’da düzenlenen toplantılarla, atmosfere verilen emisyon ve çevre kirliliğine ilişkin bazı düzenlemeler ve zorunluluklar getirilmiştir (Çoban & Kılınç, 2016:600-601). Kyoto Protokolü, Birleşmiş Milletlerin “İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” kapsamında geliştirilen 1997’de imzaya açılan bir protokoldür. Protokolün temel amacı atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun, çevreye zarar vermeyecek seviyelerde

dengede kalmasını sağlamaktır. Çevrenin korunmasını amaçlayan bu protokolü 169 ülke ve devlete bağlı örgütler imzalayarak, karbon dioksit ve sera etkisine neden olan diğer beş gazın salımını azaltmaya veya bunu yapamıyorlarsa karbon ticareti yoluyla haklarını arttırmaya söz vermişlerdir (İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı, 2011; Tunç, 2007). Türkiye’de ise Kyoto Protokol’ü, TBMM tarafından 5 Şubat 2009 tarihinde 5835 sayılı kanun ile onaylanmıştır.

Özetle; artık enerji kullanımı çevresel etkileri ve sürdürülebilir gelişme açısından değerlendirildiğinde aralarında güçlü ilişki artık çok açıktır. Çevresel problemlerin temelinde enerji talebindeki sürekli artış, enerji verimliliğinde ve rezervlerindeki azalış yer almaktadır. Öyle ki; artık son zamanlarda artan enerji talebi küresel iklim değişikliğiyle, küresel iklim değişikliği ise kalkınmayla bağlantılı hale gelmiştir. Bu nedenle enerjinin düşük maliyetli ve çevreye en az zarar verecek şekilde temin edilmesi, toplumların refahının artmasında ve yaşam kalitelerinin yükselmesinde büyük önem arz etmektedir.

2.3. Günümüz Enerji Politikalarının Temel Çerçevesi: Sürdürülebilir Enerji

Günümüz enerji politikalarının temel hedefi, sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamak şeklinde belirlenmiştir. Bu kapsamda ise dünya genelinde enerji temininde güvenilirlik ve çevre koruma hedeflerini, rekabet ortamında sağlayacak bir enerji politikası izlenmeye çalışılmaktadır. Bu noktada karşımıza “sürdürülebilir enerji” kavramı çıkmaktadır.

Sürdürülebilir enerji kavramı, sürdürülebilir kalkınmanın bir unsurudur. Enerjinin çevresel tahribatlara yol açmadan, ekolojik dengeyi bozmadan, kuşaklararası adalet anlayışına uygun şekilde kesintisiz ve en az maliyetle üretilmesi ve kullanılması olarak tanımlanabilir. Bu kavram günümüz enerji politikalarının çerçevesini çizmektedir. Diğer bir ifadeyle, sürdürülebilir kalkınma; “*ekonomik gelişmenin olumlu getirilerini ülke insanları arasında adil biçimde dağıtan, bu dengeli gelişmeyi çevreye zarar vermeden ve doğal varlıkları geliştirerek gerçekleştiren bir kalkınma anlayışını*” ortaya koymaktadır. Sürdürülebilir enerji kavramı ise; “*tüm birincil enerji kaynaklarından yapılan enerji üretiminin yüksek verimle ve temiz teknolojilerle gerçekleştirilmesini, fosil yakıtların çevre dostu yeni teknolojilerle değerlendirilmesini, fosil kaynakların yerine olabildiğince tükenmez (yenilebilir) enerji kaynaklarının yerleştirilmesini, bir çevrimde atık biçiminde ortaya çıkan enerjinin bir başka çevrimde girdi olarak kullanılmasını kapsayan ve bunu ekonomik büyüme ile bütünleştiren bir kavram*” olarak tanımlanabilir. Günümüzde, pek çok ülkede sürdürülebilir kalkınmayı sürdürülebilir enerji yoluyla elde etmeye yönelik ulusal programlar oluşturulmaktadır. (Serici vd., 2022:2-4).

Artık açıkça bilindiği üzere çevre problemleri, sürdürülebilir gelişmede/kalkınmada önemli bir faktördür. Diğer yandan enerji kullanımı çevresel problemlere yol açmaktadır. Tabi enerji kullanımının yarattığı olumsuz etkiler daha önce bahsedildiği üzere kullanılan enerji kaynaklarının türlerine ve verimliliğe göre değişmektedir. Dolayısıyla enerji, çevre ve sürdürülebilir kalkınma arasında yakın

bir ilişki vardır. Bu nedenle; enerji, çevre ve sürdürülebilir gelişiminin sürekliliği düşünüldüğünde enerji kullanımında bazı faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlar; enerjinin korunumu (enerjiden etkin bir şekilde faydalanma) ve yenilenebilir enerji teknolojilerinin kullanımı ve özellikle sanayi, ulaştırma ve bina sektörlerinde enerji verimliliğinin artırılmasıdır (Selici vd.,2006:3-4). Bu faktörler de bizi sürdürülebilir enerji kavramına götürmektedir. Bu kapsamda özellikle 90'lı yıllarda çevre bilincinin ortaya çıkması, yenilenebilir enerji kaynaklarının gelişimini destekleyen önemli bir gelişme olmuştur. Bu bilinç, geleneksel enerji üretim ve tüketiminin çevre ve doğal kaynaklar üzerinde yerel, bölgesel ve küresel seviyede doğrudan olumsuz etkilere neden olduğunun anlaşılmasına ve atmosfere kirlilik yaratıcı emisyon vermeyen yenilenebilir enerji kaynaklarının “*temiz enerjiler*” olarak destek görmesine yol açmıştır (Seydioğulları, 2013:20). Bugün artık sürdürülebilir enerji yaklaşımında özellikle enerji kullanımında yenilenebilir enerji kaynaklarının ön plana çıkarılması birincil öneme sahiptir. Zira kömür, petrol, doğalgaz gibi yenilenemez kaynaklar; insanlar tarafından sürekli tüketildikçe hem çevreye zarar veren ve hem de zaman içerisinde azalan kaynaklardır. Diğer bir ifadeyle yenilenemez enerji kaynakları, sürdürülebilir gelişmeyle ters orantılı, çevre kirliliğiyle de doğru orantılıdır. Oysa yenilenebilir kaynaklar; sürdürülebilir gelişmeyle doğru orantılı iken, çevre kirliliğiyle ters orantılıdır. Bu nedenle sürdürülebilir gelişme için enerji kaynak kullanımı temiz bir çevreyle birlikte düşünülmeli ve bu kapsamda ağırlıklı olarak yenilenebilir enerji kullanımına öncelik verilmelidir.

Özetle; artık artan enerji talebi karşısında, hükümetlerin ülke ekonomisinin gelişimi için toplumun talep ettiği enerjisi kesintisiz, güvenilir, çevreye zarar vermeden, kaliteli ve düşük maliyet koşullarında sağlamaları gerekmektedir. Bu yeni anlayışla optimum enerji planlamaları yapmaları, sürdürülebilir enerji politikalarını hayata geçirecek stratejik amaç, hedef ve eylemler geliştirmeleri gerekmektedir.

3.TÜRKİYE’NİN 2023 ENERJİ HEDEFLERİNİN ÇEVRESEL ETKİLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİR GELİŞME AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Türkiye’nin Enerji Durumu

Türkiye’nin enerji sektörüne ilişkin şu temel tespitler ortaya konulabilir (Akova, 2019; Bakdur, 2022; TÜSİAD, 2007; Yılankıran & Doğan, 2020):

- **Enerji Üretimi:** Türkiye fosil enerji kaynakları olan taşkömürü, linyit, asfaltit, petrol, doğalgazın yanısıra; yenilenebilir enerji kaynaklarından olan hidrolojik, jeotermal, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi gibi jeolojik, hidrolik ve meteorolojik kökenli maddelerden de çeşitli miktarlarda enerji üretmektedir. Türkiye’nin enerji üretiminin zaman içindeki gelişimi genel olarak değerlendirildiğinde, bazı dalgalanmalar olmakla birlikte, 1970’li yıllardan başlayarak sürekli artma eğiliminde olmuştur. 1970’li yıllardan günümüze enerji üretimi yaklaşık %114 oranında artmıştır. 1970 yılından

günümüze kadar geçen süre içinde Türkiye'nin enerji üretiminin yıllık ortalama artış oranı ise yaklaşık %3,1'dir.

- **Enerji Tüketimi:** Türkiye'nin enerji tüketim miktarı sürekli artış göstermektedir. Yıllık artış miktarı 1990'dan itibaren yılda yaklaşık %4,6'lık bir oranda gerçekleşmektedir. Yani ülkede özellikle petrol, doğalgaz ve kömür türü fosil yakıtlara olan talep daha yüksektir. Türkiye'de 2017 yılı toplam enerji tüketiminin kaynaklara göre dağılımı incelendiğinde; %34'lük payla doğalgazın ilk sırayı aldığı, ikinci sırada %23'lük payıyla petrol, üçüncü sırada %19'lık payla taşkömürü yer almaktadır. Daha sonra linyit %11, jeotermal enerji %5, hidroelektrik %4, biyolojik kökenli enerji kaynakları ve atıklar %2, rüzgâr enerjisi %1 ve güneş enerjisinin %1'lik paylarıyla sıralandığı görülmektedir. Türkiye'nin enerji talebinde hızlı bir artış yaşaması ve bu nedenle artan enerji ihtiyacının karşılanabilmesi için; enerji üretiminde yararlanılan kaynakların çeşitlendirilmesi ihtiyacı, yatırım gerekliliği ve imkânı, yatırımlarda planlama ve kamusal denetimin zorunluluğu ve önemi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır.
- **Enerji Dengesi:** Türkiye'de tüketilen toplam enerji miktarının yaklaşık %87'sini fosil enerji kaynakları meydana getirirken, yenilenebilir enerji kaynaklarına düşen pay yaklaşık %13 ile oldukça sınırlı bir düzeydedir. Son yıllarda özellikle rüzgâr enerjisinden yararlanmada elde edilen önemli gelişmelere ve jeotermal enerji kaynakları ile güneş enerjisinden yararlanmada sağlanan bütün gelişmelere rağmen, Türkiye enerji tüketiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payı bugün için oldukça sınırlı seviyededir. Türkiye için enerji hem gerekli ve hem de stratejik öneme sahiptir. Tüm dünyanın ilgilendiği enerjinin güvenli ve sürdürülebilir temini, verimli kullanımı, sera gazı etkilerinin azaltılması ve çevrenin korunması, petrol fiyatlarındaki artma eğilimi ve kararsızlıklar, fosil kaynaklardan yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru geçiş vb. aynı zamanda Türkiye için önem arz eden konulardır. Başta rüzgâr enerjisi olmak üzere jeotermal ve güneş enerjisi gibi diğer alternatif enerji kaynaklarının toplam enerji tüketimi içindeki paylarının belirgin bir orana ulaşabilmesi için bu alandaki mevcut desteklerin arttırılarak sürdürülmesine ihtiyaç vardır. Diğer yandan Türkiye'de enerji üretimi ve tüketimi arasındaki fark nüfus artışı, ekonomik büyüme ve sınırlı enerji kaynakları nedeniyle artmaktadır. Enerji üretimi ve tüketimi arasındaki artan fark ise enerji ithalatını artırmaktadır. İthalata olan bağımlılık ise cari açığı ve girdi maliyetlerini artırmakta, girdi maliyetlerinin artmasından

dolayı da ülkede üretilen mal ve hizmetler diğer ülkelere göre rekabet üstünlüklerini kaybetmektedirler.

- **Enerji Rezervi:** Türkiye’de artan enerji talebinin karşılanabileceği kaynaklar ve bu kaynakların enerji potansiyeli çeşitlilik arz etmekle birlikte, fosil enerji kaynaklarına ait rezerv miktarlarının sınırlı olduğu söylenebilir. Ülkeyi çevreleyen Ortadoğu ve Kafkasya gibi bölgeler küresel ölçekte önemli zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmalarına karşın, Türkiye’de jeolojik özellikleri gereği, söz konusu enerji kaynakları son derece yetersizdir. Benzer durumun maden kömürü için de geçerli olduğu ileri sürülebilir. Yani ülkenin fosil enerji kaynaklarından sadece linyit, rezervleri yönüyle ihtiyacı karşılayabilecek düzeydedir. Buna karşın taşkömürü, petrol, doğalgaz gibi diğer kaynaklar enerji potansiyeli içinde büyük yer tutmamaktadır. Ülkenin sahip olduğu fosil enerji kaynakları gerek miktar gerekse kalite olarak dünya rezervleriyle kıyaslandığında son derece yetersiz düzeyde bulunmaktadır. Buna karşın rüzgâr gücü, güneş, jeotermal ve akarsular gibi yenilenebilir enerji kaynakları söz konusu olduğunda farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin yenilenebilir enerji kaynakları açısından olanaklarının daha iyi olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanmanın boyutunun henüz başlangıç aşamasında olduğu söylenebilir. Linyit rezervlerinin coğrafi olarak ülke geneline dağılmış halde bulunması, genellikle düşük kaliteli olması ve üretim maliyetinin yüksekliği, yenilenebilir enerji kaynaklarının ise devamlılığı ve sürekliliği açısından sahip olduğu sorunlar nedeniyle Türkiye’de ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlama konusunda bugünün koşullarında yetersiz kalmaktadır.

- **Jeopolitik Konum ve Avantajları:** Türkiye’nin kaynaklara yakınlığı nedeniyle enerji terminali olma potansiyeli ve hatta hedefi bulunmaktadır

3.2. Türkiye’nin Enerji Politika ve Stratejilerine Yön Veren Anlayış

Günümüzde artık küresel enerji politikalarına yön veren anlayış; enerji arz güvenliği ile çevresel güvenliği birlikte ele alan politikalarlardır. Enerji arz güvenliği; ülkelerin enerjiye kesintisiz, güvenilir, kaliteli ve uygun maliyetle ulaşması olarak tanımlanabilir. Enerji arz güvenliğinin sağlanması; enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini, verimlilik ve rekabet koşullarının (en kaliteli ve düşük maliyetli) enerji kullanımı için hüküm sürmesini gerektirir. Çevresel güvenlik ise; “yaşanabilir, temiz, güvenli ve doğal bir çevrenin tehdit ve tehlikelerden korunmasına odaklanılarak, küresel ısınma gibi çevresel tehditlerden korunmayı ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı” içerir. Çevresel güvenliği sağlamak için devletler bir taraftan enerji verimliliğini sağlamaya ve çevre dostu yenilenebilir

enerji kaynaklarına yönelmekte, diğer taraftan da çevreyi koruma amaçlı hükümler içeren uluslararası anlaşmalara taraf olmaktadır (Kaya,2012:271; Sarıtunalı,2021:409- 414;).

Genel olarak bakıldığında enerji arz güvenliği ile çevre güvenliğini sağlamaya yönelik enerji politikası anlayışında en önemli hususun, aslında yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına geçiş olduğu söylenebilir. Zira petrol ve kömür başta olmak üzere fosil yakıtların egemenliğine dayanan enerji çağı, uzun yıllar sorunsuz devam etmiş, ancak 1973 Petrol Krizi ilk kez enerji kaynakları konusunda bir güvensizlik ortamı yaratmıştır. Petrol krizinden sonra bazı ülkelerin enerji güvenliğinin tehdit altına girmesi ve fosil kaynakların çevresel zararlarının artması sonucu artan çevre bilinciyle, son zamanlarda bütün dünyada yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik çalışmalar ve yatırımlar artmıştır (Akt. Çalışkan, 2009:298).

Dünya'daki gelişmelere koşut olarak Türkiye'nin son yıllardaki enerji politikalarının da dünyadaki enerji politikalarına yön veren anlayışa paralel yürütülmeye çalıştığı belirtilmekte, özellikle enerji politikalarının çevresel boyutuna bakıldığında Kyoto Protokolü'nün ağırlığına vurgular yapılmaktadır. (Kaya, 2012). Türkiye'nin enerji talebi sürekli artış gösterdiğinden, söz konusu talep artışının güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde karşılanabilmesi ülkenin enerji politikasının temel önceliğini oluşturmaktadır (Kavaz, 2019:1). Bu nedenle Türkiye'nin tüm enerji politikalarının; “*artan enerji ihtiyacı*” ve “*enerjide dışa bağımlılığı azaltma*” olmak üzere iki temel argüman etrafında şekillendiği ifade edilmekte ve bu iki alana yanıt üretmek adına enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve yeni enerji yatırımlarının yapılması gerektiği ileri sürülmektedir (Yüce, 2012:8). AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı'nda yer alan amaçlara bakıldığında da, Türkiye'nin enerji politikalarının başta AB olmak üzere, küresel ölçekteki enerji politikalarına paralellik arz ettiği göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda, enerji arz güvenliğini ve çevreyi esas alan Türkiye enerji politikasındaki temel amaçlar şu şekilde belirtilmektedir (Kaya, 2012:279):

- Yerli kaynaklara öncelik vererek kaynak çeşitliliğini sağlamak,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji arzındaki payını arttırmak,
- Enerji verimliliğini yükseltmek,
- Tam serbest piyasa koşullarına ulaşarak yatırım ortamını iyileştirmek,
- Petrol ve doğalgazdaki kaynak çeşitliliğini sağlamak, ithalattan kaynaklanan risklere karşı tedbir almak,
- Enerji alanında bölgesel iş birliğiyle Türkiye'yi enerji koridoru ve terminali haline getirmek,
- Enerji faaliyetlerinin çevresel hassasiyetler dikkate alınmak suretiyle yürütülmesini sağlamak,
- Doğal kaynakların ülke ekonomisine katkısını arttırmak,

- Endüstriyel hammadde, metal ve metal dışı madenlerin üretimlerini arttırarak yurt içinde değerlendirilmesini sağlamak,
- Maliyet, zaman ve miktar açısından enerjiyi tüketiciler için ulaşılabilir hale getirmek.

Sıralanan amaçlara bakıldığında Türkiye'nin enerji politikasının da kaynak çeşitliliği, çevresel duyarlılık ve rekabetçi yapı temelleri üzerine oturtulduğu görülmektedir. Ancak Yüce (2012, s.8) tarafından da vurgulandığı üzere; Türkiye'nin mevcut enerji durumu göz önünde bulundurulduğunda, kısa bir süreçte ön görülen dönüşümü gerçekleştirmek zor olabilir. Nitekim ülkede benimsendiği söylenen ile uygulamaya konulan politikalar arasındaki tezatlıklar da zaman zaman tartışılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın izleyen kısmında uygulamaya dönük enerji stratejisi ve hedefleri *çevre güvenliği* bağlamında değerlendirilmektedir.

3.3. Türkiye'nin 2023 Enerji Hedefleri ve Sürdürülebilir Enerji Politikalarına Uygunluğu

Türkiye'de benimsenen sürdürülebilir enerji politikalarını uygulamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri; 2009 yılında Yüksek Planlama Kurulu Kararı ile uygulanmaya konulan ve elektrik enerjisi sektöründe uzun vadeli hedefler ortaya koyan "*Elektrik Enerjisi Piyasası Arz Güvenliği Strateji Belgesi*" dir. Strateji belgesi çerçevesinde Cumhuriyetin 100. Yılı olan 2023 yılına kadar ki enerji strateji ve hedefleri ortaya konulmuştur. 2023 enerji hedeflerine bakıldığında, sanki Türkiye için benimsendiği söylenen enerji politikası ile bu politikaları uygulamaya yönelik strateji ve hedefler arasında çevre güvenliğini sağlama açısından bazı tezatlıklar söz konusudur. Diğer bir ifadeyle hükümetin; kalkınma, büyüme ve enerjide bağımsızlık hedeflerine ulaşmak için bilimsel bir olgu olan iklim değişikliğini yok sayan, ekolojik yıkımlara yol açabilecek ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğini yok edebilecek nitelikte serbest piyasa koşulları içinde gerçekleştirilecek strateji ve hedefler belirlediği görülmektedir. Bunlardan bazıları şu şekilde örneklendirilebilir;

- Strateji Belgesinde Kaynak Bazında Hedefler biri; "*Elektrik enerjisi üretiminde yerli kaynakların payının artırılması öncelikli hedefdir. Bu doğrultuda, yerli kaynakların kullanılmasını teşvik etmek üzere piyasayı yönlendirici tedbirler alınacaktır*" şeklindedir.

Yerli ve yenilenebilir kaynaklarına önem vermeyen ülkelerin hem enerji arz güvenliğinde hem de enerji temininde büyük sıkıntılar yaşayacağı açıktır. O nedenle arz güvenliğini sağlamaya yönelik bu hedefin doğruluğundan bahsedilebilir. Ancak Sarıtonalı (2021) tarafından da vurgulandığı üzere; yerli ve yenilenebilir kaynaklar birlikte değerlendirildiğinde çevresel güvenlik öncelenmiş olur. Ülkenin yerli yenilenebilir enerji kaynak potansiyelinin henüz

geliştirilememiş olması, enerji kaynak potansiyelindeki ağırlığın fosil yakıtlar olduğu ve elektrik üretiminde kullanılan kaynak ağırlığının fosil yakıt olması bu hedefin çevre güvenliğini sağlamaya yönelik katkısından bahsetmeyi zorlaştırmaktadır. Ayrıca bu hedefe yönelik çalışmaların, çevresel güvenliği sağlama açısından nasıl gerçekleştirildiği son derece önemlidir. Zira söz konusu hedef, büyük yatırımlar gerektiren enerji projelerinin yapımında özel sektörün devreye girmesi için her türlü yasal düzenlemenin yapılması ve var olan engellerin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir (s.419). Nitekim Yüce (2012,2014) tarafından bu hedefin uygulanabilmesi için uzun zamandır çaba gösterildiği ve ancak bu süreçte, özellikle de nükleer santral kurabilmek için, piyasa koşullarının bile hiçe sayıldığı vurgulanmıştır (s.10). Ayrıca bu doğrultuda; enerji piyasasının özelleştirilmesinden mutlak koruma alanlarının “koruma-kullanma dengesi” gözetilerek üstün kamu yararı adı altında kullanıma açılmasına, Meslek Odaları’nın denetim yetkilerinin ellerinden alınmasından büyük projelerin ÇED’den muaf tutulmasına kadar çok sayıda gerek yeni yasal düzenlemelerle, gerek var olan yasalarda değişiklik yapılarak şimdiye kadar el değmemiş doğal varlıkların piyasa koşullarına açılmış olduğunu ve açılmaya devam ettiğini de belirtmiştir. Böylece bir anlamda söz konusu hedefin çevreye olumsuz katkılardan bahsetmiştir.

- Kaynak bazında hedefler arasında, “*Bilinen linyit kaynakları ve taşkömürü kaynakları 2023 yılına kadar elektrik enerjisi üretimi amacıyla değerlendirilmiş olacaktır. Bu amaçla elektrik üretimine uygun yerli linyit ve taşkömürü sahalarının, elektrik üretimi amaçlı projelerle değerlendirilmesi uygulaması sürdürülecektir*” ifadeleri de yer alıyor.

Bu hedefe ilişkin Yüce (2012,s.10) tarafından yapılan şu eleştiriyi yine çok anlamlıdır: “*Sera gazları salınım oranı hızla artan (1990 değerlerine göre %120 artmış) bir ülkenin böyle bir hedef belirlemesi, iklim değişikliği konusunda “hiçbir şey yapmayacağım, yaptıklarım sadece göstermelik şeyler” ve “dünya batsa umurumda değil”den başka bir anlam taşımaz. Türkiye, şimdiye kadar kendisinin gelişmekte olan ülkeler kategorisi içinde olduğunu ileri sürerek sera gazları salınım oranlarında herhangi bir hedef belirlemede bulunmaktan kaçındı. Kalkınma ve enerji ihtiyacını karşılama gerekçesiyle Sinop Gerze’deki 1200 MW gücündeki termik santral gibi, yapılması planlanan 47 adet termik santral var. Bunlar hayata geçirilirse karbon salınımları açısından Türkiye 2020 Avrupa birincisi olacak. Somali’de yaşanan kuraklık, kuraklığa bağlı açlık ve toplu ölümler için gözyaşı döküp, dünyanın Somali’ye daha duyarlı davranması çağrısında bulunanlar, yeni Somalilere yol açacak projelerini, enerjide bağımsızlık, büyüme, rekabet, kalkınma hakkı diye yapmaya devam etmekte*”. Türkiye’nin kömürlü termik santral konusundaki hedefi, kuşkusuz karbon salınım artış oranı açısından en büyük katkıyı sağlayarak gezegenimizin yok olmasına en büyük kötülüğü yapacak bir hedefdir. Nitekim bu kötülüğü yapma konusunda hiçbir tereddütün olmadığını gösteren şey ise, Türkiye’de bu hedef doğrultusunda lisans verilmiş onlarca termik santral yapımının bulunmasıdır.

- Yine kaynak bazında hedefler arasında “*Elektrik üretiminde nükleer santrallerin kullanılması konusunda başlatılan çalışmalara devam edilecektir. Bu santrallerin elektrik enerjisi üretimi içerisindeki payının 2020 yılına kadar en az %5 seviyesine ulaşması ve uzun dönemde daha da artırılması hedeflenmektedir*” ifadesi yer alıyor.

Nükleer enerji hakkında yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde nükleer enerji hakkında hem olumlu hem de olumsuz görüşlerin çok keskin olarak ifade edildiği uç noktalar ortaya çıkmaktadır (Ergün & Atay Polat, 2012). Esasında nükleer enerji santralleri, normalde çevre açısından zararlı değildir. Bu nedenle sıfır karbonlu üretim için önemli görülmektedir. Ancak bu santrallerde oluşabilecek nükleer kazalar ve atıklar son derece tehlikelidir. Oluşan kazada radyoaktif atıkların yayılması insanların ve doğanın zarar görmesine neden olur. Nitekim en son Japonya-Fukuşima’da yaşananlar veya Çernobil nükleer santral kazasından sonra edinilen deneyimler arasında, zararlı etkilerinin yıllarca sürmesi ve geniş bölgeleri etkilemesi, nükleer santrallerin çevresel güvenliği tehdit ettiğine kanıt olarak gösterilmektedir. Diğer yandan nükleer enerji, yenilenebilir enerji değildir. O nedenle geleceğin güvenli enerjisi hem yenilebilir hem de tehlikesiz olan güneş, rüzgâr vb. temiz enerjiler olmalıdır. Bu nedenle Türkiye’nin nükleer enerji hedefini de taşıdığı riskler nedeniyle, çevre güvenliğine katkısı bağlamında eleştirmek mümkündür.

Nitekim, Türkiye’nin nükleer enerji kaynağını kurma ve kullanma yönündeki ısrarlarına olumsuz eleştiriler yapılmaktadır (Ergün & Atalay Polat, 2012). Nükleer santraller konusunda çok uzun bir süreden beri mücadele sürmektedir. Ancak maalesef nükleer enerji Türkiye’nin yeni enerji politikalarında öncelikli olarak yer almaktadır (Sarıtonalı, 2021:416). Hükümet (kalkınma, büyüme, enerjide dışa bağımlılığı azaltma adına) bu ölümcül enerjiyi kullanmakta çok kararlı olduğunu ifade etmekte ve hatta nükleer özelinde, iklim dostu bir enerji olma argümanı da öne sürülmektedir. Tıpkı HES’lerde olduğu gibi. Ancak Türkiye’nin HES ve nükleer santral yapma konusunda başta çevre güvenliğini olumsuz etkilemesi olmak üzere, diğer birçok faktöre bağlı olarak çok agresif bir politika izlediğini söylemek mümkündür (Yüce, 2012; Yüce, 2014).

- Kaynak bazında hedefler arasındaki “*Temel hedef yenilenebilir kaynakların elektrik enerjisi üretimi içerisindeki payının 2023 yılında en az %30 düzeyinde olmasının sağlanmasıdır. Teknolojideki, piyasadaki ve kaynak potansiyelindeki gelişmeler dikkate alınarak bu hedefte değişiklik yapılabilecektir. Bu bağlamda, yapılacak uzun dönemli çalışmalarda şu hedefler dikkate alınacaktır*” şeklinde yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimindeki payının artırılmasına yönelik ifade yer almaktadır.

Bu kapsamda şu hedefler dikkate alınacaktır denilirken; hidroelektrik, rüzgâr, jeotermal, güneş ve diğer yenilebilir kaynaklara (doğalgaz, ithal kömür) ilişkin hedefler ortaya konulmuştur.

Söz konusu hedefler şüphesiz çevre güvenliğini sağlama açısından olumlu katkı sağlayan hedeflerdir. Ancak ne var ki; yenilebilir enerji kaynaklarına ilişkin 2023 hedeflerinin bugün gelinen noktayı ortaya koyan bazı çalışmalarda; güneş ve jeotermal enerjide hedeflenen seviyelerin üzerinde bir gelişme göze çarparken, rüzgâr vb. diğer potansiyel yenilebilir enerji kaynaklarından yararlanmanın hedefin bir hayli gerisinde kaldığı ifade edilmektedir (Kavaz, 2019). Oysa Türkiye, coğrafi konumu ve jeopolitik yapısına bağlı olarak tüm yenilebilir enerji kaynaklarından yeterli olabilecek düzeyde yararlanabilecek bir ülkedir (Akt. Sarıtunalı, 2021:411). Bu nedenle ülkede yenilenebilir kaynak kullanımını geliştirmeye yönelik strateji, hedef ve eylemlerin geliştirilmesi hem arz güvenliğinin hem de çevresel güvenliğin sağlanması bakımından son derece önemlidir.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 2010-2014, 2015-2019, 2019-2023 dönemi stratejik planları Türkiye'nin 2023 hedeflerini de sürdürecektir şekilde hazırlamıştır. Yani bu hedefleri gerçekleştirmeye yönelik stratejik amaç ve hedefler, faaliyet ve projeler söz konusudur. Örneğin, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından belirlenen stratejik amaç ve hedefler ile uygulanan faaliyet ve projeleri arasında; enerjide yerli ve yenilebilir kaynaklara öncelik verilmesi, nükleer enerji kurulumunun sağlanarak yerli enerji kaynakları içerisinde yer alması, enerjide kaynak çeşitliliğiyle birlikte güzergâh çeşitliliğinin de sağlanması, bölgesel enerji piyasalarına entegrasyon, enerji verimliliğini arttırmak, enerji piyasalarında gerekli düzenlemelerin yapılması vb. öngörülmektedir. Yine örneğin Türkiye için önemli olan Doğu-Batı ve Kuzey-Güney Enerji Koridoru projeleri, güneş ve rüzgâr enerjisi santralleri ile yerli kömür yakıtlı termik santral projeleri, doğal gaz terminali, doğalgaz depolama projeleri ve nükleer güç santrali vb. projelerin gerçekleştirilmesi söz konusudur. Söz konusu amaç ve hedefler ile faaliyet ve projelerden yola çıkarak, ilgili bakanlığın stratejik planlarında Türkiye'nin ağırlıklı yol haritasının; yerli kaynaklarla üretimi yaygınlaştırmak, nükleer güç gibi alternatif kaynak kullanımını genişletmek, enerji arz güvenliğini sağlamak ve ülkeyi enerji merkezi haline getirmek şeklinde şekillendiği söylenebilir. Bu kapsamda da kalkınma, büyüme, enerjide bağımsızlık, bölgesel güç olma gibi hedefler ülkenin yerli enerji kaynaklarının, yenilebilir ya da fosil herhangi bir ayırım yapmadan son damlasına kadar kullanılmaya çalışılmaktadır.

Diğer taraftan ilgili stratejik planlardaki stratejik amaç ve hedeflerde yer alan ifadelerden, sürdürülebilir enerji ve çevre ilişkisinin de bilincinde olduğu söylenebilir. Örneğin stratejik amaç ve hedefler arasında; enerji ve tabii kaynaklar alanındaki faaliyetlerin çevreye olan olumsuz etkilerini en aza indirmek, enerji verimliliğine ve tasarrufuna yönelik gelişmiş kapasite, optimum kaynak çeşitliliği, yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji içindeki payını arttırmak gibi ifadeler yer almaktadır. Ancak Koç ve Garip (2008:157) tarafından da ifade edildiği üzere;

gerçekte yerel ölçekli ve yenilebilir enerjileri destekleyen batılı ülkelerin aksine, Türkiye yenilenebilir veya yenilenemez hiç fark etmeksizin genel olarak enerji üretimini desteklemektedir. Stratejik hedeflerdeki nükleer enerji üretim talebinde bulunması da aslında bunun bir örneği olarak gösterilebilir. Türkiye’de merkezi bir enerji politikası yürütülmektedir. Zira Türkiye’nin enerji stratejindeki önceliği; daha çok bir enerji koridoru olmak ve enerji sorununa nükleer “kökten” bir çözüm üretmek şeklindedir. Ancak nükleer enerji çevresel güvenlik açısından çok büyük riskler taşımaktadır.

4. SONUÇ

Günümüzde çevresel zararların çok ciddi boyutlara ulaşmasıyla; hava, su, toprak hızla kirlenmiş, doğal kaynaklar bozulmaya ve tükenmeye başlamış, artık doğanın kendini yinleme niteliği yani çevrenin kendini toparlama gücü iyice zarar görmüştür. Ortaya çıkan bu çevresel zararların tüm dünya ülkelerini ve canlı yaşamını etkilemesi kamusal mal özelliği taşıyan çevreye küresel kamusal mal niteliği de kazandırmıştır. Dolayısıyla bugün gelinen noktada, çevreyi korumak ve çevre sorunlarıyla mücadele etmek tüm insanlığın ve devletlerin en önemli görevi haline gelmiştir.

İnsanlığın ve medeniyetlerin devamı şüphesiz geçmişte olduğu gibi bugün de enerjiye bağlıdır. Geçmişte yaşamın sürdürülebilirliği açısından çok önemli olan enerji, tarihsel süreç içerisinde mevcut önemi yanında ülkelerin ekonomik gelişme ve kalkınmasını da en fazla etkileyen ve politikalarının belirlenmesindeki temel öğelerden biri haline gelmiştir. Ancak aynı zamanda tüm insanlığın ortak malı olan çevreye de en büyük zararı veren bir faktör olmuştur. Bugün çevre sorunlarına yol açan en önemli faktörlerden birinin enerji kullanımı olduğu açıkça bilinmektedir. Enerji kullanımının bir tarafta olumsuz çevresel etkileri, diğer tarafta ekonomik gelişmeye katkıları ikilem yaratmıştır. Bu kapsamda sürdürülebilirlik yaklaşımı ön plana çıkmış ve ülkelerin enerji politikalarının temeli sürdürülebilir kalkınmaya katkı olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla günümüzde artık küresel enerji politikalarına yön veren anlayış; enerji arz güvenliği ile çevresel güvenliğin birlikte sağlanması olmuştur. Yani enerji ile kirlenilen çevrenin yine enerjiyle temizlenmesi yoluna giden bir politika anlayışı oluşmuştur. Artık tüm hükümetlerin enerji politikalarını, strateji ve hedeflerini bu kapsamda belirlemesi ve uygulaması beklenmektedir. Bunun resmi bir yaptırımı yoktur. Ancak dünyada şu anda bildiğimiz yaşamın devamından bahsetmek istiyorsak, tüm dünya ülkelerinin; iklim değişiklikleri, ozon tabakasının delinmesi, buzulların erimesi, biyoçeşitliliğin yok olması başta olmak üzere tüm ciddi çevre sorunlarına neden olan enerji kullanımını sürdürülebilir enerji yaklaşımıyla yürütmesi, eski kullanım alışkanlıklarından ve politikalarından vazgeçmesi, çevreye zarar veren agresif enerji politikalarını bırakması beklenmektedir. Zira çevreyi koruma da artık bir küresel kamusal mal niteliğindedir ve bu anlamda tüm insanlığın/ dünya ülkelerinin katkısı ve işbirliğini zorunlu kılmaktadır.

Bu kapsamda, çalışmada Türkiye'nin enerji kullanımında benimsediği ve uyguladığı politika yaklaşımını ortaya çıkarabilmek adına, yani çevre küresel kamu malına katkısı bağlamında Türkiye'nin enerji stratejisi ve 2023 enerji hedefleri incelenmiştir. Ancak Türkiye'nin temelde 2023 yılına kadar dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer almayı hedeflediği ve bu nedenle ülkeyi bölge liderliğine taşınmaya yönelik ekonomik hedefini destekleyecek enerji politika ve stratejisi güttüğü sonucuna ulaşılmıştır. Yani kalkınma, büyüme, enerjide bağımsızlık, bölgesel güç olma gibi hedeflerle ülkenin yerli enerji kaynaklarının, yenilenebilir ya da fosil herhangi bir ayırım yapmadan sonuna kadar kullanılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Nükleer santral kurumları, HES projeleri, kömürlü termik santralleri vb. projelerle enerji politikalarında çevresel güvenlikten ziyade sadece arz güvenliğinin ön plana çıktığı bir stratejinin izlendiği söylenebilir. Oysa sürdürülebilir enerji politikalarının bir gereği olarak enerji kullanımında çevresel problemleri en aza indirgeyen yenilenebilir kaynak kullanım yoğunluğunun daha fazla olması gerekmektedir. Üstelik Türkiye özellikle hidrolik enerji, rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi ve jeotermal enerji gibi yenilenebilir enerji kaynakları açısından son derece önemli bir potansiyele sahiptir. Enerji kullanımının çevreye verdiği zararların azaltılması için enerji kullanımında yenilenebilir enerji kaynaklarının daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasına ağırlık veren strateji ve hedeflerin geliştirilmesi ve eylemlere dökülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akova, İ. (2019). Türkiye'nin Enerji Sorunu ve Tercihler, *1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı İçinde* (ss.571-580).

Avcı, Ö. (2009). Türkiye-Avrupa Birliği Enerji Üretim ve Tüketiminin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi, *Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adana.

Bakdur, A. (2022). Türkiye'nin Enerji Politikalarına Genel Bir Bakış, Arz ve Talep Dengeleri.

<http://eski.emhk.itu.edu.tr/%5Cimg%5Cemhk%5Cdatafiles/Azmi%20BAKDUR%20->

[%20T%C3%BCrkiye%27%20nin%20Enerji%20Politikalar%C4%B1na%20Genel%20Bir%20Bak%C4%B1%C5%9F.pdf](http://eski.emhk.itu.edu.tr/%5Cimg%5Cemhk%5Cdatafiles/Azmi%20BAKDUR%20-%20T%C3%BCrkiye%27%20nin%20Enerji%20Politikalar%C4%B1na%20Genel%20Bir%20Bak%C4%B1%C5%9F.pdf), (Erişim Tarihi : 09.02.2022).

Başaran, F. (2007). “Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevrenin Artan Önemi ve Sayıştay Denetimi”, *Sayıştay Dergisi*, 65, 88-110.

Çalışkan, Ş. (2009). “Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılık ve Enerji Arz Güvenliği Sorunu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:25, 297-310.

Çoban, O. & Kılınç, N.Ş. (2016). “Enerji Kullanımının Çevresel Etkilerinin İncelenmesi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 33, 589-606.

Doğan, M. (2011). “Enerji Kullanımının Coğrafi Çevre Üzerindeki Etkileri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 23, 36-52.

Ergün, S. & Atay Polat, M. (2012). Nükleer Enerji ve Türkiye’ye Yansımaları, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 34-58.

Eroğlu, M. (2017). Çevre Koruma Ders Notu. Karadeniz Teknik Üniversitesi Orman Fakültesi Orman Mühendisliği Bölümü, https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/ormankoruma_170b5.pdf, (Erişim: 18.02.2022).

İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı (2011). Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.

Kadioğlu, S. & Telloğlu, Z. (1996). Enerji Kaynaklarının Kullanımı ve Çevreye Etkileri, *TMMOB 1. Enerji Sempozyumu-12-14 Kasım 1996*, Ankara

Kavaz, İ. (2019). Türkiye’nin Enerjide Gelecek Vizyonu. *Seta/Perspektif*, Sayı 252, 1-5.

Kaya, İ. S. (2012). Uluslararası Enerji Politikalarına Bir Bakış: Türkiye Örneği. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 25(102),269-288.

Koç, Y. M. & Garip, M. (2008). “Türkiye ve Avrupa’da Sürdürülebilir Enerji ve Çevre İlişkisi”, *VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu, UTES’2008 17-19 Aralık 2008*, İstanbul

Mutlu, A. (2008). Uluslararası Çevre Sorunları, A. Herekman (Eds) . *Uluslararası Mali İlişkiler İçinde* (65-81), T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:898, Eskişehir.

Sarıtunalı, H. N. (2021). “Çevresel Güvenlik ve Enerji Arz Güvenliği Bağlamında Türkiye’nin Enerji Politikası”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Yıl: 2021, 4 (2), 409-421.

Selice, T., Utlu, Z. & İlten, N. (2006). Enerji Kullanımının Çevresel Etkileri Ve Sürdürülebilir Gelişme Açısından Değerlendirilmesi, https://www.emo.org.tr/ekler/f096d0e005a8c79_ek.pdf , (Erişim:20.02.2022).

Seydioğulları, H.S. (2013). “Sürdürülebilir Kalkınma için Yenilenebilir Enerji”, *Planlama*, 23(1):19-25

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2022). Çevre. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayını, www.csb.gov.tr, (Erişim: 18.02.2022).

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2009). Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi, <https://ww4.ticaret.edu.tr/enerji/wp-content/uploads/sites/79/2015/11/Elektrik-Enerjisi-Piyasas%C4%B1-Ve-Arz-G%C3%BCvenli%C4%9Fi-Strateji-Belgesi.pdf>, (Erişim: 20.02.2022).

Toprak, D. (2006). “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4),146-169.

Tunç, T. (2007). “Küresel İklim Değişikliği ve Kyoto Protokolü Karşısında Türkiye’nin Durumu ve Şirket Politikaları”, *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 3(2), 2 – 15.

Yalçın, A.Z. (2009). “Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi” *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21),288-309.

Yılankırkan, N. & Doğan, H. (2020). “Türkiye’nin Enerji Görünümü ve 2023 Yılı Birincil Enerji Arz Projeksiyonu”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(2), 77-92.

Yüce, N. (2012).” Türkiye’de Suyun Özelleştirilmesi ve Su Hakkı”, N. Yüce, C. Hasepusch, E. Erdoğan (Der.), Türkiye’de *Suyun Özelleştirilmesi ve Su Hakkı İçinde (ss.7-159)* Eylül Ofset, İstanbul.

Yüce, N. (2014). Büyüme ve Çevresel Yıkım. *Sosyalist İşçi*, <https://sosyalistisci.org/index.php/arsiv/137-483-15-mays-2014/1860-bueyueme-ve-cevresel-ykm>, (Erişim: 20.02.2022).

2010-2014 dönemi Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı stratejik planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/153/Enerji+ve+Tabii+Kaynaklar+Bakanligi>, (Erişim: 21.02.2022).

2015-2019 dönemi Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı stratejik planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/153/Enerji+ve+Tabii+Kaynaklar+Bakanligi>, (Erişim: 21.02.2022)

2019-2023 dönemi Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı stratejik planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/153/Enerji+ve+Tabii+Kaynaklar+Bakanligi>, (Erişim: 21.02.2022)

ENDERUN DERGİSİ JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2022 CİLT/VOL: 6 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

BİST’TE İŞLEM GÖREN FUTBOL KULÜPLERİNİN COVID-19 DÖNEMİ FİNANSAL PERFORMANSLARININ IDOCRIW TEMELLİ ANALİZİ

IDOCRIW-BASED ANALYSIS OF THE FINANCIAL PERFORMANCES OF
THE FOOTBALL CLUBS TRADED IN BIST DURING THE COVID-19
PERIOD

Makalenin
Gönderim Tarihi:
28/02/2022

Öğr. Gör. Şifa KIRHASANOĞLU
Giresun Üniversitesi, Görele Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
Finans ve Bankacılık Bölümü, sifa.kirhasanoglu@giresun.edu.tr
ORCID:0000-0002-0214-3166

Makalenin
Kabul Tarihi:
15/03/2022

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZDEMİR
Giresun Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü
Muhasebe ve Finans ABD, murat.ozdemir@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6608-6511

ÖZET

Günümüzde futbol sadece bir spor olmaktan çıkmış ticari bir ürüne dönüşmüştür. Futbol ekonomisi ülke ekonomilerini etkileyecek düzeyde bir büyüklüğe ulaşmıştır. Futbol kulübünden ziyade futbol şirketi olarak görülebilecek bu kulüpler ticari faaliyetlerde bulunmakta ve borsalarda işlem görmektedir. Bu çapta büyük ekonomiye sahip olan futbol sektörü tüm ekonomik faaliyetler gibi günümüz salgını Covid-19’dan ciddi oranda etkilenmiştir. Bu etki, sektörde yer alan kulüplerin borç oranlarının artmasına, gelirlerinin düşmesine ve ekonomik zorluk yaşamalarına yol açmıştır. Bu bağlamda çalışmada BİST’te işlem gören, Türkiye’nin dört büyük kulübü olarak adlandırılan Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Trabzonspor kulüplerinin 2019-2020 ve 2020-2021 dönemlerindeki finansal performansları analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kulüplerin mali verilerinden cari oranları, asit-test oranları, nakit oranları, borç oranları, borç/özsermaye oranları ve net kar marjları kriter olarak belirlenmiş ve bu kriterlerin her biri, Entropi ile CILOS yöntemlerini bir araya getiren IDOCRIW yöntemiyle ağırlıklandırılarak analiz edilmiş ve ardından IDOCRIW kriter ağırlıkları kullanılarak WASPAS yöntemi ile alternatiflerin kıyaslaması yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, 2019-2020 ve 2020-2021 dönemleri arasında kriter önem ağırlıkları açısından önemli farklılıklar olduğu ve tüm kulüpler açısından önem ağırlığı en düşük kriterin nakit oranı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca WASPAS yöntemi ile

yapılan sıralama sonucunda her iki dönemde en iyi performans gösteren şirketin BJKAS olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Finans, Finansal Performans, Futbol, IDOCRIW, WASPAS, COVID-19

ABSTRACT

Today, football has evolved from being just a sport to a commercial product. The football economy in the world has reached a level that will affect the economic life of countries and societies. Clubs that can be seen as football companies rather than football clubs engage in commercial activities and are traded on stock exchanges. The football sector, which has such a large economy, has been seriously affected by today's epidemic, Covid-19, like all economic activities. This effect has led to an increase in the debt ratio of the clubs in the sector, a decrease in their incomes and economic difficulties. In this context, in this study, the financial performances of Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş and Trabzonspor clubs, traded in BIST and named as Turkey's four biggest clubs, in the 2019-2020 and 2020-2021 periods were tried to be analyzed. In the study, current ratios, acid - test ratios, cash ratios, debt ratios, debt/equity ratios and net profit margins were determined as criteria in the light of the financial data of the clubs, and each of these criteria was analyzed by weighting with the IDOCRIW method, which combines Entropy and CILOS methods and then the alternatives were compared with the WASPAS method using IDOCRIW criterion weights. As a result of the study, it has been determined that there are significant differences in criterion importance weights between the 2019-2020 and 2020-2021 periods, and the cash ratio is the lowest criterion for all clubs. In addition, as a result of the ranking made by the WASPAS method, it was revealed that the best performing company in both periods was BJKAS.

Keywords: Accounting Finance, Financial Performance, Football, IDOCRIW, WASPAS, COVID-19

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasının en popüler sporlarından birisi olarak kabul edilen futbol, dünyanın dört bir yanından insanlar tarafından takip edilmektedir. Milyarlarca taraftar, en sevdikleri futbol kulüplerini izlemeye ve desteklemeye devam etmektedir. Doğduğu günden bu yana çok önemli değişimler gösteren futbol; bir ritüel ve kutlamadan amatör bir spora; amatör spordan profesyonel bir spora; günümüzde ise giderek ticari bir spor türüne doğru evrilmiştir (Hamil ve Chadwick, 2010:3). Futbol birçok yönden uluslararası ticarete, iş hayatına ve ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Örneğin spor ürünlerinin üretimi, bilet satışları, futbolcuların ücretleri, yayın hakları futbol ekonomisinin sadece birkaç boyutunu oluşturmaktadır. Ayrıca uluslararası oyuncuların uluslararası organizasyonlara kadar birçok yönden küreselleşme ile futbol oldukça ilişkilidir (Batmunkh, 2021:39-40). Dünya çapında, büyük gelirler elde eden ve borsalarda işlem gören futbol kulübü sayısının artmasıyla futbol büyük bir ekonomik iş haline gelmiştir (Toma ve Catana, 2021:27). Futbol maçı etrafındaki, özellikle biletleme, sponsorluk ve ticari mallardan oluşan para dolaşımı çok büyük miktarlardadır. Ayrıca, birçok uluslararası televizyon yayıncısı, ünlü futbol şampiyonalarının yayın

hakları için birbirleriyle kıyasıya rekabet halindedir. Para dolaşımı ve futbol sporu arasındaki ilişki, futbol kulüplerinin yerel spor derneklerinden büyük sermayeli kamu şirketlerine dönüşmesine yol açmıştır (Dimitropoulos ve Limperopoulos, 2014:124). Futbol sektörü yılda yaklaşık 55 milyar Avro'yu aşan parasal büyüklüğüyle dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden birisi olarak kabul edilmektedir (EkoLig Futbol Ekonomisi Raporu, 2020). Futbolun dünya ticareti ve ekonomisine katkısını hesaplamak zor olsa da, Avrupa ülkelerinin 2019 yılında 13,3 milyar Avro tutarında futbol malzemesi ithal ettiği ve 11.7 milyar Avro civarında ihracat gerçekleştirdiği düşünüldüğünde (www.ec.europa.eu), futbol endüstrisinin büyüklüğü anlaşılmaktadır.

Günümüzde futbol, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik olarak önemli bir büyüklüğe ulaşmıştır. Türkiye'de en üst klasman lig olan Süper Lig'in toplam piyasa değeri 920 milyon Avro'yu bulmaktadır (transfermarkt.com). Türkiye'de futbol ekonomisi 2019 yılı baz alındığında yayıncılık, transfer gelirleri, maç günü gelirleri ve sponsorluklar ile birlikte yaklaşık 1 milyar Dolar'lık bir hacme ulaşmıştır (brandday.net). Bu durumda Türkiye futbol ekonomisi Avrupa'nın 6. büyük futbol ekonomisi olarak dikkat çekmektedir. Türkiye süper liginin 4 büyüğü olarak adlandırılan Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Trabzonspor kulüpleri Türkiye futbol ekonomisi içinde en büyük paya sahip olan takımlar (transfermarkt.com) olarak görülmektedir. Böylesine büyük çapta bir ekonomik olgu durumuna gelen futbol ekonomisi doğal olarak dünya ekonomisini etkileyen kriz, doğal afet ve salgın hastalık gibi olaylardan diğer tüm ekonomik faaliyetler gibi etkilenmektedir (Hammerschmidt vd., 2021:2).

Covid-19'un etkileri futbol kulüplerinin gelirlerinin düşmesine neden olmuş ve futbol kulüpleri pandeminin ekonomik etkilerini kontrol altına almak için mücadele etmeye başlamışlardır. Ayrıca, futbol endüstrisi, potansiyel Covid-19 kurtarma senaryoları açısından diğer endüstrilere göre daha dikkatli olmak zorundadır. Çünkü futbol sektörü taraftar olmadan sürdürülebilecek bir olgu değildir. Sosyal mesafe önlemleri gibi halk sağlığı adına yapılan müdahaleler virüse karşı etkili olabilmekte ancak virüsün yeniden ortaya çıkmasını engelleyememektedir (Sharma vd., 2020:2). Covid-19 İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez Avrupa'daki futbol etkinliklerinin iptal edilmesi veya ertelenmesine yol açmıştır (Tovar, 2020:898). Bu durum beraberinde hem futbol kulüpleri açısından hem de ülkeler için birçok ekonomik zorluğu ortaya çıkarmıştır. Örneğin, EURO 2020'nin ertelenmesinin tahmini finansal maliyetinin 300 milyon Avro civarında olduğu tahmin edilmektedir (Parnell vd., 2021:20). Benzer şekilde, Avrupa'nın en iyi 5 futbol liginde, 2019-2020 sezonunda Covid-19 nedeniyle potansiyel gelir kaybının 4,14 milyar Avro olduğu tahmin edilmektedir. Aynı zamanda bu miktarın yarısından fazlası tutarında da yayın geliri kaybı olduğu belirtilmektedir (Drewes, Daumann ve Follert, 2021:127). Türkiye'de ise 4 Büyük Kulübün toplam borcu 2020 yılında yeni bir rekor kırıp 13 milyar TL'yi aşmıştır. Bu durumdan çıkış olarak kulüpler ile bankalar arasında borçların yeniden yapılandırılması yolu seçilmiş ve olası finansal sorunlara önlem alınmaya çalışılmıştır (www2.deloitte.com). Ayrıca Türkiye Futbol Federasyonu tarafından

UEFA finansal fairplay kurallarının Türkiye versiyonu gibi düşünülebilecek “Takım Harcama Limitleri” yürürlüğe konmuştur (www.tff.org). Bu uygulanan sistemle takımların harcamalarının kontrol altına alınması amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda yapılan çalışmada, BİST’te işlem gören Türkiye’nin 4 büyük kulübü olarak kabul edilen Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Trabzonspor kulüplerinin Covid-19 pandemi sürecine denk gelen 2019-2020 ve 2020-2021 dönemleri finansal performansları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla önce kulüplerin mali tablolarından elde edilen verilerden çalışma için uygun olan finansal analiz kriterleri belirlenmiş, bu kriterler Entropi ve CILOS yöntemlerinin sonuçlarını bütünleştirerek ortaya koyan IDOCRIW yöntemiyle ağırlıklandırılmıştır. Daha sonra elde edilen kriter ağırlıkları kullanılarak WASPAS yöntemi ile alternatifler kıyaslanmaya çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde, IDOCRIW ve WASPAS yöntemleri ile ilgili futbol kulüpleri üzerine yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak farklı sektör ve kurumlar üzerine yapılan IDOCRIW ve WASPAS yöntemlerinin birlikte kullanıldığı sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Ayrıca yerli literatürde yapılmış çalışmalar, daha çok futbol kulüplerinin sportif başarıları ve finansal performansları arasındaki ilişkiyi incelerken, yabancı literatürde yapılmış çalışmalar ise, futbol kulüplerinin finansal performanslarını incelemişlerdir. Yerli ve yabancı literatürde çeşitli yöntemlerle yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

Uluyol (2014), BİST’te işlem gören süper lig futbol kulüplerinin 2002-2011 yıllarını kapsayan dönemlerinin finansal performanslarını analiz ettiği çalışmasında, büyük yatırımlara rağmen kulüplerin yüksek tutarlarda borçlu oldukları, önemli ölçüde likidite ve karlılık sorunları yaşadıkları ve sürekli olarak artan finansal sorunlarla karşı karşıya kaldıkları sonucuna ulaşmıştır.

Demirci (2017), Entropi ve TOPSIS kullanarak Borsa İstanbul’da işlem gören futbol kulüplerinin sportif, finansal ve finansal fairplay performanslarının karşılaştırmalı analizini yapmıştır. Çalışma sonucunda sportif performans ve finansal performans arasında yüksek, finansal fairplay ve diğer performans sıralamaları arasında düşük bir korelasyon olduğu belirlenmiştir.

Özdağoğlu ve Keleş (2019), BİST’te işlem gören futbol kulüplerinin 2017 yılı finansal performanslarını analiz etmek için yaptıkları çalışmalarında, Gri Entropi ve Rov yöntemlerini bir arada kullanmışlardır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, tüm kulüplerin finansal açıdan iyi durumda olmadıkları ifade edilmiştir. Ayrıca finansal performans sırlamasında Fenerbahçe’nin ilk sırada yer aldığı ortaya konulmuştur.

Elden Ürgüp ve Demir (2021), finansal performans ile sportif başarı arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Türkiye’deki 4 büyük futbol kulübü üzerine bir analiz isimli çalışmalarında 2010-2018 döneminde BİST’te işlem gören Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş ve Trabzonspor kulüplerinin finansal

performansı ile sportif başarısı arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada finansal performans değerlemesi için SD ve MAIRCA yöntemi, finansal performans ile sportif başarısı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için ise korelasyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'deki dört büyük futbol kulübünün finansal performans sıralaması ile sportif başarı sıralaması arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Ika vd. (2021) çalışmalarında, İngiltere'den Arsenal ve Manchester City kulüplerinin 2015-2017 dönemlerindeki finansal performanslarını analiz etmişlerdir. Araştırmacılar çalışmalarında, Z-skor Altman, Springate ve Zmijewski iflas tahmin modelini kullanmışlardır. Çalışmada, iki kulübün finansal performanslarının sağlıklı olduğu sonucuna varılırken, Manchester City kulübünün ekonomisinin Arsenal'e göre daha iyi olduğu belirtilmiştir.

Güngör ve Sarı (2021), BİST100'de yer alan futbol kulüplerinin sportif başarıları ve finansal performansları arasındaki ilişkiyi tespit etmek için panel veri analizi uygulamışlardır. 2009-2019 dönemleri arasındaki finansal performans göstergeleri kullanılan çalışmanın sonucunda, sportif başarı ile yıllık ücret, net kâr marjı, borç/özkaynak oranı ve aktif kârlılığı arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Kızıl ve Aslan (2021), Galatasaray kulübünün 2015-2017 yılları arası finansal performansını yüzde yöntemi ile analiz ettikleri çalışmalarında, kulübün finansal risk ve kırılganlıkla karşı karşıya olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada, söz konusu kulübün stoklarını eritmesi ve ticari alacaklarını azaltmasının olumlu olduğu ifade edilmiştir.

Erdoğan vd. (2020) çalışmalarında, BİST'te işlem gören futbol kulüplerinin 2014-2017 dönemlerindeki finansal performanslarını analiz etmişlerdir. Çalışmada kriter ağırlıklandırması için Entropi, kulüplerin sıralaması için ise COPRAS yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, 2014-2017 dönemlerinde finansal performans sıralamasında Beşiktaş kulübünün ilk sırada, Galatasaray kulübünün ise son sırada yer aldığı ortaya konulmuştur.

3. YÖNTEM

Çalışmada, kulüplerin mali tablolarından yola çıkılarak belirlenen finansal analiz kriterleri Entropi ve CILOS yaklaşımlarını içeren Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden IDOCRIW yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Daha sonra IDOCRIW kriter ağırlıkları kullanılarak WASPAS yöntemi ile alternatiflerin kıyaslaması yapılmıştır.

ÇKKV sürecinde öznitelik ağırlıklarının hesaplanmasının öneminden dolayı literatürde farklı yöntemler yer almaktadır. Bunlar genellikle öznel, nesnel ve hibrit olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmaktadır (Wang vd., 2009:2265). IDOCRIW yöntemi, Zavadskas ve Podvezko (2016) tarafından oluşturulan, objektif ağırlık hesaplama yöntemlerinden birisi olup Entropi ve CILOS yöntemlerinin bir kombinasyonudur. Bu yöntem, entropi ve CILOS sınırlılıklarının üstesinden gelmek için oluşturulmuştur. IDOCRIW, entropi yöntemindeki kriter değişkenliği ile CILOS yöntemindeki kriter etki kaybını dengeleyen yöntem olarak

görülmektedir (Pala, 2021:272). Buna göre; entropi yönteminde bazı durumlarda, bir alternatif gerçekçi olmayan şekilde diğerinden daha yüksek tahmin edilebileceğinden hesaplama sonucunda özellikler arasında önemli farklar oluşabilir. Bununla birlikte ÇKKV değerlendirme sürecinde iki özellik arasındaki fark çok büyük olamaz. Öte yandan CILOS yönteminde bir özellik diğer özelliklerden daha önemliyse etki kaybı daha fazla olur ve en fazla ağırlığı alır. Dolayısıyla bu yöntemde hesaplanan ağırlık, entropi yöntemindekinden daha küçüktür (Dahooie vd., 2021:4). Bu nedenle Zavadskas ve Podvezko (2016) bu iki yöntemin birbirini tamamlayıcı olabileceğini ve her iki yöntemin kısıtlılıklarının avantajlarıyla telafi edilebileceğini öne sürmüştür.

Çalışmada alternatiflerin kıyaslanmasında kullanılan WASPAS yöntemi, en son ÇKKV yöntemlerinden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Zavadskas vd. (2012) tarafından geliştirilen bu yöntem, farklı alanlarda çeşitli problemleri çözmek amacıyla uygulanmaya devam edilmektedir. WASPAS yönteminin en önemli özelliği, yüksek düzeyde güvenilir olmasıdır (Hashemkhani Zolfani vd., 2013:7512). Bu yöntemin başlıca avantajları; hesaplama kolaylığı, sonuçların tutarlılığı ve alternatiflerin sırasının tersine çevrilmesine karşı güçlü direncidir (Chakraborty ve Zavadskas, 2014:17). Bunların yanında WASPAS yöntemi günlük karşılaşılan çelişkili durumlarda karar vermede önemli destek sağlamaktadır (Stojić vd., 2018:3). Tüm avantajlarına rağmen WASPAS yöntemi kesin olmayan ve belirsiz bilgileri işleyememekte ve karar vericilerin tarafsız bilgilerinin dikkate almamaktadır (Simić, Lazarević ve Dobrodolac, 2021:3). Bu yöntem sonucunda alternatifler iyiden kötüye doğru sıralanabilmektedir (Özbek, 2021:47).

Bu bölümde, çalışmanın kriter ağırlıklandırma aşamasında Entropy, CILOS ve IDOCRIW yöntemleri birlikte kullanıldığından bu yöntemlere yer verilmiş ve ayrıca alternatiflerin kıyaslanmasında kullanılan WASPAS yöntemi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

3.1. Entropi Yöntemi

Entropi yöntemi Shannon (1948) tarafından oluşturulmuştur. Bu yöntemin temel amacı, olasılık teorisi kullanılarak formüle edilen bilgilerdeki belirsizliğin ölçüsünü hesaba katmaktır (Lotfi ve Fallahnejad, 2010:55). Entropide, bir kriterin değerleri ne kadar dağınıksa, kriterin o ölçüde önemli olduğu kabul edilmektedir. Bu yöntem her zaman uygun olmasa da birçok bilimsel makalede kullanılmaktadır. Entropi yöntemi, kilo tespiti de olmak üzere farklı problemler için hala en çok kullanılan yöntemlerden birisidir (Liu vd., 2010:2519). Bu tekniğin adımları aşağıda verilmiştir (Shannon, 1948);

Adım 1: Bu aşama, birim ve ölççeklerle ilgili farklılıkları ortadan kaldırmak için karar matrisinin normalize edilmesini içermektedir. Normalizasyon, denklem 1’ de gösterildiği gibi toplam yöntemi kullanılarak gerçekleştirilir. Denklemden 1’ de gösterildiği gibi toplam yöntemi kullanılarak gerçekleştirilir. Denklemden 1’ de gösterildiği gibi toplam yöntemi kullanılarak gerçekleştirilir. Denklemden 1’ de gösterildiği gibi toplam yöntemi kullanılarak gerçekleştirilir.

(1)

$$X_{ij}^* = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=1}^m X_{ij}} \quad i \in \{1,2, \dots, m\} \quad j \in \{1,2, \dots, n\}$$

Adım 2: İkinci aşamada her kriter için bilgi entropisinin hesaplanması gerçekleştirilir. Bu prosedür denklem 2’de gösterilmiştir.

(2)

$$e_j = - \frac{\left(\sum_{i=1}^m X_{ij}^* \ln(X_{ij}^*) \right)}{\ln(m)} \quad j \in \{1,2, \dots, n\}$$

Adım 3: Son olarak denklem 3’e göre bilgi entropisi kullanılarak kriter ağırlıklarının hesaplanması yapılır.

(3)

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{i=1}^n (1 - e_j)} \quad j \in \{1, 2, \dots, n\}$$

Entropi yöntemi uygulanırken karar matrislerinde ortaya çıkan negatif ve sıfır değerleri, hesaplama sonucunda karmaşık ve anlamsız sonuçlara yol açabilmektedir. Karar matrislerinde negatif değerler elde edilmesi durumlarında, Z-skoru standardizasyonu uygulanması önerilmektedir (Zhang vd., 2014:3). Bu durumun önüne geçmek için denklem 4 ve 5’te verilen Z-skoru standardizasyonu ile koordinat dönüşüm yöntemi uygulanarak indekslerin pozitif olması sağlanmaktadır.

(4)

$$x_{ij} = \frac{(X_{ij} - \bar{X}_i)}{S_i},$$

(5)

$$x'_{ij} = x_{ij} + A,$$

Burada x_{ij} Z-skoru standardizasyonu sonucu ortaya çıkan değeri temsil etmektedir. $A > |\min(x_{ij})|$ olmalıdır. Unutulmamalıdır ki, A değeri $|\min(x_{ij})|$, değerine ne kadar yakın olursa değerlendirme sonucu o kadar anlamlı olur.

3.2. CILOS Yöntemi

CILOS yöntemi, ilk olarak 1976’da Mirkin tarafından tanıtılan ve daha sonra diğer çalışmalarda daha da geliştirilen bir başka objektif ağırlıklandırma yaklaşımıdır (Zavadskas, 1987). Bu yöntem, diğer kriterler optimal en büyük veya en küçük değeri elde ettiğinde her bir kriterin önem (etki) kaybını dikkate almaktadır. Bu yöntemin algoritması aşağıda verilmiştir (Cereška vd., 2016:2).

Adım 1: Başlangıçta, minimize edilmiş (maliyet) kriterleri, denklem 6'da gösterildiği gibi maksimizasyon (kâr) türlerine dönüştürülür.

(6)

$$\bar{X}_{ij} = \frac{\min_i X_{ij}}{X_{ij}} \quad i \in \{1,2, \dots, n\} \quad j \in \{1,2, \dots, n\}$$

Daha sonra, her bir kriter için maksimum değerler bulunur. Buna dayanarak bir kare matris A oluşturulur. Yeni matrisin her satırı, verilen kriterlerin en yüksek değere sahip olduğu bir satıra karşılık gelir. Bu, her kriterin maksimum değerlerinin matrisin ana köşegenine yerleştirileceği anlamına gelir. A matrisinin kullanılmasıyla Denklem 7'nin gösterdiği gibi, bağıl kayıp-P matrisinin oluşturulması gerekir.

(7)

$$P_{ij} = \frac{A_{ii} - A_{ij}}{A_{ii}} \quad P_{ii} = 0 \quad i, j \in \{1,2, \dots, n\}$$

Adım 3: F matrisi, Denklem 8'e göre bir görelî kayıp matrisi kullanılarak oluşturulur.

(8)

$$F = \begin{pmatrix} -\sum_{i=1}^m P_{i1} & P_{12} & P_{1m} \\ P_{21} & -\sum_{i=1}^m P_{i2} & P_{2m} \\ P_{m1} & P_{m2} & -\sum_{i=1}^m P_{im} \end{pmatrix}$$

Adım 4: Son aşama ise, denklem 9'daki gibi normalize edilen ağırlıkların hesaplanmasını içermektedir. Burada w ağırlık vektörüdür.

(9)

$$Fw^T = 0$$

3.3. IDOCRIW Yöntemi

IDOCRIW yöntemi, CILOS ile entropi yöntemi prosedürüne göre elde edilen ağırlıkları bir araya getirmektedir. Bu yaklaşım, çeşitli amaçlara sahip yöntemlerin ve verilerin dikkate alınması konusunda farklı bir bakış ortaya koyarak yeni yöntemlerle birleştirmeyi amaçlar. Başka bir ifadeyle bir yöntemin sınırlamalarını diğer yöntemin avantajlarıyla telafi edilmesine imkân sağladığı söylenebilir. Bu yöntemde, toplu ağırlıklar Denklem 10'a göre oluşturulmaktadır (Zavadskas ve Podvezko, 2016:6-8).

(10)

$$w_j = \frac{q_j W_j}{\sum_{j=1}^m q_j W_j} \quad j \in \{1, 2, \dots, n\}$$

Burada q_j CILOS'un sonucuyken, W_j Entropi ağırlıklarını temsil etmektedir.

3.4. WASPAS Yöntemi

Bütünleşik Ağırlıklı Toplam ve Çarpım Yöntemi olan WASPAS (The Weighted Aggregated Sum Product Assessment) yöntemi, iyi bilinen iki ÇKKV yaklaşımının, yani Ağırlıklandırılmış Toplam Modeli (WSM-Weighted Sum Model) ve Ağırlıklandırılmış Çarpım Modeli (WPM-Weighted Product Model)'nin bir kombinasyonudur (Chakraborty ve Zavadskas, 2014:2). WASPAS yönteminin uygulanmasında ilk aşama olarak karar matrisinin tüm girdileri aşağıdaki iki denklem kullanılarak doğrusal normalize edilir (Zavadskas vd., 2012:3):

Maliyet yönlü durumlar için:

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (11)$$

Fayda yönlü durumlar için:

$$\bar{x}_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (12)$$

Daha sonra WSM yöntemi ile performans hesaplaması yapılır (Özbek, 2021:49). WSM bir dizi alternatifi bir dizi karar kriteri açısından değerlendirmek için uygulanan popüler ve kabul görmüş bir ÇKKV yaklaşımı olarak kabul edilmektedir (Chakraborty ve Zavadskas, 2014:3). WSM, nitelik değerlerinin ağırlıklı toplamı olarak bir alternatifi genel puanını belirlemektedir (Turskis vd., 2015:879). Bu durum denklem 13'te formüle edilmiştir. Denklemde w_j kriter ağırlıklarını ifade etmektedir.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j \quad (13)$$

WSM yöntemine göre yapılan performans hesabının ardından WPM yöntemine göre performans hesaplaması yapılır (Özbek, 2021:49). WPM yöntemi, WSM yöntemi ile benzer olan popüler bir çok kriterli karar verme yöntemidir. İkisinin arasındaki temel fark, ana matematiksel işlemde toplama yerine çarpma işleminin kullanılması olarak görülmektedir (Zavadskas vd., 2012:3). Bu durum

denklem 14'te verilmiştir.

(14)

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j}$$

Daha sonra, toplamsal ve çarpımsal yöntemlerin ağırlıklı birleştirilmesine ilişkin ortak bir genelleştirilmiş formül ile alternatiflerin nihai performanslarının hesaplaması yapılır (Zavadskas vd., 2013:108).

(15)

$$Q_i = 0,5Q_i^{(1)} + 0,5Q_i^{(2)} = 0,5 \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j + 0,5 \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j}$$

Sıralama doğruluğunun ve karar verme sürecinin etkinliğinin artırılması için WASPAS yönteminde i. alternatifin toplam görelî öneminin belirlenmesi amacıyla daha genelleştirilmiş bir denklem olan denklem 15'te verilen formül kullanılır ((Zavadskas vd., 2016:82).

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1 - \lambda)Q_i^{(2)} = \lambda \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j + (1 - \lambda) \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (16)$$

($\lambda = 0, 0,1, \dots, 1$)

Son olarak alternatifler Q değerlerine göre sıralanır. En yüksek Q değerine sahip alternatif en iyi alternatif olurken en düşük Q değerine sahip alternatif ise en kötü alternatif olarak kabul edilmektedir (Zavadskas vd., 2012:4).

4. BULGULAR

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da Spor Faaliyetleri Eğlence ve Oyun Faaliyetleri Sektörü altında işlem görmekte olan şirketlere yer verilmiştir. Bu sektörde faaliyet gösteren Türkiye'de dört büyükler olarak adlandırılan futbol kulüplerinin verileri çalışma kapsamında ele alınmıştır. Tablo 1'de çalışmaya dâhil edilen futbol kulüplerinin BİST'te yer alan kodları ile isimlerine yer verilmiştir.

Tablo 1: BİST'te İşlem Gören Futbol Kulüpleri

Sıra	Kod	Şirket Unvanı
1	GSRAY	Galatasaray Sportif Sinaî ve Ticari Yatırımlar A.Ş.
2	TSPOR	Trabzonspor Sportif Yatırım ve Futbol İşletmeciliği
3	BJKAS	Beşiktaş Futbol Yatırımları Sanayi ve Ticaret A.Ş.
4	FENER	Fenerbahçe Futbol A.Ş.

Kaynak: (www.kap.org.tr/tr/Sektorler, 2021).

Çalışmada, futbol kulüplerinin finansal oranlarından yararlanılarak söz konusu kulüplerin finansal performansları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle, futbol kulüplerinin finansal performans analizlerinde kullanılabilen finansal analiz kriterleri belirlenmiştir. Bu kapsamda belirlenen kriterler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Futbol Kulüpleri Finansal Analiz Kriterleri

Kriter Türü	Kod	F/M	Kriter Adı	Hesaplama Formülü
Likidite Oranları	K1	Fayda	Cari Oran	Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Borçlar
	K2	Fayda	Asit - Test Oranı	(Dönen Varlıklar - Stoklar)/Kısa Vadeli Borçlar
	K3	Fayda	Nakit Oran	(Hazır değerler + Menkul Kıymetler)/Kısa Vadeli Borçlar
Finansal Yapı Oranları	K4	Maliyet	Borç Oranı	Toplam Borç/Toplam Varlıklar
	K5	Maliyet	Borç/Özsermaye Oranı	Toplam Borç/Toplam Özsermaye
Karlılık Oranı	K6	Fayda	Net Kar Marjı	VSNK/Satışlar

Futbol kulüplerinin 2019-2020 ve 2020-2021 dönemi mali tablolarına Kamuoyu Aydınlatma Platformu’ndan (KAP) ulaşılmıştır. Elde edilen mali veriler ışığında finansal oranlar kullanılarak analiz kriterleri oluşturulmuştur. Bu kapsamda oluşturulan karar matrislerine Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3: 2019-2020 Dönemi İçin Karar Matrisi

Alternatifler (2019-2020)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,3378	0,3086	0,0516	1,1783	-6,6110	-0,0519
FENER	0,9900	0,9753	0,0072	1,3834	-3,6080	-0,2817
TSPOR	0,5377	0,5377	0,0323	1,8834	-2,1319	-0,0813
BJKAS	0,8831	0,8708	0,0061	1,9172	-2,0903	-0,9596

Alternatifler (2020-2021)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,7719	0,7176	0,2872	1,3322	-4,0111	-0,7025
FENER	0,7210	0,7106	0,0025	1,3666	-3,7276	-0,2917
TSPOR	0,6511	0,5928	0,1948	1,7364	-2,3579	-0,6428
BJKAS	2,2472	2,2341	0,0257	1,7779	-2,2855	-0,7469

Tablo 3'te görüldüğü üzere, oluşturulan karar matrislerinde negatif değerler elde edilmiştir. Karar matrislerinde negatif değerler elde edilmesi durumunda Z-skoru standardizasyonu uygulanması önerilmektedir (Zhang vd., 2014). Bundan dolayı karar matrisleri denklem 4'te verilen eşitlik kullanılarak Z skoru standardizasyonuna tabi tutulmuştur. Ayrıca indeksler arasındaki pozitif ve negatif değerlerin çaprazlanmasından kaynaklanan indeks oranlarında hatalı hesaplamaları önlemek için denklem 5'teki eşitlikte yer alan koordinat dönüşüm yöntemi ile indekslerin pozitif olması sağlanmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Entropi Yöntemi Z Skoru ile Düzenlenmiş Karar Matrisi

Alternatifler (2019-2020)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,3451	0,3103	2,7486	0,3783	0,0855	2,1894
FENER	2,5012	2,4864	0,7173	0,9365	1,5011	1,6464
TSPOR	1,0059	1,0581	1,8670	2,2967	2,1969	2,1199
BJKAS	2,1479	2,1453	0,6671	2,3885	2,2165	0,0443
Alternatifler (2020-2021)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,6756	0,6575	2,2682	0,1649	0,0844	0,5862
FENER	0,6093	0,6485	0,9930	0,3106	0,3988	2,5679
TSPOR	0,5182	0,4980	0,4715	1,8746	1,9182	0,8739
BJKAS	2,5969	2,5960	1,2621	2,0500	1,9985	0,3719

Daha sonra Z-skoru ile düzenlenen karar matrisleri denklem 1'de verilmiş olan eşitlik ile normalize edilmiştir. Normalize edilmiş karar matrisleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Entropi Yöntemi Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Alternatifler (2019-2020)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,0575	0,0517	0,4581	0,0630	0,0142	0,3649
FENER	0,4169	0,4144	0,1196	0,1561	0,2502	0,2744
TSPOR	0,1676	0,1763	0,3112	0,3828	0,3662	0,3533
BJKAS	0,3580	0,3575	0,1112	0,3981	0,3694	0,0074

Alternatifler (2020-2021)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,1535	0,1494	0,4541	0,0375	0,0192	0,1332
FENER	0,1385	0,1474	0,1988	0,0706	0,0906	0,5836
TSPOR	0,1178	0,1132	0,0944	0,4260	0,4360	0,1986
BJKAS	0,5902	0,5900	0,2527	0,4659	0,4542	0,0845

Karar matrisleri normalize edildikten sonra denklem 2’de yer alan eşitlik kullanılarak her kriter için bilgi entropisinin hesaplaması yapılmıştır. Ayrıca denklem 3’te verilmiş olan eşitlik yardımıyla kriterlerin entropi ağırlıkları ortaya konulmuştur. Elde edilen entropi değerleri ve kriter ağırlıkları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Entropi Değerleri ve Entropi Kriter Ağırlıkları

Alternatifler (2019-2020)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	-0,1642	-0,1532	-0,3576	-0,1743	-0,0606	-0,3679
FENER	-0,3648	-0,3651	-0,2539	-0,2899	-0,3466	-0,3548
TSPOR	-0,2994	-0,3060	-0,3633	-0,3676	-0,3679	-0,3676
BJKAS	-0,3677	-0,3677	-0,2442	-0,3667	-0,3679	-0,0363
dj	0,3324	0,3347	0,3196	0,3312	0,3621	0,3713
wj	0,1621	0,1632	0,1558	0,1614	0,1765	0,1810
Alternatifler (2020-2021)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	-0,2877	-0,2841	-0,3585	-0,1231	-0,0758	-0,2685
FENER	-0,2738	-0,2822	-0,3212	-0,1871	-0,2176	-0,3143
TSPOR	-0,2519	-0,2466	-0,2228	-0,3635	-0,3619	-0,3210
BJKAS	-0,3112	-0,3113	-0,3476	-0,3558	-0,3585	-0,2088
dj	0,3723	0,3726	0,3023	0,4254	0,4342	0,3790
wj	0,1629	0,1630	0,1323	0,1861	0,1899	0,1658

CILOS yöntemi ile ağırlık belirlemede karar matrislerinin sadece fayda yönlü kriterleri içermesi gerektiğinden Tablo 3’teki karar matrislerinde yer alan tüm kriterler denklem 6’da yer alan eşitlik yoluyla fayda yönlü kriterlere dönüştürülmüştür. Fayda yönlü şeklinde düzenlenen karar matrisleri Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7: CILOS Yöntemi Fayda Yönüne Dönüştürülmüş Karar Matrisi

Alternatifler (2019-2020)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,3378	0,3086	0,0516	1	1	-0,0519
FENER	0,9900	0,9753	0,0072	0,8517	1,8323	-0,2817
TSPOR	0,5377	0,5377	0,0323	0,6256	3,1009	-0,0813
BJKAS	0,8831	0,8708	0,0061	0,6146	3,1627	-0,9596
Alternatifler (2020-2021)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,7719	0,7176	0,2872	1	1	-0,7025
FENER	0,7210	0,7106	0,0025	0,9748	1,0760	-0,2917
TSPOR	0,6511	0,5928	0,1948	0,7672	1,7011	-0,6428
BJKAS	2,2472	2,2341	0,0257	0,7493	1,7550	-0,7469

Tablo 7’de verilen fayda yönlü karar matrisi normalize edilmiş ve sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: CILOS Yöntemi Normalize Edilmiş Dönüşüm Matrisi

Alternatifler (2019-2020)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,1229	0,1146	0,5306	0,3234	0,1099	0,0378
FENER	0,3602	0,3622	0,0741	0,2755	0,2014	0,2049
TSPOR	0,1956	0,1997	0,3325	0,2023	0,3409	0,0592
BJKAS	0,3213	0,3234	0,0628	0,1988	0,3477	0,6981
Alternatifler (2020-2021)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,1758	0,1686	0,5629	0,2864	0,1808	0,0491
FENER	0,1642	0,1670	0,0049	0,2792	0,1945	0,0245
TSPOR	0,1483	0,1393	0,3819	0,2197	0,3075	0,0539
BJKAS	0,5117	0,5250	0,0503	0,2146	0,3172	0,0627

Normalizasyon aşaması tamamlandıktan sonra kriterlerin yer aldığı kare matris hesaplanmıştır. Hesaplanan kare matris Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: CILOS Yöntemi Kare Matrisi

Kriterler (2019-2020)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
K1	0,3602	0,3622	0,0741	0,2755	0,2014	0,2049
K2	0,3602	0,3622	0,0741	0,2755	0,2014	0,2049
K3	0,1229	0,1146	0,5306	0,3234	0,1099	0,0378

K4	0,1229	0,1146	0,5306	0,3234	0,1099	0,0378
K5	0,3213	0,3234	0,0628	0,1988	0,3477	0,6981
K6	0,3213	0,3234	0,0628	0,1988	0,3477	0,6981
Kriterler (2020-2021)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
K1	0,5117	0,5250	0,0503	0,2146	0,3172	0,3133
K2	0,5117	0,5250	0,0503	0,2146	0,3172	0,3133
K3	0,1758	0,1686	0,5629	0,2864	0,1808	0,2947
K4	0,1758	0,1686	0,5629	0,2864	0,1808	0,2947
K5	0,5117	0,5250	0,0503	0,2146	0,3172	0,3133
K6	0,5117	0,5250	0,0503	0,2146	0,3172	0,3133

Kriterlerin kare matris hesaplamalarının yapılmasının ardında göreceli etki kaybı matrisi yani P matrisi hesaplaması yapılmıştır. P matrisi, tüm kriterlere göre en iyi şekilde değerlendirilmesi için alternatifin her bir kriterinin önem düzeyinin ne kadarının kaybolması gerektiğini göstermektedir (Podvezko, Kildienė ve Zavadskas, 2017). Göreceli etki kaybı (P) matrisi Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: CILOS Yöntemi Göreceli Etki Kaybı (P) Matrisi

Kriterler (2019-2020)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
K1	0,0000	0,0000	0,8603	0,1483	0,4207	0,7064
K2	0,0000	0,0000	0,8603	0,1483	0,4207	0,7064
K3	0,6588	0,6836	0,0000	0,0000	0,6838	0,9459
K4	1,9306	0,6836	0,0000	0,0000	0,6838	0,9459
K5	0,1080	0,1071	0,8816	0,3854	0,0000	0,0000
K6	0,1080	0,1071	0,8816	0,3854	0,0000	0,0000
Kriterler (2020-2021)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
K1	0,0000	0,0000	0,9106	0,2507	0,0000	0,0000
K2	0,0000	0,0000	0,9106	0,2507	0,0000	0,0000
K3	0,6565	0,6788	0,0000	0,0000	0,4302	0,0595
K4	0,6565	0,6788	0,0000	0,0000	0,4302	0,0595
K5	0,0000	0,0000	0,9106	0,2507	0,0000	0,0000
K6	0,0000	0,0000	0,9106	0,3346	0,0000	0,0000

Göreceli etki kaybı matrisini takiben ağırlık sistem matrisi yani F matrisi hesaplaması yapılmıştır. Göreceli etki kaybı yöntemi kullanılarak elde edilen kriter ağırlıklarının değerleri, kriter baskınlığının toplam kaybına bağlıdır. Bireysel

kriterlerin önem kayıplarının da kriter ağırlıklarının değerleri üzerinde belirli bir etkisi vardır (Paradowski vd., 2021). Bu bağlamda oluşturulan ağırlık sistem F matrisi elde edildikten sonra denklemlerin Excel çözümü sonucunda elde edilen q_t değerleri ile CILOS yönteminin ağırlıkları hesaplanmıştır. Ağırlık sistem (F) matrisine ve CILOS kriter ağırlıklarına Tablo 11’de yer verilmiştir.

Tablo 11: Ağırlık Sistem (F) Matrisi ve CILOS Kriter Ağırlıkları

Kriterler (2019-2020)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
K1	-2,8050	0,0000	0,8603	0,1483	0,4207	0,7064
K2	0,0000	-1,5810	0,8603	0,1483	0,4207	0,7064
K3	0,6588	0,6836	-3,4839	0,0000	0,6838	0,9459
K4	1,9306	0,6836	0,0000	-1,0674	0,6838	0,9459
K5	0,1080	0,1071	0,8816	0,3854	-2,2089	0,0000
K6	0,1080	0,1071	0,8816	0,3854	0,0000	-3,3047
q	-0,1381	-0,2141	0,4057	0,6575	0,0171	-0,7279
qj	0,1519	0,3175	0,0597	0,1398	0,0633	0,2678
Kriterler (2020-2021)	K1	K2	K3	K4	K5	K6
K1	-1,3130	0,0000	0,9106	0,2507	0,0000	0,0000
K2	0,0000	-1,3580	0,9106	0,2507	0,0000	0,0000
K3	0,6565	0,6788	-3,6425	0,0000	0,4302	0,0595
K4	0,6565	0,6788	0,0000	-1,0867	0,4302	0,0595
K5	0,0000	0,0000	0,9106	0,2507	-0,8600	0,0000
K6	0,0000	0,0000	0,9106	0,3346	0,0000	-0,1190
q	-0,0548	-0,2238	0,1675	0,1070	-0,1038	0,1079
qj	0,1204	0,2409	0,0510	0,2266	0,2408	0,1203

Entropi ve CILOS yöntemlerinin uygulanması sonucu elde edilen kriter ağırlıkları kullanılarak Denklem 10’da verilen formül ile IDOCRIW kriter önem dereceleri hesaplanmıştır. Elde edilen IDOCRIW kriter ağırlıkları ile Entropi ve CILOS kriter ağırlıkları Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Entropi, CILOS ve IDOCRIW Kriter Ağırlıkları ve Sıralamaları

2019-2020 Dönemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Entropi Ağırlıkları	0,1621	0,1632	0,1558	0,1614	0,1765	0,1810
Cilos Ağırlıkları	0,1519	0,3175	0,0597	0,1398	0,0633	0,2678
IDOCRIW Ağırlıkları	0,1465	0,3085	0,0554	0,1344	0,0665	0,2886

2020-2021 Dönemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Entropi Ağırlıkları	0,1629	0,1630	0,1323	0,1861	0,1899	0,1658
Cilos Ağırlıkları	0,1204	0,2409	0,0510	0,2266	0,2408	0,1203
IDOCRIW Ağırlıkları	0,1131	0,2263	0,0389	0,2431	0,2637	0,1150

Tablo 12’de verilmiş olan kriter ağırlıkları incelendiğinde, tüm yöntem ve dönemlerde K3 kriterinin önem sıralamasında en son sırada yer aldığı dikkat çekmektedir. 2019-2020 dönemi için CILOS ve IDOCRIW kriter önem sıralamasının birebir aynı olduğu görülmektedir. 2019-2020 döneminde CILOS ve IDOCRIW’de K2 kriteri önem sıralamasında ilk sırada yer alırken, Entropi yönteminde K6 kriterinin en fazla önem verilen kriter olduğu görülmektedir. Ayrıca 2020-2021 döneminde 3 yöntemde de, sırasıyla K5 ve K4 kriterlerinin önem sıralamasında birinci ve ikinci sırayı aldıkları tespit edilmiştir. 2020-2021 döneminde ise Entropi ve IDOCRIW kriter önem sıralamasında 4 kriter aynı sıralamada yer almaktadır.

Tablo 13: WASPAS Yöntemine Göre Normalize Edilmiş Karar Matrisi

2019-2020 Dönemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,3412	0,3164	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
FENER	1,0000	1,0000	0,1397	0,8517	1,8323	5,4259
TSPOR	0,5431	0,5513	0,6266	0,6256	3,1009	1,5666
BJKAS	0,8920	0,8929	0,1184	0,6146	3,1627	18,4835
2020-2021 Dönemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6
GSRAY	0,3435	0,3212	1,0000	1,0000	1,0000	2,4079
FENER	0,3209	0,3180	0,0087	0,9748	1,0760	1,0000
TSPOR	0,2897	0,2653	0,6784	0,7672	1,7011	2,2035
BJKAS	1,0000	1,0000	0,0894	0,7493	1,7550	2,5601

WASPAS yöntemi uygulamasında öncelikle 2019-2020 ve 2020-2021 dönemlerini içerecek şekilde maliyet yönlü ve fayda yönlü kriterler için denklem 11 ve 12’ye göre normalizasyon hesaplaması yapılmıştır. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 13’te verilmiştir. Daha sonra denklem 13 ve denklem 14’te verilen WSM ve WPM yöntemleri formülleri kullanılarak alternatiflerin performans hesaplaması gerçekleştirilmiştir. Bu hesaplamalar yapılırken IDOCRIW yöntemiyle ulaşılan kriter ağırlıkları kullanılmıştır. WSM ve WPM hesaplamalarının ardından alternatiflerin nihai performansları denklem 15’te verilen formül yardımıyla hesaplanmıştır. Elde edilen, alternatiflerin nihai performansları Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14: Alternatiflerin Nihai Performansları ve Sıralamaları

2019 2020	$\alpha = 0$	$\alpha = 0,1$	$\alpha = 0,2$	$\alpha = 0,3$	$\alpha = 0,4$	$\alpha = 0,5$	$\alpha = 0,6$	$\alpha = 0,7$	$\alpha = 0,8$	$\alpha = 0,9$	$\alpha = 1$
GSRAY	0,5989	0,6083	0,6177	0,6270	0,6364	0,6457	0,6551	0,6645	0,6738	0,6832	0,6925
	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)
FENER	1,4884	1,5660	1,6437	1,7213	1,7990	1,8767	1,9543	2,0320	2,1096	2,1873	2,2649
	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)
TSPOR	0,8545	0,8717	0,8890	0,9062	0,9234	0,9407	0,9579	0,9752	0,9924	1,0096	1,0269
	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)
BJKAS	1,9797	2,3857	2,7917	3,1977	3,6037	4,0096	4,4156	4,8216	5,2276	5,6336	6,0395
	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)
2020 2021	$\alpha = 0$	$\alpha = 0,1$	$\alpha = 0,2$	$\alpha = 0,3$	$\alpha = 0,4$	$\alpha = 0,5$	$\alpha = 0,6$	$\alpha = 0,7$	$\alpha = 0,8$	$\alpha = 0,9$	$\alpha = 1$
GSRAY	0,7583	0,7759	0,7935	0,8111	0,8286	0,8462	0,8638	0,8814	0,8990	0,9166	0,9342
	(2)	(2)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)
FENER	0,5718	0,5890	0,6063	0,6235	0,6408	0,6580	0,6753	0,6925	0,7098	0,7270	0,7443
	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)	(4)
TSPOR	0,7492	0,7750	0,8009	0,8267	0,8526	0,8784	0,9043	0,9301	0,9560	0,9818	1,0077
	(3)	(3)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)
BJKAS	1,0968	1,1153	1,1339	1,1524	1,1709	1,1895	1,2080	1,2266	1,2451	1,2636	1,2822
	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)

*Sıralama doğruluğunun ve karar verme sürecinin etkinliğinin artırılması amacıyla farklı α değerleri kullanılmıştır.

Tablo 14'ten görüldüğü üzere, 2019-2020 döneminde tüm α değerlerinde sıralamanın BJKAS>FENER> TSPOR >GSRAY şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. 2020-2021 döneminde ise $0 \leq \alpha \leq 0,1$ olduğunda sıralamanın BJKAS > GSRAY > TSPOR > FENER şeklinde olduğu, $0,2 \leq \alpha \leq 1$ olduğunda ise sıralamanın BJKAS > TSPOR > GSRAY > FENER şeklinde olduğu görülmektedir. Her iki dönem de BJKAS'nin en iyi performans gösteren şirket olduğu dikkat çekmektedir. 2019-2020 döneminde en kötü performans gösteren şirket GSRAY iken, 2020-2021 döneminde FENER olmuştur.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzün en popüler sporlarından birisi olan futbol zamanla sadece bir spor olmaktan çıkmış aynı zamanda ticari bir meta haline gelmiştir. Milyarlarca insanın takip ettiği futbol ekonomisi, ülkelerin ve toplumların ekonomik durumlarını etkileyebilecek büyüklüğe ulaşmıştır. Buna ek olarak futbol; altyapı geliştirme, sponsorluklar, televizyon hakları ve oyuncu transferlerinin ekonomik etkisi ile en karlı endüstrilerdendir. Adeta bir finans işletmesine dönüşen futbol kulüpleri, özellikle orta sınıf kulüpler, küresel ekonomik koşullardan ciddi derecede etkilenabilmektedir. İnsana bağımlı olan futbol sektörü; kapanmalar, toplu organizasyon yasakları gibi önlemlerin de etkisiyle ekonomik olarak Covid-19 salgınından en fazla etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla çalışmada, BIST’te işlem gören ve Türkiye’nin 4 büyük kulübü olarak kabul edilen Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Trabzonspor kulüplerinin Covid-19 pandemi sürecine denk gelen 2019-2020 ve 2020-2021 dönemlerinin finansal performansları analiz edilmeye çalışılmıştır. Finansal performans analizi için öncelikle ÇKKV yöntemlerinden Entropi ve CILOS’u bir araya getiren IDOCRIW yaklaşımı ile kriter ağırlıklandırılması yapılmış ardından elde edilen ağırlıklar kullanılarak WASPAS yöntemiyle alternatifler sıralanmıştır.

Çalışmada, Entropi, CILOS ve IDOCRIW ile yapılan kriter ağırlıklandırma sonuçları benzer ve tutarlıdır. Sonuçlara bakıldığında dikkat çekici bulgulardan bir tanesi tüm kulüpler için nakit oranı (K3) kriterinin en küçük ağırlığa sahip kriter durumunda olmasıdır. Dolayısıyla kulüplerin en az önem verdiği kriterin nakit oranı olduğu söylenebilir. Diğer dikkat çekici noktalardan birisi 2019-2020 ile 2020-2021 dönemleri arasında kriter ağırlık sıralamasında önemli farklılıkların olmasıdır. 2020-2021 döneminde kulüplerin finansal yapı oranları içerisinde yer alan borç/özsermaye oranı ile borç oranına, en yüksek ağırlıkta önem verdikleri görülmektedir. 2019-2020 döneminde ise bu oranlar daha alt sıralarda yer almaktadır. Oluşan bu durumda, TFF’nin 2020-2021 sezonu öncesi yürürlüğe koyduğu takım harcama limitlerinin ve Covid-19 pandemisinden kaynaklı gelir kayıplarının etkisi olduğu düşünülmektedir. 2019-2020 döneminde kulüplerin özellikle kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirebilme derecesini gösteren asit-test oranı ve net kar marjının kriter önem sıralamasında daha yukarılarda yer aldığı görülmektedir. Bu da, kulüplerin 2019-2020 döneminde kısa vadeli yükümlülüklerine ve net kar marjlarına odaklandıklarını göstermektedir. Çalışma kapsamında incelenen dönemler arasında, kriter önem ağırlıkları açısından görülen belirgin farklılıklar, kulüplerin uzun vadeli planlama yerine dönemlik, anlık kararlar yoluyla yönetildiği izlenimini doğurmaktadır.

WASPAS yöntemi ile yapılan sıralamada her iki dönemde de BJKAS’nin en iyi performans gösteren kulüp olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. 2019-2020 döneminde en kötü finansal performans gösteren kulüp GSRAY iken 2020-2021 döneminde FENER olmuştur. Çalışmanın sonuçları diğer çalışmalardaki sonuçlarla karşılaştırıldığında, finansal performans sıralaması bakımından Erdoğan vd. (2020) tarafından yapılan çalışma ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu

çalışmada da, 2014-2017 dönemlerinde BJKAS'nin en iyi finansal performansa sahip olduğu ve ilk sırada yer aldığı, GSRAY kulübünün ise alt sıradaki yeri ile en kötü finansal performansa sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla iki çalışma finansal performans sıralamaları açısından örtüşmektedir. Ancak Özdağoğlu ve Keleş (2019) tarafından yapılan çalışmada, 2017 yılı için Fenerbahçe'nin finansal performans sıralamasında ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. Çalışmayla görülen bu farklılığın ise ele alınan dönemlerden kaynaklanabileceği ifade edilebilir.

Sonuç olarak, finansal performans analizinin ticari faaliyet gösteren tüm işletmeler için önemli olduğu söylenebilir. Futbol kulüplerinin de birer ticari işletme olarak faaliyet gösterdikleri göz önüne alındığında, finansal performans analizlerinin yapılması ve bu analizlere göre uzun vadeli planların uygulamaya konulması süregelen sportif rekabetin yanında finansal rekabet açısından da yararlı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Batmunkh, E. (2021). Role of Football in International Business and Economy. *Management Science and Business Decisions*, 1(2), 39-56.
- Cereška, A., Zavadskas, E., Cavallaro, F., Podvezko, V., Tetsman, I. and Grinbergiene, I. (2016). Sustainable assessment of aerosol pollution decrease applying multiple attribute decision-making methods. *Sustainability* (8), 586.
- Chakraborty, S. and Zavadskas, E. K. (2014). Applications of WASPAS method in manufacturing decision making. *Informatica*, 25 (1), 1-20.
- Dahooie, J., Raafat, R., Qorbani, A. and Daim, T. (2021). An intuitionistic fuzzy data-driven product ranking model using sentiment analysis and multi-criteria decision-making. *Technological Forecasting and Social Change*(173), 121158.
- Demirci, F. (2017). Entropi tabanlı topsis yöntemiyle borsa İstanbul'da işlem gören futbol kulüplerinin sportif, finansal ve finansal fair play performanslarının karşılaştırmalı analizi. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dimitropoulos, P. and Limperopoulos, V. (2014). Player contracts, athletic and financial performance of the Greek football clubs. *Global Business Economy Review*, 16(2), 123-141.
- Drewes, M., Daumann, F. and Follert, F. (2021). Exploring the sports economic impact of COVID-19 on professional soccer. *Soccer & Society*, 22(1-2), 125-137.
- EkoLig. (2020). Covid-19 Öncesi ve Sonrasında Futbol Ekonomisi Raporu. AktifBank. <https://www.aktifbank.com.tr/Documents/aktif-bank-ekolig-covid-19.pdf>, Erişim Tarihi: 10.12.2021.
- Elden Ürgüp, S. ve Demir, E. (2021). Finansal Performans İle Sportif Başarı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Türkiye'deki 4 Büyük Futbol Kulübü Üzerine Bir Analiz. *FESA Dergisi*, 6 (2), 240-250.
- Erdoğan, N. K., Altınırmak, S., Şahin, C. and Karamaşa, Ç. (2020). Analyzing the Financial Performance of Football Clubs Listed in BIST Using Entropy Based Copras Methodology. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 39-53.
- Güngör, N. ve Sarı, E. (2021). Bist 100'de yer alan futbol kulüplerinin sportif başarıları ve finansal performansları arasında ki ilişkinin analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(Özel Sayı), 165-186.

- Hamil, S. and Chadwick, S. (2010). Introduction and Market Overview. S. Hamil, & S. Chadwick içinde, *Managing Football: An International Perspective* (s. 3). OXFORD: Butterworth-Heinemann.
- Hammerschmidt, J., Durst, S., Kraus, S. and Puumalainen, K. (2021). Professional football clubs and empirical evidence from the COVID-19 crisis: Time for sport entrepreneurship? *Technological Forecasting & Social Change*(165), 120572.
- Hashemkhani Zolfani, S., Aghdaie, M. H., Derakhti, A., Zavadskas, E. K. and Varzandeh, M. M. (2013). Decision making on business issues with foresight perspective; an application of new hybrid MCDM model in shopping mall locating. *Expert Systems with Applications*, 40(17), 7111–7121.
- <https://brandday.net/genel/2021/11/06/turkiyede-futbol-ekonomisindeki-son-gelistmeler-ne-yonde/> Erişim Tarihi: 13.12.2021.
- https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_trade_in_sporting_goods Erişim Tarihi: 18.12.2021.
- <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler> Erişim Tarihi: 28.11.2021
- <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=687&ftxtID=33547> Erişim Tarihi: 20.12.2021
- <https://www.transfermarkt.com.tr/super-lig/startseite/wettbewerb/TR1> Erişim Tarihi: 10.12.2021.
- <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technology-media-telecommunications/2021e-baslarken-avrupada-ve-turkiyede-futbol-ekonomisi.pdf> Erişim Tarihi: 22.12.2021.
- Ika, S., Udin, K., Nugroho, J. and Koenti, I. (2021). Assessing the Financial Performance of English Football Clubs: Arsenal and Manchester City. 3rd International Conference of Banking, Accounting, Management and Economics (ICOBAME) (s. 57-62). Atlantis Press.
- Kızıllı, C. ve Aslan, T. (2021). Finansal Performansın Yüzde Yöntemi ile Analizi: Galatasaray A.Ş.’ye Yönelik Bir Uygulama. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(44), 2528-9535.
- Liu, L., Zhou, J., An, X., Zhang, Y. and Yang, L. (2010). Using fuzzy theory and information entropy for water quality assessment in Three Gorges region, China. *Expert Systems with Applications*, 37(3), 2517–2521.
- Lotfi, F. and Fallahnejad, R. (2010). Imprecise Shannon’s entropy and multi attribute decision making. *Entropy*, 12(1), 53-62.
- Özbek, A. (2021). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri. Ankara: Seçkin.
- Özdağoğlu, A. ve Keleş, M. K. (2019). Spor Yönetimi Açısından Gri Entropi Tabanlı Rov Yöntemi İle 4 Büyük Futbol Kulübünün Finansal Performans Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (35), 107-123.
- Pala, O. (2021). IDOCRIW ve MARCOS Temelli BIST Ulaştırma İşletmelerinin Finansal Performans Analizi. *KAÜİİBFD*, 12(23), 263-294.
- Paradowski, B., Shekhovtsov, A., Bączkiewicz, A., Kizielewicz, B. and Sałabun, W. (2021). Similarity Analysis of Methods for Objective Determination of Weights in Multi-Criteria Decision Support Systems. *Symmetry*(13), 1874.
- Parnell, D., Bond, A., Widdop, P., and Cockayne, D. (2021). Football Worlds: Business and networks during COVID-19. *Soccer & Society*, 22(1-2), 19-26.

- Podvezko, V., Kildienė, S. and Zavadskas, E. (2017). Assessing the Performance of the Construction Sectors in the Baltic States and Poland. *PANOECONOMICUS*, 64(4), 493-512.
- Shannon, C. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell system technical journal*, 27(3), 379-423.
- Sharma, S., Singh, G., Sharma, R., Jones, P., Kraus, S. and Dwivedi, Y. (2020). Digital health innovation: exploring adoption of COVID-19 digital contact tracing apps. *IEEE Transactions on Engineering Management*.
- Simić, V., Lazarević, D. and Dobrodolac, M. (2021). Picture fuzzy WASPAS method for selecting last-mile delivery mode: a case study of Belgrade. *European Transport Research Review*, 13(1), 1-22.
- Stojić, G., Stević, Ž., Antuchevičienė, J., Pamučar, D. and Vasiljević, M. (2018). A novel rough WASPAS approach for supplier selection in a company manufacturing PVC carpentry products. *Information*, 9(8), 121-138.
- Toma, S. and Catana, S. (2021). The Value of Brand In The Football Industry. *Annals-Economy Series* (1), 27-31.
- Tovar, J. (2020). Performance, Diversity and National Identity Evidence from Association Football. *Economic Inquiry*, 58(2), 897-916.
- Turskis, Z., Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J. and Kosareva, N. (2015). A Hybrid Model Based on Fuzzy AHP and Fuzzy WASPAS for Construction Site Selection. *International Journal of Computers communications & control*, 10(6), 113-128
- Uluyol, O. (2014). Finansal performans ile sportif başarı arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Türkiye'deki 4 büyük futbol kulübü üzerine bir analiz. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 9(34), 5716-5731.
- Wang, J.-J., Jing, Y.-Y., Zhang, C.-F. and Zhao, J.-H. (2009). Review on multi-criteria decision analysis aid in sustainable energy decision-making. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13(9), 2263-2278.
- Zavadskas, E. K. (1987). *Integrated Resource Assessment and Selection Decisions in Construction*. Vilnius, Lithuania: Mokslas Vilnius.
- Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J., Šaparauskas, J. and Turskis, Z. (2013). Multi-criteria assessment of facades' alternatives: peculiarities of ranking methodology. *Procedia Engineering*(57), 107–112.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Antucheviciene, J. and Zakarevicius, A. (2012). Optimization of weighted aggregated sum product assessment. *Elektronika Ir Elektrotechnika*, 122(6), 3-6.
- Zavadskas, E. and Podvezko, V. (2016). Integrated determination of objective criteria weights in MCDM. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 15(2), 267-283.
- Zhang, X., Wang, C., Li, E. and Xu, C. (2014). Assessment Model of Ecoenvironmental Vulnerability Based on Improved Entropy Weight Method. *The Scientific World Journal*, 1-7.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2022 CİLT/VOL: 6 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**LİBERAL DÜŞÜNCENİN DEVLETE BAKIŞ AÇISI: ROBERT
NOZICK'İN SİYASİ FELSEFESİ**

THE PERSPECTIVE OF LIBERAL THOUGHT ON THE STATE: ROBERT
NOZICK'S POLITICAL PHILOSOPHY

Makalenin
Gönderim Tarihi:
30/07/2021

Makalenin
Kabul Tarihi:
23/03/2022

Kadir ARAS
İstanbul Üniversitesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi,
kadiraras@ogr.iu.edu.tr,
ORCID Numarası: 0000-0002-0240-5592

ÖZET

Siyaset bilimin en temel tartışma konularından birisi hiç şüphesiz devlettir. Devletin ortaya çıkışı varlığı ve gücü her zaman bir araştırma, tartışma konusu olmuştur. Devlet, farklı siyasi yaklaşımlarda farklı biçimlerde tanımlanmış ve konumlanmıştır. Liberal perspektif de hiç şüphesiz en etkin devlet tartışmalarının var olduğu ve halihazırda da devam ettiği ve kendi içerisinde de farklı fraksiyonlara ayrılan geniş bir literatüre sahiptir. Liberal düşünce birey-devlet tartışmaları özelinde farklı yaklaşımlara sahne olmuştur. Liberal düşünce içerisinde devlete biçilen misyonu en radikal şekilde resmeden hiç şüphesiz Robert Nozick'tir. Nozick'in bilhassa Anarşi, Devlet ve Ütopya adlı eseri devlet tartışmasını farklı boyutlara taşımıştır. Eserde minimal devlet anlayışını savunan Nozick, aynı zamanda yeniden dağıtım ilkelerini, adil düzeni, bireysel hak ve özgürlükleri ele almıştır. Bu çalışmada da Nozick'in devlete bakış açısı temel inceleme noktası olmuştur. Nozick'in minimal devlet felsefesi, birey-devlet ilişkisi, hak ve özgürlükler üzerinden değerlendirilerek, liberal düşüncesi ve devlete bakış açısı çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Robert Nozick, Siyaset Felsefesi, Anarşi, Devlet ve Ütopya, Minimal Devlet, Birey-Devlet

ABSTRACT

One of the most fundamental discussion issues in politics is undoubtedly the state. The existence and power of the emergence of the state have always been a matter of research, discussion. The state has been defined and positioned differently in different political approaches. In the liberal perspective, there is no doubt that the most effective state debates exist and continue, and it has extensive literature divided into different fractions within itself. Liberal thought has witnessed different approaches in terms of individual-state debates. Robert Nozick is undoubtedly the most radical picture of the mission to the state in liberal thinking. Nozick's work, *Anarchy, State and Utopia*, in particular, took the state debate to different heights. Defending the minimal state of understanding in his book, Nozick discussed the principles of redistribution, fair order, individual rights, and freedoms. In this study, Nozick's view of the state was the main point of scrutiny. Nozick's minimal state philosophy, individual state relationship, rights, and freedoms were evaluated and tried to analyze liberal thinking and state perspective.

Keywords: Robert Nozick, Philosophy of Politics, Anarchy, State and Utopia, Minimal State, State-Individual

1. Giriş

Robert Nozick, 1974 yılında yayımladığı *Anarşi, Devlet ve Ütopya* adlı eseriyle, siyaset bilimine, siyaset felsefesine, tartışmalı bir eser sunmuştur. John Rawls'ın *Bir Adalet Kuramı* adlı eserinin ardından yayınlanan, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, siyaset biliminde bu iki eserin onlarca yıl tartışmasına neden olmuş ve liberalizm tartışmalarını da etkilemiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yayımlanan bu eserler, birey özgürlüklerine, adalete, dağıtıma, adil bir düzenin nasıl olması gerektiğine dair açıklamalarda bulunmuştur.

Nozick, liberal düşüncede klasik liberalizm geleneğini devam ettiren liberteryen akımın bir paydaşı olarak görülebilir. Siyaset felsefesine ve devlete bakış açısıyla bu ekole yakın görüşleriyle bu şekilde tanımlanmış olsa da kendisi bunu kabul etmemiştir. Liberteryenizm ideolojisinden kısaca bahsetmek gerekirse, özgürlüğü temel hedefe oturtan bir siyaset felsefesidir. Bu felsefenin düşünürleri bireysel özgürlükleri, özerkliği ve tercih etme özgürlüğünü maksimize etmeyi arzulayan ve buna büyük önem veren düşün insanlarıdır. Liberteryen görüşü savunanlar, otoriteyi reddeder ve zorunlu kurumları dahi sorgulayan, geniş bir siyaset yelpazesine sahip olan, laissez-faire görüşünü benimseyen bir yapıdadırlar. Nozick de bu minvalde yer alan otoriteyi reddeden, bireysel hak ve özgürlükleri, her şeyin üstünde gören fikirleriyle öne çıkmıştır.

Nozick, devleti, genel anlamda sorgulanmış ve olabilecek en dar çerçevede resmetmeye çalışmıştır. Bu çalışmada da Nozick'in siyaset felsefesinden yola çıkılarak devletin doğası nasıl resmedilmiştir? Bireylerle, devletin ilişkisi nasıl olmalıdır? sorularına cevaplar aranmıştır. Çalışmaya konu edinen sorular doğrultusunda birinci bölümde, Nozick'in hayatı, siyasi felsefesi, düşünceleri ve birey hakları teorisi incelenmiştir. Ardından ikinci bölümde, siyaset bilimine güçlü bir şekilde etki eden *Anarşi, Devlet ve Ütopya* adlı eseri doğrultusunda minimal

devlet anlayışı çözümlenmeye çalışılmış ve Nozick'in devlet anlayışı, birey-devlet ilişkisine dair önermeleri incelenmiştir. Birinci bölümde ele alınan Nozick'in görüşleri doğrultusunda ikinci bölümde yer alan minimal devlet modeli üzerinden çözümlemelere gidilmiş ve önerdiği devlet modeli ve bu modeldeki birey-devlet ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. ROBERT NOZICK'İN HAYATI VE DÜŞÜNCELERİ

Robert Nozick'in yaşamı, düşünceleri ve önerdiği teoremler ile ilgili temel bilgiler verilerek ikinci bölümdeki okumalara, teorik bir zemin kazandırılacaktır.

2.1. Robert Nozick'in Hayatı

1938 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde doğan Robert Nozick, savunduğu liberteryen fikirlerle 20. yüzyılda adından sıkça bahsedilen önemli bir felsefe profesörüdür. Nozick, felsefeye olan ilgisinin Platon'un "Devlet" kitabı ile başladığını ifade etmiştir (Karagöz, 2002: 109). Nozick'in çağdaş felsefede önemli etkiler doğurması kendinden önceki isimleri rehber edinmesiyle açıklanabilir.

Robert Nozick, akademik hayatına Columbia Üniversitesi'nden 1959 yılında aldığı lisans derecesiyle başlamıştır. 1961 yılında Princeton'da yüksek lisansını tamamlamış ve 1963 yılında da yine Princeton'da "Bireysel Tercih Normatif Teorisi" adlı doktora tezi ile doktor unvanını almıştır (Nozick, 2015: 1). Nozick, 1965 yılında Princeton Üniversitesi'nde asistan olarak çalışmalarına başlamıştır. Princeton'ın ardından Harvard ve Rockefeller üniversitelerinde bir süre çalışmıştır (Stanford.edu, 2020). 1981-84 yılları arasında Harvard Üniversitesi Felsefe Bölüm Başkanlığı görevini üstlenmiş ve kariyerinde zirve noktalara ulaşmıştır. Robert Nozick, dönemin Harvard Üniversitesi Sanatlar ve Bilimler Fakültesi'nin etkili ve önemli bir üyesi olarak kabul edilmiş ve ardından da Joseph Pellegrino Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmalarına devam etmiştir (Stanford.edu, 2020).

Nozick'in elde ettiği akademik başarılar bunlarla sınırlı kalmamış ve ilerleyen dönemlerde de artan bir başarı grafiği çizmiştir. Geleneksel anlayışa karşı çıkan Nozick, akademik dünyanın dışında da tanınmaya başlanmış ve 1974 yılında yayımladığı Anarşi, Devlet ve Ütopya adlı eseri ile genel okuyucu kitlesine hitap etmeyi başarmıştır.

Amerikalı profesörün Anarşi, Devlet ve Ütopya adlı eseri, Harvard Üniversitesi profesörü olan John Rawls'ın "Bir Adalet Teorisi" adlı eserine eleştiri olarak yazılmıştır. Rawls'ın eserinde yer alan; bürokratik refah devleti anlayışı, gelirin yeniden dağıtımını ve gelir adaletini sağlamada bürokratik devlet anlayışını doğrular şekilde kaleme alınmıştır (Epstein, 2002: 106). Rawls, eserinde biçimsel bir adalet anlayışına vurgu yaparken öte yandan modern bir anlayışa yaslanan bir sosyal adalet teorisi oluşturmayı amaçlamıştır (Rawls, 1999: 21-24). Oluşturulan

sosyal adalet teorisi ise bir toplumsal teori gibidir ve adeta toplumun temelinde bir adalet anlayışı olduğunu ve sosyal adaletin gerçekleşmesi nosyonu ile bir toplumsal birliktelik var olabileceği düşüncesini savunur (Rawls, 1999: 52-56).

Anarşi, Devlet ve Ütopya adlı eser Robert Nozick'e "Ulusal Kitap Ödülü" kazandırmıştır. Eserde; birey hak ve özgürlüklerinin öncelikli olduğundan, birey hak ve özgürlüklerinin gücünden, ihlal edilemezliğinden bahsetmiştir. Ayrıca Nozick, eserinde minimal devlet anlayışından ve bireylerin hak ve özgürlükleri için devletlerin sınırlandırılması ve belirli bir çerçevede kalması gerekliliklerini de dile getirmiştir.

Nozick, öğrencilik yıllarında; Friedrich August von Hayek ve Milton Friedman'ın eserlerinden etkilenmiş ve radikal solun bir savunucusuyken zamanla düşüncelerinde bir değişim yaşamış ve liberteryen görüşü savunmaya başlamıştır (Stanford.edu, 2020). Bu düşünceleri nedeniyle de sağ ideoloji içerisinde değerlendirilmesinden rahatsız olan Nozick, 1978 yılında The New York Times gazetesine yazdığı bir makalede bu rahatsızlığını şu şekilde ifade etmiştir: "Sağ kanattakiler serbest piyasa yanlısıdır fakat gay hakları gibi bireysel özgürlükleri istemezler. Ancak ben bunları birbirine bağlı bir bütün olarak görüyorum." (Lieberson, 2021).

Nozick, Anarşi, Devlet ve Ütopya eseri ile elde ettiği başarıyı diğer eserleriyle de sürdürmüştür. 1981 yılında "Felsefi Açıklamalar" adlı eserinde; bilginin doğasından, özgür irade, birey ve ahlak bilimi gibi konularda düşüncelerini ortaya koymuştur. Nozick bu eseriyle güncel olmayan konulara dair getirdiği eleştiriler ve ele aldığı yaklaşımlarla başarısını ileri taşımıştır. Daha sonra 1989 yılında yayımlanan "Sorgulanmış Yaşam" adlı eserinde ise, aşk, mutluluk, şeytan, yaratılış ve Yahudi katliamı gibi konuları ele almıştır. Amerikalı profesör 1995 yılında "Rasyonelliğin Doğası" adlı eserini yayımlamıştır ve eserde rasyonel eylem ve rasyonel inanç modelleri üzerinde çalışmıştır. 1997 yılında yayımladığı eseri "Sokratik Bilmece" ile; makalelerini, denemelerini, bilimsel çalışmalarını ve eleştirilerini bir kitapta toplamıştır. Nozick, 2001 yılında yayımladığı "Objektif Dünyanın Yapısı" adlı son kitabında; doğrunun doğasını ve objektifliği incelemiştir. Ahlak bilimindeki doğrunun sosyal faktörle ve kültür ile olan bağına araştırmıştır.

Nozick, yukarıda sayılan eserlerinin yanı sıra akademik camiada verdiği konferans, seminer ve dersleriyle de oldukça ilgi uyandırmıştır (Epstein, 2002: 107). Nozick kişilerin ve sıradanlığın dışındaki fikirleriyle canlılığını korumuş ve bu yönde çalışmalarına devam etmiştir.

2.2. Robert Nozick'in Düşünceleri

Robert Nozick, Anarşi, Devlet ve Ütopya adlı eseriyle büyük bir etki yakalamış ve geniş kitlelerce tanınmıştır. Nozick eserinde özellikle minimal devlet anlayışı üzerine açıklamalarda bulunmuş ve farklı bakış açılarıyla tartışıp kapsamlı devletin faaliyetlerini eleştirmiştir. Nozick'e göre; minimal devlet, kabul

edilebilecek en kapsamlı devlettir (2015: 203). Minimal devletten daha fazla yetkilerle donatılan devlet mekanizmasının bireysel hak ve özgürlüklere zarar vereceğini iddia etmiştir. Burada anlatılmak istenen devlet mekanizmasının bireylerden üstün olmayacağı düşüncesidir. Zira devlet bir amaç değil ancak araçtır.

Nozick, düşüncelerini kaleme almadan önce, John Rawls, 1971 yılında “Bir Adalet Teorisi” adlı eserini yayımlamıştır. Rawls eserinde, toplumsal hak ve özgürlüklerin adil bir biçimde dağıtılmasına ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesine vurgu yapmıştır (Kocaoğlu, 2015: 62-69). Nozick Anarşi, Devlet ve Ütopya eseriyle Rawls’ın bu düşüncelerine bir eleştiri niteliğinde minimal devlet anlayışını dile getirmiştir. Liberteryen anlayışa dayalı fikirleriyle Nozick, kolektif harekete karşı çıkmış ve bireysel tercih mekanizmasını ve rasyonelliğe vurgu yapmıştır (Nozick, 2006).

Nozick, bireylerin hayatının her alanında devlet müdahalesine karşı olduğunu ortaya koymuştur. Bireysel karar ve tercihlerin her şeyin üstünde olduğuna olan inancı ile Nozick her türlü siyasal otoritenin dayatmalarını kişi veya grup dayatmalarını reddetmiştir (Bornovalı, 2015: 17-18). Nozick, bireylerin tercihlerine müdahale edilmesini ve yahut bu yönde girişilen çabaların, bireysel özgürlüklerin ihlal edilmesi olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla devlet mekanizması temel fonksiyonlarla sınırlandırılarak “Gece Bekçisi” olarak nitelendirilen anlayışı benimsemiştir (Nozick, 2015: 59-60). Bu noktada devlet müdahalesini reddeden bir negatif özgürlük anlayışı ortaya çıkmıştır. Bireyin bu hakları içerisinde yer alan yaşam ve mülkiyet gibi haklarının devlet gibi bir güç tarafından ihlal edilmesi adalet kavramına uymayan sonuçlar doğurur. Dışsal müdahaleyi yok sayan negatif özgürlük anlayışı, adalet teorisinin önemli bir unsurudur. Kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olanlara karşı pozitif özgürlük anlayışı kapsamında devletin bu ihtiyaçları karşılaması makul kabul edilebilirdir. Fakat bu ihtiyaçlar; eğitim, sağlık, adalet ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlar olmak zorundadır. Aksi takdirde meydana gelecek müdahale negatif özgürlük anlayışının ihlaline neden olacaktır. Nozick bu görüşleriyle devlet mekanizmasını belirli bir çerçeveye sınırlandırmayı hedeflemiş fakat dezavantajlı sosyal grupları ihmal eden bir yaklaşımı da sergilemiştir.

Robert Nozick, dağıtımcı adalet ilkesinin karşısında yer alır. “Dağıtım” kelimesinin objektif bir terim olmadığını ve yaptığı çağrışım itibariyle de farklı şekillerde anlaşılabilceğini de dile getirmiştir (Nozick, 2015: 203). Nozick, dağıtım kavramını mülkiyet kavramı üzerinden açıklamaya çalışmış ve mülklerle ilgili bir adalet teorisi geliştirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Nozick, “Elde Etme İlkesi”, “Transfer İlkesi” ve “Düzeltilme İlkesi” olmak üzere üç ilke belirlemiştir (Nozick, 2015: 204-207). Elde etme ilkesi, sahibi olmayan şeylerin sahipliğinin değerlendirilmesi ve bu tarz emtia, ürün vb. nasıl özel mülke dönüştürüleceğini açıklayan bir adalet ilkesidir. Nozick burada bir formülasyon ya da basamak basamak bir açıklama yapmamıştır. Transfer ilkesi ise, bir mülkün üzerinde tasarruf sahibi olan kişiden bir başkasına adalet ilkesine uygun geçiş sürecini belirleyen kurallar olarak tanımlanmıştır. Son olarak düzeltme ilkesi ise, geçmiş

dönemlerde yaşanan adaletsizliklerin nasıl düzeltilebileceğine dair kuralları içeren, tanımlayan ilkedir. Nozick'e göre dağıtım; ancak bu üç ilkenin uygulanması ile adil olabilir (2015: 205). Nozick adalet teorisini: “bir kişinin sahip olduğu mülkler, eğer bu kişi bu mülkler üzerinde elde etme ve transfer ile ilgili adalet ilkelerine veya adaletsizliğin düzeltilme ilkesine göre yetki sahibi ise adildir” şeklinde açıklamıştır (Nozick, 2006: 207).

Robert Nozick, mülkiyet hakkının ortaya çıkışı hususunda John Locke'un fikirlerini benimsemiştir (Nozick, 2015: 231). Locke'a göre; kişiler kendi bedenleri üzerinde bir mülkiyet hakkına sahiptir (2012: 24). Kişinin kendi bedeni ile ürettiği emek de yine onun mülküdür. Dolayısıyla doğada sahipsiz olarak bulunan nesneye kişi emeğini katarak onu mülkiyet altına alabilir (Locke, 2012: 24). Nozick, Locke'un sınırlarını çizmeye çalıştığı mülkiyet edinmeyi “Lockeçu Koşul” olarak nitelendirmiştir (Nozick, 2006: 236). Bu nitelendirmede Locke'un mülkiyet edinmede bazı sınırlar ve şartlar koyması etkili olmuştur. Locke'a göre, doğadan emek katılarak elde edilen mülkiyet, tartışılmaz bir mülkiyettir (2012: 27). Ancak Locke burada başkaları için de “yeterli miktarda ve nitelikte” kalma koşulunu ortaya atmıştır (Locke, 2012: 24). Nozick de Locke'un bu görüşünden hareketle; diğer bireylerin mevcut durumlarına zarar vermeden, onların haklarına saygı duyularak, sahipliği bulunmayan şeyler üzerine mülkiyet iddiasında bulunabilmeyi desteklemiştir. Nozick, mülkiyet haklarının nasıl ortaya çıktığını ve meşrulaştığını açıklayacak bir teoriye ihtiyaç duyanların sadece özel mülkiyet savunucularının değil aynı zamanda kolektif mülkiyet yanlılarının da ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Kolektif mülkiyeti savunanlar söz konusu hakları nasıl elde ettiklerini, neden sadece o bölgeye ait olduğunu ve neden tasarruf haklarının kendilerinde olduğunu açıklamak zorundadırlar (Nozick, 2015: 235-236).

Rawls'ın adalet düşüncesi Nozick'e göre daha farklı yapıdadır. Nozick, adalet teorisinde bireysel hak ve özgürlüklere yer verilmesi gerektiğini savunmuştur. Nozick' göre; bireyin özgürlüğü her şeyin üstündedir ve bireylerin farklı sosyal ve ekonomik durumları mevcuttur (2006: 232). Dolayısıyla bu noktadan hareketle özgürlükler temelinde bir adalet teorisi geliştirilmelidir ki bireyin hak ve özgürlükleri ihlal edilmemiş olsun (Bornovalı, 2015: 15-16). Nozick, eşit olmayan bir dağılımın, ahlaki açıdan sorunlu olduğunu ve hiçbir zaman adil olmayacağını belirtmiştir.

Rawls'ın adalet teorisi ile bir kıyaslamaya giden Nozick, adalet teorilerini “amaç-durum ve tarihsel” ve “kalıp ve kalıpsız” olarak sınıflandırmıştır (Karagöz, 2002: 113). Nozick, eleştirdiği hak etme teorisini tarihsel ve kalıpsız olarak tanımlamış ve hak etme teorisini; ihtiyaç, layık olma, hak etme ve eşitliğin artırılması gibi ilkelerle ilişkilendirilmesine karşı çıkmıştır. Adalet teorisinde, yukarıda da belirtildiği gibi bireysel hak ve özgürlükler onun için çok önemli kabul edilmiş ve bu hakların ihlal edilmesinin onaylanmayacağını savunmuştur.

Amerikalı düşünürü göre; “bir dağıtımın adil olup olmadığı onun nasıl ortaya çıkmış olduğuna bağlıdır” (Nozick, 2015: 208). Burada dağıtımın nasıl yapıldığı, kimin neye sahip olduğu, hangi dağıtımın daha fazla fayda sağlayacağı

sorularına verilen cevaplar adaleti belirler. Rawls ve Nozick, her ikisinde liberal düşünce içerisinde yer almasına rağmen sahip oldukları bakış açısı ve perspektif farklılığı ile farklı argümanlar geliştirmiş ve bu argümanları savunmuşlardır.

Nozick, bireylerin ürün veya şeyleri, kimi zaman şans eseri kimi zaman ise başkaları ile girdikleri mübadele yoluyla veya hediye etmeleriyle elde ettiklerine dikkat çekmiştir. Ona göre; bir dağıtımın, meşru yollarla başka bir dağıtımın sonucunda ortaya çıkması adil olarak tanımlanabilir (Nozick, 2006: 205). Bu nedenle Nozick adil bir dağıtımı, elde etme ilkesi, transfer ilkesi ve düzeltme ilkesi ile ilişkilendirmiştir (Nozick, 2015: 207). Bu ilkeler kısaca; bir kişinin sahip olduğu mülkler konusunda elde etme ve transferle ilgili adalet ilkelerine ve adaletsizliğin düzeltilmesi ilkesi uyarınca yetki sahibi ise adildir. Bu koşullar doğrultusunda her bir bireyin sahip olduğu mülkler adil ise mülklerin toplam dağılımı da adildir (Nozick, 2006: 206).

Nozick, genel bir ifadeyle bir dağıtımın adil olup olmadığını o dağıtımın nasıl gerçekleştiğine bağlı olduğunu savunmuştur. Bu noktada da “Yetki Sahibi Olma İlkesi” dağıtıcı adalet tarafından kullanılan kavramların ve terimlerin doğasını ve kusurlarını ortaya çıkarmıştır. Nozick’e göre; yetki sahibi olma teorisi tarihsel ve kalıpsızdır ve bu nedenle hak etme, ihtiyaç duyma, layık olma ve eşitliğin artırılması gibi temel unsurlarla ilişkilendirilmelidir (Nozick, 2015). Bir başka deyişle Nozick’in türetmiş olduğu yetki sahibi olma ilkesi, elde etme, transfer ve düzeltme ilkeleri uyarınca elde edilen sonuçlara göre bir dağıtım yapılmamalıdır.

Hem Rawls hem de Nozick, teorilerini inşa ederken, varsayım olarak kabul edilen “doğa durumu” temelinden hareket etmişlerdir (Rawls, 1999 & Nozick, 2015). Nozick, başlangıç noktası olarak doğal durumdan hareket etmiş ve bu doğal durumu da yasalar tarafından sınırları çizilen, güvenlik ve adaletin de dahil olduğu tüm mal ve hizmetlerin serbest piyasa ile sunulduğu, her türlü işlem ve eylemin bireylerin rızasına ve sözleşmelere dayandırıldığı bir tür doğal düzendir (Nozick, 2015: 39-45). Rawls da Nozick gibi benzer temellerden hareket etmiş ve sonuçlarını da bu doğrultuda kabul etmiştir (Rawls, 1999:11-14).

Rawls’ın türettiği adalet teorisi ve ilkelerinin herhangi bir süreçten geçmeden ortaya çıkmış olmasını eleştiren Nozick, bu ilkelerin ancak amaç-durum ilkeleri kapsamında ele alınabileceğini iddia etmiştir. Ayrıca Nozick, Rawls’ın adalet teorisini bir yetkilenme ve yahut dağıtımçı bir adalet unsuru olmada yetersiz kalacağını belirtmiştir (Nozick, 2015: 262). Nozick’in eleştirmesine sebep olan en büyük etken; belirli bir tarihi geçmişe sahip olmadığı iddiasıdır. Çünkü tarihe dayanan bir eylem ve karar verme davranışının göz ardı edilemez olduğunu ileri sürer.

Nozick, Rawls’ı eleştirmek için bir teoriye ihtiyaç olmadığını vurgulayarak yetki sahibi olma ilkesini ön plana çıkarmış ve bu teorisinin varlığının zaten Rawls’ı yanlışladığını açıklamıştır (Nozick, 2015: 263). “Bu nedenle de Rawls’ın teorisine alternatif olacak belirli bir tarihsel yetkilenme teorisini önceden formüle etmeksizin onun ortaya koyduğu teori türüne ve meydana getirdiği ilkelere yapısal bir eleştiri

getirebiliriz” (Nozick, 2015: 263). Nozick ve Rawls; adalet ve eşitlik kavramları ışığında gelir adaleti veya adaletsizliği konusunda sürekli bir çatışma içerisinde olmuşlardır. Nozick, ortaya attığı yetki sahibi olma ilkesi doğrultusunda bireyler, geniş kitlelerce kabul görmüş dağıtım kalıplarının etkisiyle yeniden bir dağıtımın gerekliliğine karar veremeyeceklerini belirtmiştir (Nozick, 2006: 259).

Amerikalı Düşünür, dağıtımın adil olabilmesinin, dağıtımın nasıl ortaya çıktığına bağlı olarak farklılık gösterebileceğini dile getirmiştir. Buradan hareketle; söz konusu bir dağıtım daha önce herhangi bir kimsenin sahip olmadığı ürün, mal vb. özel mülk olarak tanımlanması ve bu mülkiyetin ne oranda gerçekleşeceğine dair elde etme ilkesi, elde edilen mülkün başka bir kişiye geçişine dair transfer ilkesi ve geçmişteki haksızlıkları düzeltmek için düzeltme ilkesi doğrultusunda açıkladığı ve adil olarak nitelendirdiği dağıtım da birtakım eşitsizlikler barındırabileceğini belirtmiştir (Nozick, 2006: 236-240).

Nozick, düşünceleri arasında bahsettiği dezavantajlı gruplar ve hizmete erişimi olmayanlar haricinde fırsat eşitliğini bir hak olarak görmemektedir. Herkesin eşit şartlar altında yaşam sürmediğini kabul eden Nozick, bu eşitliğin sağlanmasının bir sihirli değnekle mümkün olmayacağını söylemiş ve fırsat eşitliği altında bir kişiye ait olan mülkün bir başkasına aktarılmasına karşı çıkmıştır. Bunun adil olmadığını bu eşitliğin ancak mülkün sahibinin kendi istek arzusu ile vermesiyle bunun adil olabileceğini açıklamıştır. Öte yandan hayatın bir yarış olarak değerlendirilmesine karşı çıkmış ve kimsenin böyle bir yarışı bu adaletsizliklere rağmen kapsayıcı kılamayacağını ifade etmiştir (Nozick, 2015: 303). Açıklamalarına devam eden Nozick, hiçbir merkezin bireylerin ellerinde bulundurdukları fırsatları kullanmalarını bir hükme bağlayamayacağını bu konu da hüküm veremeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Nozick, Rawls’ın adalet teorisi de dahil olmak üzere tüm dağıtıcı teorilerinin birer kalıba, çerçeveye endeksli olduğunu ve bu nedenle de kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir. Bireylerin çabalarını, ahlaklarını, topluma katkılarını vb. dayanan anlayışları reddetmiştir. Zorunlu transferlerle karşı çıkmıştır. Bu tarz dağıtım teorilerinin bireysel hak ve özgürlüklerin ihlali olduğunu iddia etmiştir.

Nozick, yetki sahibi olma ilkesinin kalıplara dayalı olmadığını ifade etmiştir. Önerilen bütün dağıtımcı adalet ilkelerinin ahlaka, ihtiyaca, kişisel beceri ve çabalara göre kalıplaştırılmış olduğunu söylemiştir. Bu nedenle de yetki sahibi ilkesi uyarınca gerçekleşen dağıtımlara sebep olan “bir doğal boyut veya küçük sayıda doğal boyutların ağırlıklı toplamı veya kombinasyonu yoktur” (Nozick, 2015: 211). Buradan hareketle Nozick’e göre; kimi bireylerin marjinal katkıları aldıklarında, kimilerinin kumarda kazandıkları, eşlerinin gelirlerinden bir miktar pay aldıklarında veya bir şey elde ettiklerinde ortaya çıkan bu edinimler kalıba sokulmamış olacaktır (Nozick, 2015: 212). Buradaki önemli hususlardan birisi, bireylerin elde etmiş olduğu kazanımlar önerilen kalıba göre yani kalıp değişkenlerince belirlenecek olmasıdır. Bireyler ellerinde bulundurdukları yetkileri diğer bireylerdeki şeylerle mübadele etmek için transfer etmeyi kullanırlarsa, bu durumda bireylerin sahip oldukları diğer bireylerden ne istediklerine bağlı olarak

değişkenlik gösterecektir. Nozick, marjinal üretkenlik teorisinde daha fazla detay olduğunu söyleyerek bu tartışmayı daha fazla ele almamıştır (Nozick, 2006: 213).

Dağıtımın nasıl gerçekleşeceğine karar verme aşamasında herhangi bir yetkili kişi veya grubun söz konusu olmadığını vurgulamıştır. Burada Nozick, merkezi bir dağıtımın meşru olmayacağını belirtmiştir. Ona göre; özgür bir toplumda kaynakların tek elde toplanması mümkün değildir. Özgür bir toplumda söz konusu dağıtıcı adalet teorisi ışığında bireyin transfer ilkesini gerçekleştirmeye zorlanamaz, kendi payının üzerindeki tasarruf hakkı yine bireyin kendi iradesi dışarısına çıkarılamaz (Nozick, 2006: 228-231). Nozick eleştirdiği ve adil bulmadığı dağıtıcı adalet teorilerinin bir diğer yanlışı olarak; birey ve topluma ait olduğu kabul edilen tüm değerlerin tanrı lütfu gibi gökten düşüncesine tanrısal bir merkez gibi bir otorite tarafından dağıtım yapılmasının onanmasıdır. Fakat tüm bu değerler birey tarafından üretilmiş ve bireye, genel anlamda ise topluma atfedilmiştir. Bu nedenle dağıtım, birey haklarından bağımsız düşünülemez.

Nozick adalet teorisi ile tam dağıtımcı bir ilke meydana getirmeye çalışmıştır. Bunu ise kısaca şöyle ifade etmiştir; “bir dağıtım, eğer dağıtıma göre sahip oldukları mülkler üzerinde herkes yetki sahibi olursa adildir” (Nozick, 2015: 205). Adil bir dağıtım tarihe ve birey haklarına dayandığı ölçüde adil olarak tanımlanabilir. Nozick de türettiği adalet teorisi ile, kalıplaşmış dağıtım ve adalet anlayışına karşı çıkmıştır.

Nozick, devlet eliyle gerçekleştirilen tüm yeniden dağıtım faaliyetlerini adaletsizlik olarak tanımlamıştır. Bu doğrultuda devleti bir anlamda ceberrut olarak tanımlamış ve vergi almak ile zorla çalıştırılma arasında bir fark görmemiştir. Devletin vergi almasını bireylerin çalışma saatinden zorla kendine pay alması olarak ifade etmiştir. Bu görüşlere devletin organizasyonunun devamlılığı ve bireylerin yaşamlarının devamlılığı için devlet tarafından sunulması gereken hizmetlerin finansmanı için bu vergilerin kaçınılmaz olduğu bir gerçeğini ıskalamıştır.

Sonuç olarak, Nozick tarafından ortaya konulan görüşlerin temelinde; birey özgürlükleri ve yine bireylerin özgürce seçim yapabilme hakları bulunmaktadır. Özgürlükçü felsefe anlayışı görüşlerinin geneline sirayet etmiştir. Siyaset felsefesinin en önemli süjesi olarak birey ve bireyin hak ve özgürlüğü temelinde devletin varlığını sorgulayan bir anlayış ortaya koymuştur. Nozick, bireysel hak ve özgürlüklerin koruyucusu olarak ise devleti yetkili görmüştür. Fakat buradaki devlet anlayışı sınırlı, minimal ya da gece bekçisi olarak tanımlanabilecek niteliktedir. Bu nedenle Ona göre; minimal devletin varlığı ahlaki bir zorunluluktur (Erdoğan, 2002: 103).

2.3. Birey Hakları Teorisi

Nozick, birey haklarının büyük bir öneme sahip olduğunu Anarşi, Devlet ve Ütopya adlı eserinde defaatle dile getirmiştir. Nozick, adalet teorisini de bu

doğrultuda inşa etmiştir. Bireylere alternatifler arasında bir tercih hakkı sunarak her bireyin farklı bir hayata sahip olabileceğini vurgulamıştır.

Nozick, birey haklarının tüm değerler ve kurumların üstünde bir öneme sahip olduğunu ve ihlal edilemez olduğunu savunmuştur. Anarşi, Devlet ve Ütopya eserinde de Nozick, birey haklarına dair detaylı bir açıklama yapmaz. Fakat yer yer bu haklara vurgu yaparak öneminin kavranmasını ister. Minimal devlet anlayışını da yine birey hakları üzerinden tanımlamıştır. Birey haklarının ihlal edilemez olduğuna tekrar vurgu yaparak devletin, bireyin güvenliği ve sözleşmelerin uygulanması dışında gerçekleştireceği her türlü eylemi birey haklarının ihlali olarak kabul etmiştir (Nozick, 2006: 21).

Nozick, devlet tahayyülünde doğa durumundan hareket eder. Hobbes'un doğa durumuna ilişkin görüşlerini paylaşmamasına rağmen birey haklarını bu durumda korumanın güçlüğüne farkındadır. Bu nedenle Locke'cu doğa durumunda birey haklarının korunması için bir kurumun yetkilendirilmesini bu hakların ihlalini önlemeye yönelik bir adım olarak kabul etmiştir. Locke'un bakış açısına göre, mülkiyet hakkı; yaşam, özgürlük ve servet edinme haklarını da içermektedir. Bireyler, mülkiyet haklarının korunması için bir devlete ihtiyaç duyarlar. Doğa durumunda, bir toplum sözleşmesi ile bireylerin hakları koruma altına alınır (Locke, 2012: 81). Nozick de Locke'un teorisine yakın bir anlayışı benimsemiştir. Fakat Locke'tan farklı olarak bir toplum sözleşmesinin olmadığı doğa durumunu öngörmüştür. Ona göre; birey haklarının korunması için kurumsal bir yapıya veyahut kurumsal yapılara ihtiyaç vardır. Nozick bu düşüncesinden hareketle gece bekçisi, minimal devlet anlayışını ortaya atmış ve bireylerin mülkiyet haklarının korunması için bu devlet anlayışının benimsenmesinin kaçınılmazlığını vurgulamıştır.

Nozick, Weber'yan devletçi bakış açısından etkilenecek kimi devlet tanımları yapmıştır. Belirli bir bölgede güç kullanma tekeline sahip olan kurumu devlet olarak nitelmiştir. Başka bir tanımda ise, bir devlet spesifik bir toprak üzerinde yaşayan bireylerin haklarını garanti altına almış ve bu hakları da ihlal edenleri de cezalandırıyor ve kendine biçtiği misyon bununla sınırlı ise o devlet minimal bir devlettir. Nozick'in tanımlarda yer verdiği haklar, Locke'cu anlamda birey ve mülkiyet haklarıdır.

Nozick, devletin ortaya çıkışını hiçbir birey hakkını tecavüz olmadan ve minimal devletin hiçbir bireyin hakkını ihlal etmeyen tek devlet anlayışı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Nozick, minimal devletin doğa durumunda bulunan bireylerin gönüllü ilişkileri sonucunda ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Bireyler korunmak için en iyi birim arayışı içerisindeyken ilişkileri aracılığıyla egemen koruyucuya ulaşacaktır (Rothbard, 2009: 238-240). Nozick, bu düşüncelerine ek olarak negatif özgürlük anlayışıyla da bu egemen gücün sorgulanabilir olması gerektiğini vurgulamıştır. Nozick, minimal devletin sınırlarını aşan bir devlet modelinin birey haklarını her zaman ihlal edebileceğini söyleyerek bu anlayışları reddetmiştir. Minimal devletin ise tüm bu ihlallerden uzak ve kabul edilebilecek bir devlet anlayışı olduğunu dile getirmiştir (Nozick, 2015: 203).

Nozick, devletin ortaya çıkışı veya kurulma sürecini Locke'cu düşünceden farklı olarak toplum sözleşmelerine bağlamamıştır. Toplum sözleşmelerini egemen bir güç oluşturmak amacıyla bölgesel etkilerin birleşerek meydana geldiği sosyal bir sözleşme anlayışını kabul etmemiştir. Bu açıklamalara Adam Smith'in "görünmez el" metaforu ile cevap vermiştir. Nozick'e göre; Locke'cu anlayışın toplum sözleşmesi, siyasal meşruluğu sağlamada yetersiz olduğunu iddia etmiş ve sözleşmenin meydana getirdiği devletin sözleşmeye taraf olmayanlara karşı hak ihlallerinin kabul edilemez olduğu görüşünü paylaşmıştır (Paul, 1979: 277-279). Nozick, devletin ortaya çıkış sürecini doğa durumunda başlatmış ve görünmez el kavramıyla bireylerin tercihleri sonucunda aşama aşama ortaya çıktığını varsaymıştır.

Nozick, minimal devlet düşüncesini savunurken özellikle iki temel husus üzerine yoğunlaşmıştır. Bu hususlardan birisi; minimal devletin meşruluğunu, ikincisi ise minimal devlet tahayyülünde minimal sıfatının karşılığı olarak devletin sınırlı yetkilere sahip olması ve bu yetkileri aşan devletlerin bireysel hak ihlallerine neden olacağını kanıtlamaya çalışmıştır. Nozick, bu savunularla minimal devletin birey haklarını ihlal etmeden var olmasını ve anarşiye karşı tercih edilebilir bir devlet modelinin var olabileceğini göstermeyi hedeflemiştir.

Minimal devlet savonusuna geçmeden önce Nozick'in devlet tanımlamasına bakacak olursak yukarıda da bahsedildiği üzere, Weberyen bir modelden hareket eden bir tanımdan söz edilebilir. Net bir devlet tanımlamasından kaçınarak Weberyen devlet tanımına; bir kurumun belirli bir bölgedeki güç kullanma tekeline sahip olması tanımını onaylamıştır. Devletin temel özellikleri olarak; güç veya zor kullanma yetkisi ve ona tanınan sınırlar içerisinde bireylerin güvenliğini sağlamasıdır. Nozick de devletin bu temel özellikleriyle bireylerin doğal hakları arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlamıştır (Nozick, 2015: 55).

Klasik liberal anlayışa göre; devletin iki temel işlevi vardır. Bunlardan ilki, devlet kendi vatandaşlarını birbirlerinin saldırısına ve diğer devlet veya toplumlardan gelecek saldırılara karşı korumasıdır. İkincisi ise, sözleşmelerin uygulanmasını sağlamaktır. Smith ise, bu işlevlerin yanı sıra kimi kamu kurumlarının ve bayındırlık yatırımlarının sürdürülmesini de eklemiştir (Smith, 1997: 22). Milton Friedman ve Rose Friedman, Smith'in bahsettiği işlevlere dördüncü bir fonksiyon daha eklemiştir. Bu işleve göre; devlet topluluk üyelerini korumalıdır, topluluk tarafından sorumlu olarak kabul edilemeyecek bireyleri devlet koruması altına almalıdır (Friedman ve Friedman, 1990: 32). Bu doğrultuda Friedmanlar, özgürlüğün sadece sorumlu insanlar için kabul edilebilir bir hedef olduğunu ifade ederek akli dengesi yerinde olmayan bireylerin veyahut çocukların korumasının devlet tarafından yapılmasını öne sürmüşlerdir. Devletin bu işlevlerle hak ihlallerine neden olacak kadar müdahaleci olacağını kabul etmelerine rağmen bu koruma yaklaşımının reddedilemez olduğunu da belirtmişlerdir (Friedman ve Friedman, 1990: 32-33). Nozick ise devletin güvenlik ve yargı dışında hiçbir hizmet veya işlevinin devlet tarafından sunulmasına izin vermemiş ve kabul etmemiştir.

Jonathan Wolff, Nozick'in minimal devletini günümüz devlet fonksiyonlarıyla karşılaştırarak anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Günümüzün devlet fonksiyonları arasında; güvenlik, ulaşım, sağlık, eğitim gibi pek çok işlev mevcuttur. Nozick'in savunusunu yaptığı minimal devletin fonksiyonlarıyla günümüz devletin işlevleri arasında temel farklılıkları bulunmaktadır (Wolff, 2003: 10-12).

Nozick'e göre; devlet yalnızca güvenlik ve yargı işlevlerini yerine getiren bir yapıdır. Nozick, ancak böyle bir devletin bireylerin haklarını ihlal etmeyeceğini iddia etmiştir. Smith ve Friedmanlar'ın bahsettiği işlevlerle devletin bireylere zarar vereceğinin kaçınılmaz olduğunu ve bireylerin rızalarının olmadığı eylemlere zorlanacağını kesin bir dille eleştirmiştir. Buradan hareketle Nozick'in önerdiği işlevler dışında farklı fonksiyonlar edinmeye çalışan devletler Nozick'e göre meşru değil ve kabul edilemezlerdir. Nozick, bir çok işlev üstlenen devletin, bu işlevleri finanse etmek zorunda kalacağını ve bu kaynağı yeniden dağıtım ilkeleri ile birey haklarının ihlalleriyle karşılayacağını ve paternalist bir yapıya bürüneceğini iddia etmiş ve bu yaklaşımları reddetmiştir (Nozick, 2006: 59-61).

Nozick'in minimal devleti, liberteryen esaslarla devlete iki temel misyon yüklemiştir. Bunlar; bireylerin hak ihlallerini engellemek, onları korumak ve sözleşmelere uyulmasını sağlamak ve bu sorunlara çözüm üretmektir (Freeman, 2011: 25). Güvenlik ve adalet dışında bir devlet işlevi kabul etmeyen Nozick, bunların dışında faaliyet üstlenen kapsamlı devleti kabul edilemez olarak tanımlamıştır. Kapsamlı devletin birey haklarına saygılı olması ve birey haklarını ihlal etmemesi mümkün değildir (Nozick, 2006: 22).

Nozick, tüm bu yaklaşımlarına rağmen devletin bir kurumsal yapı olarak var olmasını desteklemiştir. Fakat bireylerin doğa durumundan itibaren hak ihlallerine maruz kalabileceği, farklı sıfatlar altında bu ihlallere olanak tanınabileceğinin farkında olmuştur. Nozick, Locke'cu veya kendi tahayyülündeki doğal düzende bireyler, mülkiyet, yaşam ve özgürlük haklarına sahip olsalar dahi bu hakları koruyacak kurumsal bir mekanizma olmadıkça bu haklardan faydalanamayacağını bilincindedir.

Minimal devlet anlayışı, Nozick tarafından üç aşamalı bir şekilde anlatılmıştır. Nozick, ilk aşamada; minimal devletin meşruluğunu göstermek, kanıtlamak amacı gütmüştür. Daha sonra, minimal devletin fonksiyonları dışında faaliyette bulunan devletin kabul edilemez olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Üçüncü aşamada ise, tasarladığı minimal devletin var olduğu bir gerçeklikte bu yaşantıyı anlatmıştır. Nozick, minimal devletin birey haklarını ihlal etmeden var olabileceğini ve en ahlaki devlet tasarımı olduğunu iddia etmiştir.

3. NOZICK VE MİNİMAL DEVLET MODELİ

Robert Nozick'in minimal devlet anlayışı doğrultusunda birey-devlet ilişkisi, önerdiği model ve ortaya çıkışı derinlemesine ele alınacaktır.

3.1. Doğa Hali ve Koruyucu Birimler

Nozick, devletin ortaya çıkışını tabiat halinden başlatarak açıklamaya çalışmıştır. O, doğa durumunu ele almış ve bunun üzerinden bir inşa çalışmasına girişmiştir (Nozick, 2015: 31-37). Nozick, siyaset felsefesinin, devlet sorunsalına cevap ararken, doğa durumunda, siyasal bir otoritenin olmadığını varsayarak işe başlamıştır.

Nozick'in doğa durumu, Locke'un etkisinde kalmış ve Lockecü bir yaklaşımı benimsemiştir. Doğa durumu, bireylerin başka bir bireyden izin almaya gerek duymaksızın doğa yasasının sınırları içerisinde mülkiyetlerinde bulunan mallar üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabildikleri bir özgürlük durumudur (Nozick, 2006: 40). Ancak bu durumda bir egemen güç mevcuttur. Locke'un doğa durumu tasvirinde bireylerin birbirlerine karşı haklarını koruyan, sözleşme ile meydana gelmiş bir egemen, koruyucu güç mevcuttur. Locke'un bireylerin haklarının üzerinde hiçbir güç olmadığını iddia etmiş fakat bir egemen güçten de bahsetmiştir (Locke, 2012: 14-15). Buradaki temel problem, egemen gücün meşruluğudur. Bireylerin arasında yaşanan anlaşmazlıkların çözümü ile toplumda gelişen yargıç pozisyonu doğmuş ve doğa durumundan topluma doğru bir geçiş yaşanmaya başlanmıştır. Locke'un bu noktada ulaştığı, bireylerin sorunlarını çözmek için istikrarlı bir otoritenin hukuksal metinlere dayanarak bu metinleri yorumlayarak, uygulayacak, meşru bir kurumsal yapıdır. Locke'un bu görüşleri kimi siyaset bilimciler tarafından bir paradoks, barındırdığı iddia edilerek eleştirilmiştir.

Wolf, doğa durumunda doğal hakların korunmasının garanti edilemeyeceğini iddia etmiştir. Hakların korunması için ortaya çıkan egemen gücün bu hakları ihlal etmeyeceğinin bir kesinliği olmadığı yönüyle eleştirmiştir. Öte yandan, bireylerin hak ihlallerine karşı böyle bir egemen güce de ihtiyaç duyduğunu belirtmiş ve bunu bir açmaz, bir paradoks olarak kabul etmiştir (Wolff, 2003: 39).

Nozick, ise yukarıda da belirtildiği üzere, Locke'un doğa durumu tasvirini kabul etmiştir. Bireylerin izin almaksızın kendi mülkiyeti üzerine tasarruf etme yetkisini, pek tabii bulmuştur. Öte yandan, birbirlerine zarar veren bireylerin bunu tazmin etme yetkisinin de bulunduğunu dile getirmiş fakat burada bireylerin güç farklılıklarının hak ihlallerinin ceza almasını önleyecek bir yapıda olmaması gerektiğini vurgulamıştır (Nozick, 2006: 40, 59).

Nozick, anarşi, devlet ve ütopya adlı eserinde, tabiat halinden ve korucu birimlerden söz ederken, bireyin hakkını tazmin etme veya haklarına zarar verenin cezalandırma hakkının olduğunu söylemiştir (Nozick, 2006: 39-40). Hatta bireyin talep etmesi halinde, başkaları da bireyin yardımına gelebilir ve ortak korucu birimler meydana getirebilirler (Nozick, 2006: 42). Fakat Nozick bu ortak grupların kendi içerisinde oluşacak hak ihlallerine karşı alacağı tavır tutum ve davranışların farklılık gösterebileceğini ve grubun bölünebileceği tehlikesinin mevcut olduğunu söylemiştir. Bir diğer sorun olarak ise, ortak bir şekilde oluşturulan bu bilimin

gelecek taleplere karşı kimlerin cevap vereceğini de yine bir problem olarak kabul etmiştir.

Nozick bu ortaklaşa oluşturulan korucu birimleri gönüllülük esası ile var olduğunu söyleyerek, zaman içerisinde oluşacağını öngördüğü paralı korucu birimlerin bireylere farklı fiyat ve hizmetler sunacağını söylemiştir. Böylece her bireyin parası karşılığında bir koruyucu hizmet satın alması muhtemel olmuştur. Tüm bu sürecin sonunda ise bireyler yaşanan ihlallere karşı çözümü; tarafsız, korucu birimlere bırakmış olacaktır. Nozick bu süreçinde tam bir çözüme salık vermediğini dile getirmiş ve çok sayıda korucu birimin varlığı sorunları daha da tırmandıracağını, bireyler arasındaki çatışmanın birimler arasında sonsuz bir çatışmaya dönüşeceğini ifade etmiştir (Nozick, 2006: 44- 46).

Nozick bu çatışmaların üç şekilde sonuçlanabileceğini söylemiştir. Söz konusu ilk sonuç, çatışan koruyucu birimler arasında galip gelen birimin, diğer bireylerce de tercih edilmesi beklenmiştir. İkinci bir alternatif olarak, koruyucu birimler hizmet sunduğu coğrafyalarda, çatışmalardan galip gelmekte ve bu da bölgesel olarak güçlü koruyucu birimler doğurmakta ve yine bireylerin de bunları tercih etmesi beklenmiştir. Son olarak ise her koruyucu birim eşit sayıda çatışmadan galip çıkmıştır. Fakat çatışmaların sürekliliği, maliyeti artırmıştır. Dolayısıyla maliyetin azaltılması için koruyucu birimler, barışçıl yollarla çözüme ulaşmayı hedeflemiş ve olası hüküm anlaşmazlığına karşı üçüncü bir mahkeme tayin eder ve kati olarak bu kararlara uyulacağı üzerine anlaşılır. Bu çözüm bir temyiz mahkemesini ve kurallar sistemini doğurmuştur. Farklı birimlerin ortaklaşa bir hareket içerisinde bulunması, federe bir sistemi öne çıkarmıştır (Nozick, 2015: 46-49).

Nozick, muhtemel üç sonuçtan hareketle, zamanla ortak çalışma alanları, iş birlikleriyle de koruyucu birimlerin birleşeceğini söylemiştir. Bireyler en güçlü koruyucu hizmeti tercih etmek isteyeceklerdir. Bu nedenle birimlerin birleşerek güçlenmeye gideceğini ve bununla piyasayı ele geçireceğini, akabinde egemen koruyucu birime dönüşeceğini kabul etmiştir (Nozick, 2015: 48-49).

3.2. Minimal Devlet ve Ultra Minimal Devlet

Egemen, koruyucu birimin meydana geldiği durumda, kimi bireyler kendi koruma haklarına sahip olmak amacıyla egemen koruyucuyla bir ilişkiye girmekten kaçınmıştır. Fakat bu doğa durumuna dönüş anlamı taşıdığı için bireylerin kişisel problemleri, düzene etki etmeye başlayacaktır. Doğa durumunda söz konusu olan haksız orantısız cezalandırmalar tekrar ortaya çıkacaktır. Ortaya çıkacak olan bu sonuçlar karşısında egemen koruyucu birim ise kendi müşterilerini korumak için kendinden bağımsız halde bulunan bireylere karşı güç kullanma tekeli oluşturacaktır. Egemen koruyucu birim, müşterilerine karşı güç kullanımı veya cezalandırmanın meşru olmaması durumunda cezalandıracağını kendi bölgesinde güç ve şiddete başvurabileceğini ilan edebilir. Nozick, bu uygulamayı ultra minimal devlet olarak isimlendirmiştir (Nozick, 2015: 59). Nozick, ayrıca belirli

bir bölgede güç kullanma tekeline sahip olmayı, buradaki açıklamalarla kabul etmiş ve Weberyen devlet anlayışının ilk şartını karşılamıştır.

Nozick, gece bekçisi devleti minimal devlet olarak tanımlamış ve koruyucu birimler ile gece bekçisi devlet arasında bir sosyal düzenleme olabileceğini dile getirmiştir. Ultra minimal devleti de bahsedilen sosyal düzenleme olarak tanımlamıştır (Nozick, 2015: 59). Bu anlamda ultra minimal devlet tüm güvenlik alanında (savunma hariç) kendini tekel olarak görmüş ve kendinden hizmet alanlara koruma hizmeti sunmuştur. Minimal devlet, vergilerle finanse edilen, dağıtımçı bir plana sahip ve ultra minimal devletin birleşiminden meydana gelmiştir (Nozick, 2015: 59-60). Ultra minimal devlet uygulamaları giderek ortadan kaldırılır. Bu noktada, ultra minimal devlet, minimal devlete dönüşür.

Koruyucu hizmeti almayan bireyler, mahkeme ve adil yargılanma ilkelerini kabul etmek zorundadır. Aksi halde çok Locke'cu doğa durumu söz konusu olur. Oysa, Nozick doğa durumunda bireyin bu hakları inkar etmesi mümkün değildir (Nozick, 2015: 146). Nozick, bu hakların bireyler tarafından bir ödev olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Koruyucu birim buna uygun olarak bir liste hazırlamak zorundadır ve listeye aykırı hareket edenleri cezalandıracağını ifade etmiştir. Bu da ultra minimal devletin güç kullanma tekeli olarak ifade edilmiştir.

Ultra minimal devlet güç kullanma tekelinin ardından koruyucu birimden bağımsız bir şekilde kendi hakkını korumaya çalışan bireylerin oluşturduğu riski engellemek amacıyla, bireylerin bu haklarını askıya almıştır. Minimal devlet, ultra minimal devletin bu hakları askıya almasını hak ihlali sayarak, tazmin ederek, istisnasız herkese hizmet sunduğu aşamadır (Mack, 2018). Nozick, bu noktada, minimal devlet ile ultra minimal devlet arasındaki farkı da ortaya koymuştur. Ultra minimal devlet, spesifik bir bölgede güç kullanma tekeline sahip fakat herkese hizmet sunabilecek bir konumda değildir, minimal devlet ise güç kullanma tekeli elinde bulunduran ve bulunduğu bölgedeki herkese hizmet sunan bir kurumdur (Mack, 2011: 90).

Egemen koruyucu birimin devlet olarak kabul edilmesi, iki şarta bağlanmıştır. Bunlar güç kullanma tekeli ve bölgedeki herkesin hakkını korumak olarak belirlenmiştir. Nozick, güç kullanma tekeli ve yeniden dağıtım ve müşteri olmayanlarında korunmasıyla minimal devlete geçiş olacağını kabul etmiş ve bu görüşü savunmuştur. Egemen, koruyucu, birimi devlet olarak görmemiş, devletvari bir varlık olarak kabul etmiştir. Nozick'e göre, devlet bireylerin haklarını koruyan şiddet kullanımını yasaklayan ve spesifik bir bölgede şiddet tekeline sahip olan bir kurum olarak açıklanır ve bu da görünmez el ilişkisini açıklar (Nozick, 2015: 158-165).

Nozick, minimal devletin koruyucu birim müşterisi olmayanlara ücretsiz hizmet vermesinin dağıtımçı bir anlayış içermediğini dile getirmiş ve parasını ödeyen müşterilerin güvenliği için bunun gerekli olduğuna vurgu yapmıştır. Buradaki amaç müşterilerin herhangi bir koruyucu hizmet almayan bireyler karşısında riskli eylemlerden etkilenmemesidir. Nozick, bu riski sara hastası bir

araç sürücüsü üzerinden açıklamaya gitmiştir. Sara hastası sürücü, koruyucu hizmet almayarak hakları doğrultusunda araç kullanmakta ısrarcı olarak diğer bireyleri, riske edeceğini ifade etmiş ve tazminat ile bunun önlenmesini ifade etmiştir (Nozick, 2006: 118).

Nozick, minimal devletin, koruyucu hizmet almayan bireylerin risk eylemlerinin yasaklamasını normal karşılamıştır. Bu yaklaşımın, bireylerin özgürlüğüne müdahale olduğunun farkındadır. Ancak bireylerin risk eylemlerine karşın, diğer bireyleri korumak için böyle bir yasaklamanın kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Riskli eylemleri açıklarken, sara hastası olanların araç sürmesinin yasaklanması ile direkt bağlantı kurmuştur (Nozick, 2006: 118, 2015: 156).

Nozick'in minimal devlete geçiş sürecinde tanımlamış olduğu riskli eylemler üzerinden tazminat ödenerek, bireylerin haklarının ihlal edilebileceği düşüncesi çokça eleştirilmiştir. Bireylerin savunma haklarının ellerinden alındığına, birey hakları üzerinden bir ihlal ile bir boşluk meydana getirildiği gibi çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Nozick'in savunduğu, doğal haklar ilkesiyle çeliştiği ve minimal devletin meşruiyetinin sorgulanabileceğine dair eleştirilerde dile getirilmiştir (Young, 1986: 48-49). Miller'e göre, koruma hizmeti almayanların hakları, egemen koruyucunun müşteriilerinin güvenliği için hiçe sayılmaktadır (Miller, 2002: 16). Nozick'in, riskli eylemleri önlemek için tazminat ödenerek, hak ihlallerine izin vermesi birçok çevreden eleştirilmesine neden olmuştur.

Murray Rothbard'a göre; Nozick bireylerin karşılaşacağı riskleri hesaplarken minimal devletin olası risklerini gözardı etmiştir (2009: 244-245). Eleştirilerine devam eden Rothbard, "riskli eylemler" olarak bir nitelendirmenin sınırlamanın olmadığını belirtmiş ve "Nozick'in "minimal" devleti kısa sürede "maksimal" devlet olur diyerek kaygılarını dile getirmiştir (Rothbard, 2009: 245). Rothbard, Amerika'da siyahi gençlerin kriminalize olma oranlarının yüksek olduğunu belirterek, Nozick'in mantığına göre, bu gençlerin hapsedilmesi gerektiği sonucuna ulaşılacağını vurgulamıştır (2009: 245). Bu açıklamalarla, Nozick'in düşüncelerinin birey haklarında ciddi ihlallere neden olabileceği konusunda tartışılmıştır.

Sonuç olarak, Nozick, birey haklarını ihlal etmeden minimal devleti inşa etmeye çalışmıştır. Nozick, minimal devletin ortaya çıkışında, Locke, Hayek ve Ayn Rand gibi temel açıklamalardan destekle meşru bir temel oluşturmaya çabalamıştır. Devletin var olmadığı durumda bireylerin hak ve özgürlüklerinden bahsedilemeyeceği için devletin bu anlamda bir hizmet sunacağı ve garanti altına alabileceği gerekçesiyle, kaçınılmaz olarak kabul edilmiştir. Rand, devletin olmadığı durumda her bir bireyin silahlanarak, çeteleşerek meydana getirdiği bir yapıda bireylerin yaşam hakkının dahi söz edilemeyeceğini ifade etmiş ve devletin gerekliliğini ortaya koymuştur (Rand, 2004: 437-438). Bireylerin tercihleri doğrultusunda yaşam sürdürebilmeleri için bunu garanti altına alacak bir minimal devlete ihtiyaç duymuştur. Doğa durumunda birey haklarını korumak için ortaya çıkan minimal devletin, bu ortaya çıkış sürecinde görünmez el kavramıyla varlığına meşru bir temel kazandırmıştır.

Nozick, minimal devlet anlayışını bu temeller üzerine inşa etmiştir. Devlet, birey haklarını koruyan ve ahlaki gerekçelerle kanıtlanmış bir geçerliğe sahip yapı olarak tanımlanmıştır.

Nozick, Minimal devlet anlayışına yapılan eleştirilere cevap vermemiş ve Anarşi, Devlet ve Ütopya eserinin yeteri kadar tutarlılık barındırdığını savunmuştur.

SONUÇ

Nozick'ın siyaset felsefesini, düşüncelerini, yaklaşımlarını ve ortaya koyduğu modellerin anlaşılmasına yardımcı olacak en doğru kaynak hiç şüphesiz Anarşi, Devlet ve Ütopya adlı eseridir. Nozick, bu eseri Rawls'ın Bir Adalet Teorisi eserine de bir cevap niteliğindedir. Dolayısıyla Rawls'ın düşüncelerine karşı yazdığı eleştirilerle aynı zamanda yeni bir model de ortaya koymuştur. Rawls'ın önermiş olduğu modelde devletin dağıtımda etkin rol almasını eleştirerek minimal devlet savunusunu geliştirmiş ve aynı şekilde dağıtımcı adalet ilkesinin karşısında yer alarak bireyin tercihlerinin en önemli unsur olduğunu ifade etmiştir. Liberteryen fikirlerle öne çıkan Nozick, bireysel tercihe ve rasyonelliğe vurgu yapmıştır.

Bireyin özgürlüğünü her şeyin üstünde gören Nozick, bireyi aşan onu kısıtlayan her türlü otoriteyi de yok saymıştır. Bu anlamda da negatif özgürlük yaklaşımını benimsemiştir. Devlet mekanizmasını da temel fonksiyonlarla sınırlandırarak gece bekçisi devlet modelini savunmuştur.

Dağıtım modellerine karşı çıkan Nozick, bir model ortaya atmış ve çıkış noktası Locke'un mülkiyet haklarını yaklaşımı olmuştur. Locke'tan esinlenmesine rağmen tamamen Lockecu bir anlayış izlememiştir. Nozick'e göre; elde etme ilkesi, transfer ilkesi ve düzeltme ilkeleri ile uyumlu olan her türlü dağıtım adil bir dağıtımdır. Nozick bu ilkeleri açıklarken Locke'tan istifade etmiştir. Nozick'in önerdiği bu dağıtım sisteminde daha önceden elde edilmiş olan mülklerle ilgili olarak düzeltme ilkesi kabul edilmiştir. İlkeye göre, hatalı yapılan bu dağıtımlar ilke uyarınca yeniden dağıtıma tabii olacaktır. Fakat Nozick yeniden dağıtımın ve düzeltme ilkesini tam olarak anlaşılır bir şekilde açıklamamıştır. Adil olmayan ve geçmişte elde edilen mülklerden kazanılan çıktının günümüz bireylerinin faydasına kullanıyor olup olmamasına göre o dağıtımın adaletli ya da adaletsiz olarak tanımlamaya gitmiştir. Fakat adil olmayanlara yönelik bir açıklama mevcut değildir.

Birey-devlet arasındaki tartışma tarihteki ilk toplumlarından günümüze kadar gelen tartışmalar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Nozick de bu ilişkiyi doğa durumundan minimal devlete kadar geçen süre içerisinde bir süreç olarak ele almış ve kimi varsayımlarda bulunmuştur. Smith'in görünmez el açıklamalarından, Locke'un doğa durumu tasvirlerden de faydalanarak doğa durumunda bireyin korunma içgüdüleriyle hareket ederek bir koruyucu birimi ortaya çıkardığını ve koruyucu birimlerin bireylerle ve kendi aralarında giriştikleri çatışma ve ilişkilerle

bir egemen koruyucu birimi meydana getirdiğini ifade etmiştir. Egemen koruyucu güç, Locke'un doğa durumundaki toplum sözleşmesi modeli reddedilerek ortaya atılmış bir iddiadır. Nozick, bireylerin bir sözleşme ile rıza göstererek meydana getirdiği yapıyı reddetmiş ve her bireyin buna rıza göstermeyeceğini ifade ederek bunun mümkün olmayacağını savunmuştur. Toplum sözleşmesi modelinde rıza göstermeyen bireylerle ilgili yeterli bir bilgi olmadığını dile getirmiş ve kendi tahayyülünde koruyucu birimlerden hizmet alma zorunluluğunun olmadığını bireylerin zamanla buna yöneleceğini ve minimal devletin görünmez el metaforuyla ortaya çıkacağını açıklamıştır. Fakat Nozick'in ifade ettiği koruyucu birimlerden hizmet satın almayan bireyleri(bağımsızları), prosedür hakları adı altında bir mahkeme, yargılama usulüne dahil etmiştir. Bağımsız bireylerin bunu bildiğini ve doğa durumunda bu durumun hali hazırda söz konusu olduğunu dile getirerek bir anlamda yetersiz bir savunmaya girişmiştir. Öte yandan bağımsızları riskli eylemler gerekçesi ile sınırları belirli olmayan bir tanımlama içerisinde yerleştirmiş ve koruyucu birimlerden hizmet satın alan bireyleri tehlikeye atabilecekleri olasılığı üzerinden bağımsız bireylere yönelik hak ihlallerinin olabileceğini bunun tazminat ile giderileceğini savunmuştur. Fakat buradaki açmaz bireylerin ihlal edilen hakları tazminat ile geçiştirmek bireylerin sürekli riskli eylemler kategorisine dahil edilmesi onları bir koruyucu birime dahil olmaya itecek ve özgür tercih hakkı ve özgür korunma hakkı ihlal edilmiş olacaktır. Bu anlamda Nozick bir koruyucu oligopol piyasası oluşturmakla suçlanmış ve pek tabii bu eleştiriler haklı görülmüştür.

Nozick'in düşüncelerine ve ortaya koyduğu yaklaşımlara getirilen birçok eleştiriye rağmen O, birey hak ve özgürlüklerini siyaset felsefenin merkezine yerleştirmiştir. Nozick, bireyin hak ve özgürlükleri içerisinde yer alan yaşam ve mülkiyet gibi haklarının devlet gibi bir güç tarafından ihlal edilmesinin adalet kavramına uymayan sonuçlar doğuracağını dile getirmiş ve dışsal müdahaleyi yok sayan negatif özgürlük anlayışı ile bireylere ihlal edilemez bir özgürlük alanı açmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Bornovalı, M. (2015) Robert Nozick-Anarşi, Devlet ve Ütopya, Anarşi, Devlet ve Ütopya, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.9-18.
- Epstein, R. (Yaz 2002). Özgürlüğe Adanmış Ömür: Robert Nozick, (Çev.) Mustafa Erdoğan, Liberal Düşünce, C.7, No:27, s.105-107.
- Erdoğan, M. (Yaz 2002). Robert Nozick'in Ardından ve Bireylerin Hakları Vardır, Liberal Düşünce, C.7, No:27, s. 99-103.
- Freeman, S. (2011). İliberal Liberteryenler: Liberteryenizm Niçin Liberal Bir Görüş Değildir, (Çev.) Atilla Yayla, Liberal Düşünce, C.16, No:64, s. 5-39.
- Friedman, M. ve Friedman, R. (1990). Free To Choose: A Personal Statement, New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Karagöz, Y. (2002). Robert Nozick Kimdir?, Liberal Düşünce, C.7, No:27, s.109-118.
- Kocaoğlu, M. (2015). John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramları, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Lieberson, J. (1978). Harvard's Nozick: Philosopher Of The New Right, <https://www.nytimes.com/1978/12/17/archives/harvards-nozick-philosopher-of-the-new-right-nozick.html> adresinden 14 Nisan 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Locke, J. (2012). Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, (Çev.) Fahri Bakırcı, Ankara: Ebabil Yayınları.
- Mack, E. (2011). Nozickian Arguments For The More Than Minimal State, <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-companion-to-nozicks-anarchy-state-and-utopia/nozickian-arguments-for-the-morethanminimal-state/5A86AC8C562FCA34E16FD02FE6832287> adresinden 4 Nisan 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Mack, E. (2018). Robert Nozick's Political Philosophy, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, (Ed.) By. Edward N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/nozick-political/> adresinden 4 Nisan 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Miller, D. (2002). The Justification of Political Authority, Robert Nozick (Ed.) David Schmidtz, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nozick, R. (2006). Anarşi, Devlet ve Ütopya, (Çev.) Alişan Oktay, İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları.
- Nozick, R. (2015). Anarşi, Devlet ve Ütopya, (Çev.) Alişan Oktay, İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları.

- Paul, J. (1979). The Withering of Nozick's Minimal State, https://www.pdcnet.org/prc/content/prc_1979_0005_0275_0285 adresinden 9 Nisan 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Rand, A. (2004). Kapitalizm: Blinmeyen İdeal, (Çev.) Nejdet Kandemir, İstanbul: Palto Film Yayınları.
- Rawls, J. (1999). A Theory of Justice Revised Edition, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge.
- Rothbard, M. N. (2009). Özgürlüğün Etiği, (Çev.) Recep Tapramaz, İstanbul: Liberte Yayınları.
- Smith, A. (1997). Ulusların Zenginliği, (Çev.) Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Wolff, J. (1991). Robert Nozick: Property, Justice and The Minimal State, California: Stanford University Press.
- Young, F. C. (Winter 1986). Nozick And the Individualist Anarchist, The Journal of Libertarian Studies, Vol. 8, No:1, s. 43-49.

ENDERUN DERGİSİ JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2022 CİLT/VOL: 6 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

TÜRKİYE’DE TİCARETİN TİCARET ANTLAŞMALARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF TURKISH TRADE WITHIN THE FRAMEWORK OF TRADE AGGREEMENTS

Makalenin
Gönderim Tarihi:
21/03/2022

Makalenin
Kabul Tarihi:
23/03/2022

Dr. Öğr. Üyesi Işın KIRIŞKAN

Giresun Üniversitesi İİBF İktisat

isin.kiriskan@giresun.edu.tr

ORCID Numarası: 0000-0002-2478-2305

ÖZET

Türkiye'nin tarafı olduğu ikili ve çok taraflı ekonomik ticari anlaşmaları küresel ve bölgesel çabalar olarak ikiye ayrılabilir. Küresel çabalar olarak Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve sonra kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) iken bölgesel çabalarda ise Tercihli Ticaret Anlaşmaları (TTA), Gümrük Birliği (GB) ve son dönemde yaygın olarak kullanılan Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) dış ticaretin serbestleşmesi çabalarını temsil etmektedir. Türkiye 1980 yıllarından itibaren ihracata dayalı büyüme modelini benimseyerek hem küresel boyutta hem de bölgesel çabaların içerisinde yer almıştır. Türkiye Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) iki amaçla yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi yerli ürünlerin satılarak yeni pazarlar keşfetmek ve dış ticarete çeşitlendirmeye gitmektedir. İkinci neden ise Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin (AB) Gümrük Birliği'ne (GB) dahil olması nedeni ile Avrupa Birliği'nin (AB) dış ticaret politikasına uyma yükümlülüğüdür. Bölgesel çabalar içerisinde yer alan Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) başta EFTA, NAFTA, FTAA, ASEAN, SADC, TPP, TTIP ve APEC'dir. Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) yaygın olarak tercih edilmesinin nedenleri, STA'ların ülkeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi için bir araç olarak görülmesidir. GATT ve WTO'nun ticaret anlaşmalarında yetersiz kalması nedeniyle STA'ların ülkelerin dış ticaret hacminde artırıcı etkisi olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'nin imzalamış olduğu ticaret anlaşmalarının ülkeye yapmış olduğu katkılar ve bu katkıların sayısal veriler analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkili Ticari Anlaşmalar, İhracat, Serbest Ticaret Anlaşmaları

ABSTRACT

Turkey was the side of bilateral and multilateral trade agreements can be divided into global and regional economic efforts. While the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) and the World Trade Organization (WTO) were established as global efforts, in regional efforts, Preferential Trade Agreements (TTA), Customs Union (GB) and Free Trade Agreements (FTA) represents trade liberalization efforts. Turkey both at the global level by adopting the model of export-led growth starting from 1980, has been involved in regional efforts. Turkey Free Trade Agreement (FTA) it is seen that done for two purposes. The first one is to explore new markets by selling local products and diversify in foreign trade. The second reason is that Turkey's European Union (EU) Customs Union (CU) with the European Union because of the inclusion (EU) foreign trade policy is the obligation to comply. Free Trade Agreements (STA) included in regional efforts are mainly EFTA, NAFTA, FTAA, ASEAN, SADC, TPP, TTIP and APEC. The reasons why Free Trade Agreements (FTAs) are widely preferred is that FTAs are seen as a tool for liberalizing trade between countries. Due to the inadequacy of GATT and WTO in trade agreements, FTAs have had an increasing effect on the foreign trade volume of countries. In this study, the contribution of Turkey's trade agreements which have been signed have done to the country and are intended to be quantitative data analysis of these contributions. Keywords: Bilateral Trade Agreements, Export, Free Trade Agreements

Keywords: Bilateral Trade Agreements, Export, Free Trade Agreements

1. Giriş

İnsanoğlu topluluk halinde bir araya gelerek şehirleri ve bu şehirler ile birlikte devletleri meydana getirmişlerdir. Tarih boyunca devlet altında bir araya gelen insan topluluğunun oluşması ile birlikte pazarlar kurulmuş ve bu pazarlar sayesinde ticaret ağları kaçınılmaz olmuştur. Devletler, iç ticaretin daha da canlı hale gelmesi için dış ticaretinde önemli olduğu konusunda hem fikir olmuşlardır. Çünkü dış ülkelere yapılacak olan her mal satışından ülkeye gelecek olacak bir para akışı olacaktır ki buda iç ekonominin sürekliliği için ön koşuldur. Dış ticaretin canlılığında hem fikir olan ülkeler bunun devamlılığı için serbest ticaret anlaşmaları, gümrük birliği anlaşmaları imzalayarak dış ticaretin canlılığını sürekli hale getirmişlerdir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler liberal ekonomi modeline geçiş yapmışlardır. Türkiye özellikle 1980'li yıllara kadar sürdürdüğü kapalı ekonomi modelini terk ederek dışa açık serbest piyasa ekonomi modeline geçmiştir. Bu modele geçmesindeki en önemli etken küreselleşmeye ayak uydurmak ve dış ticaretin canlılığı için rekabet gücünü arttırmayı hedeflemek olmuştur. Küreselleşme bazı ülkeler için avantaj oluştururken bazı ülkeler için ise dezavantajlar oluşturmaktadır. Her iki görüş de doğru olmakla birlikte dünyadaki tüm toplumlar ve ülkeler küreselleşme süreci ile konjonktürel dalgalanmaların etkisi ile farklı düzeyde katılmış bulunmaktadır. Bu sürecin dışında kalmak, bu süreçten etkilenmemek imkansızdır. Küreselleşme dünyamızda hemen hemen tüm ülkelerde katma değer ve istihdam yaratma avantajları sağlarken değişen pazar

koşullarını uyum sağlayabilme esneklikleri ve büyük işletmeleri tamamlama özellikleri tanımaktadır. Dış ticaret, uluslararası alanda eskilerden beri kullanılan ekonomik ilişki olarak ortaya çıkmaktadır. İhtiyaçların çokluğu, çeşitliliği insanlar arasında mübadele ilişkisi kurmasına ve ülkeler arasında çeşitli sebeplerle ticaret yapılmasına sebep olmuştur. Dış ticaret kendi içerisinde ithalat, ihracat ve bunun yanında transit ticaret olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Toplumlar ürettiklerini pazarlamak üretmediklerini ise yurt dışından ithal etmek durumunda kalırlar. Dünya pazarında etkili bir etken olan ihracat ve ithalat kavramları bir ülkenin ekonomisinin gidişatını belirleyen önemli iki olgudur. Dış ticaret işlemleri ithalat ve ihracat işlemleri ile bu işlemlerin parasal karşılıklarını ifade etmektedir. Ülkelerin dış ticaret politikalarının en önemli hedefi ithalatı en aza 2 indirip ihracatı arttırmayı amaçlamaktadır. Çünkü bir ülke ekonomisinin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir. İthalat, ülkeden yabancı ülkelere döviz çıkışı getirirken ülkede üretilen mallar yerine yabancı ülkelerde üretilen mallar tercih edilmiş olmaktadır. Bu durum yerli üretici ve ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilerken ithalatın ihracattan fazla olması durumunda dış ticaret açığının ortaya çıkmasına neden olur. İstenilen durum ihracatın ithalattan fazla olması yani dış ticaret fazlasının ortaya çıkmasıdır. Dış ticaret politikaları küreselleşme ile etkisini dış ticaretin serbestleştirilmesi yönünde politika uygulamalarına bırakmıştır. Uluslararası ticaret sisteminin serbestleştirilmesi yönündeki çabalar uluslararası ticaret sisteminin temellerini oluşturmaktadır. Bu durum Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, Dünya Ticaret Örgütü, Serbest Ticaret Anlaşmalarını temsil etmektedir. Dünya Ticaret Örgütü ayrımcım olmaması esasına göre üyesi olmuş olduğu herhangi bir ülkeye tanıdığı avantajı, ticaret rejimini koşulsuz olarak tüm üye ülkelere de tanımaktadır. Dünya Ticaret Örgütü, Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Gümrük Birliği ile diğer Tercihli Ticaret Anlaşmalarını ifade etmede Bölgesel Ticaret Anlaşmaları terimini kullanmaktadır. Tercihli Ticaret, Serbest Ticaret, Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyon Anlaşmalarını kapsayan Bölgesel Ticaret Anlaşmaları sayısını giderek arttırmakta ve dünya ticareti içerisinde payını genişletmektedir. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının önem kazanmasında iki ana belirleyici etken bulunmaktadır. İlk olarak ülkeler uluslararası ticaretteki çok taraflı serbestleşmenin oluşturduğu etkenle rekabet baskısını Bölgesel Ticaret Anlaşmaları yolu ile azaltmaya veya dengelemeye çalışmaktadır. İkinci olarak ise, çok taraflı ticaret anlaşmaları ile büyük ölçüde amaçlarına ulaşan gelişmiş ülkelerin ve uluslararası şirketlerin çok taraflı müzakerelerine ilgi ve destekleri giderek azalmıştır. Serbest Ticaret Anlaşmaları komşu ve çevre ülkeler ile dış ticaretin geliştirilmesi ihracatın dış pazarlarda rekabet edebilmesini karşılıklı yatırımların rekabet gücünü arttırması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde dış ticaret kavramı, dış ticaret serbestleşmesi, ekonomik entegrasyon kavramı ile küreselleşme kavramları değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümde Serbest Ticaret Anlaşmalarının dış ticaret üzerinde 3 etkilerinin incelenmesi ve üçüncü bölümde Avrupa Birliği Serbest Ticaret Anlaşmaları ile Transatlantik Serbest Ticaret Anlaşmaları arasındaki ilişkisini önemi, gelişimi ve özellikleri anlatılmıştır.

2. Dış Ticaret

Dış ticaret, bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı mal ve hizmet alışverişlerinin toplamıdır. Dünya üzerinde ekonomik varlıklarını sürdüren ülkeler, iç piyasada süregelen tüketim ve bu tüketime yönelik üretimle belirli bir büyüme seviyesine gelinebilir. Hem ülke ekonomisi için yeni kaynaklar oluşturmak, hem firma karlılığını artırmak için dış ticaret ve yeni pazarlara satış yapılması elzem bir durumdur. Bu kapsamda dışa yapılan satışların üretimi, istihdamı, vergi gelirlerini, refahı ve dolayısıyla büyümeyi arttırmak gibi ülke ekonomilerinin makro göstergeleri üzerinde ciddi etkileri söz konusudur. Böyle bir ticaret ikliminde küreselleşme ve liberalizmin artışı, ülkelerini diplomatik ve siyasi ilişkilerini de etkilemektedir. Komünist devlet yönetiminin söz konusu olduğu Çin, 1980'li yıllardan itibaren liberalizmin esintilerini yaşamıştır ve bugün dünyanın üreticisi pozisyonundadır. Hindistan 1991 yıllarından itibaren dış ticaret sektöründe daha aktif rol oynamış ve ekonomisi dünyanın önde gelen ekonomileri arasına girmiştir. Türkiye'de 24 Ocak kararları ile 1980 yılından itibaren ekonomisini ithal ikamecilikten ihracata dayalı büyüme modeline geçirmiştir. Bu tarihten itibaren de Türkiye'nin dış ticaret serüveni başlamıştır.

2.1. Dış Ticaretin Önemi

Dış ticaretin en önemli iki hedefi ihracat ve ithalattır. İhracat hacmi ne kadar fazla olursa ülke ekonomisi için gelir kaynağı da fazla olmaktadır. Çünkü ihracat bir ülkenin kalkınmasında önemli bir etkidir. Ülkelerin en önemli ana hedefi ihracat artışını sürekli hale getirip ithalatı azaltmaktır. Çünkü ithalat, ülkeden diğer ülkelere döviz çıkışı gerektirir hem de ülkede üretilen mallar yerine dışarda üretilen mallar tercih edilmiş olur. Bu durum yerli üretici ve ülke ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır. İthalat fazlalığı olması durumu dış ticaret açığı olacaktır ki buda 5 ülkeler için istenmeyen bir durumdur. Ülkelerin en önemli hedefleri dış ticaret dengesini sağlamaktır. Dış ticaret canlılığı ve bu canlılığın sürdürülebilir bir hal alması ülkelerin en önemli hedefleri arasında yer almaktadır.

Küreselleşme ile birlikte ülkeler dünya ticaretinde etkin ve güçlü bir rol oynamak için dışa açık ekonomi modelleri geliştirerek hem iç hem de dış ticaret hacimlerinde büyüme sağlama çabası ve yarışı içine girmişlerdir. Dış ticaret ülkeler açısından son derece önemli bir kavram olmaya başlamıştır. Çünkü devamlı gelişen ve değişen dünya ekonomisi üzerinde ülkeler de yeni modeller geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu ekonomik modellerle ekonomi dünyasında söz sahibi olmak ve varlıklarını devam ettirmek istemektedirler. Dış ticaret her ülkenin ekonomisine olumlu bir katkı yaratacağından ülkeler ihracat ile birlikte daha dinamik bir ekonomik yapıya sahip olacaktır.

2.2. Dış Ticaretin Serbestleşmesi

Gümrük Tarifeleri Gümrük tarifeleri, bir ülke içerisinde üretilen herhangi bir malın başka bir ülkeye girişi esnasında o mal üzerinden alınan vergi olarak

tanımlanabilir. Ülkelerin gümrük tarifeleri uygulamasının amacı ülkeye gelir akışı sağlamak ve yerli üreticiyi korumaktır. Gümrük tarifesi uygulamaları sonucunda ülkeler kendi iç pazarlarına canlılık kazandırarak ithalatın da azalmasına neden olmaktadır. Ticaret Genel Anlaşması İkinci dünya savaşı sonrasında meydana gelen ekonomik sorunlar ve giderek küreselleşen dünya ekonomisi ile beraber ülkeler dış ticarete serbestleşme çabalarını gündeme getirmeye başlamışlardır ve Ticaret Genel Anlaşmaları imzalanmıştır. Ülkeler bu anlaşma ile beraber dış ticareti arttırmak ve korumak istemişlerdir.

Dünya Ticaret örgütü, uluslararası dış ticarete meydana gelen gümrük tarifelerinde veya ithalat kısıtlamalarında oluşabilecek engelleri ortadan kaldırmak için 1 Ocak 1995 yılında kurulmuştur. Dünya Ticaret Örgütü ülkeler arasında dış ticaretin daha canlı hale gelmesi, az gelişmiş ülkelerin uluslararası ticaretten daha fazla pay almaları gibi nedenler ana hedeflerinden birisidir. Bölgesel Çabalar Tercihli Ticaret Anlaşması Türkiye 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş yaparak ticarete dışa açılma adımı başlatılmış oldu. İhracatın arttırılması ile beraber yeni pazarların oluşması serbest ticaretin önünü açmıştır. Tercihli Ticaret Anlaşmalarının en yaygın olanı Serbest Ticaret Anlaşmalarıdır.

Gümrük Birliği, taraf ülkelerin mallarının tek bir gümrük alanı içinde vergiden muaf ve serbest dolaşması, tarafların üçüncü ülkeler ile ortak gümrük tarifesi oluşturması olarak tanımlanabilir. Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasından hemen sonra 1959 yılında bu topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuştur. Daha sonra Ankara Antlaşması ile beraber Türkiye'nin Gümrük Birliğine üye olma süreci başlamış ve 1 Ocak 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği ile Türkiye yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye açısından Gümrük Birliği'nin tamamlanması. Serbest Ticaret Anlaşmaları Serbest Ticaret Anlaşması, iki veya birden fazla ülke arasında ticareti etkilenmesine neden olan tarife ile tarife dışı engellerin kaldırılmasını, taraf ülkeler arasında serbest ticaret bölgesi meydana gelmesini sağlayan fakat taraf olan ülkelerin üçüncü ülkeler ile olan ticaretlerinde mevcut ulusal düzenlemelerin sürdürülmesine izin veren anlaşma olarak ifade edilebilir (Pınar, 2013:4). Serbest Ticaret 7 Anlaşmaları imzalayan ülkeler arasında gümrük vergisi ve kısıtlamaların kaldırılması bu anlaşmanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Ekonomik Entegrasyon ve Küreselleşme Kavramı

Çeşitli ülkelerin bölgesel bir yapı içerisinde dış ticareti serbestleştirmek için politikalar geliştirmeleri sonucu oluşan ekonomik birlikler ekonomik entegrasyon olarak ifade edilebilir (Şanlı, 2004:163). Ülkeler, üretim kapasitelerini, kaynak dağılımı gibi etkenleri arttırmak için ekonomik entegrasyon yeniliklerine katılırlar. Çünkü küreselleşen dünya ekonomisinde kendisini geliştirmeyen, dışa açık büyüme modellerini benimseyemeyen, yenilikçi olmayan ülkeler yeni pazarlar bulamaz ve piyasalarda rekabet güçlerini arttıramazlar. Bu nedenlerden dolayı ülkeler ekonomik entegrasyon yollarına başvururlar.

Ekonomik Entegrasyon Tarihsel Gelişimi Dünyadaki en eski entegrasyon hareketi 1834’li yıllarda Almanya’da ortaya çıkan Zollverein Gümrük Birliği ile ortaya çıkmıştır. Daha sonra ABD ve Avrupa’da küçük çaplı girişim hareketleri yaşanmıştır. Ekonomik entegrasyona hız kazandıran gelişmeler, ikinci dünya savaşının yaşanması ve sonrasında ortaya çıkan GATT ve Dünya Ticaret Örgütünün varlığı neden olmuştur. Daha sonrasında bu gelişmelerin neticesinde ekonomik entegrasyon hareketleri meydana gelmiştir (Küçük ve Aslan, 2015:103).

Bölgeselleşme kavramı, ülkelerin ortak ağda buluşarak ekonomik alanda iş birliği yapmalarınıdır. Bölgeselleşme hareketlerinde coğrafi yakınlık temel etkidir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler kendi aralarında ekonomi özlü birleşerek bölgeselleşme hareketleri ile beraber bir bütün olma eğilimindedirler. Çünkü siyasi ve hukuki bağımsızlığı bulunan ülkeler bir olarak ekonomilerine canlılık, yeni pazarlar arama girişimlerini güçlendirmek için Gümrük Birliği oluşturma, STA’lar gibi anlaşmaların doğrultusunda hareket etmektedirler.

Günümüzde değişen dünya koşulları nedeniyle ülkelerin bir araya gelerek ekonomik alanda yenilikler yapması ve bütünleşme hareketleri çerçevesinde küreselleşme olgusu meydana gelmiştir. Küreselleşme sürecine 1960’lı yıllardan itibaren gelişmeye başlamış 1980’li yıllarda itibaren de birçok alanda kendini hissettirmiş ve 1990 yıllarında ekonomi üzerinde kendisini hissettirmiştir (Küçük ve Aslan, 2015:102). Ekonomik alanda küreselleşme ile birlikte ülkelerin birleşme yoluyla tek bir pazarda buluşmaları dünya ekonomisiyle bütünleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Diğer bir deyişle ekonomik küreselleşmenin sermaye, mal ve işgücü akışlarındaki artış nedeniyle, ekonomik ilişkilerin çoğalması ve uluslararası alanda ülkelerin birbirlerine yakınlaşması anlamına geliyor (Aytekin, 2013:126). Küreselleşme hareketleri ile birlikte dünya ekonomisi alanında değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler dünya ticaretine yeni yönler katmış ve ülkelerin yeni politikalar geliştirmesi kaçınılmaz olmuştur. Değişen dünya ekonomisinde ülkeler ekonomik yarış içine girerek var olan ekonomilerini daha güçlü hale getirmişlerdir. Sonuç olarak küreselleşme olgusu ekonomi üzerinde oldukça etkili olmuş ve yeni bir dünya düzeninin oluşmasına neden olmuştur.

4. Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Etkileri

Gümrük birliğinde uygulanan tarifeler Serbest Ticaret Anlaşması imzalayan üçüncü ülkeler için geçerli değildir. Gümrük Birliği Anlaşmasında ülkeler arasında serbest dolaşım söz konusu iken, Serbest Ticaret Anlaşmalarında ise menşee kuralları geçerlidir. Ülkeler, coğrafi açıdan kendine yakın olan ülkelerle dış ticareti geliştirmek için Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamaktadırlar. Serbest Ticaret Anlaşmalarının temellerini Dünya Ticaret Örgütü oluşturmaktadır. Serbest Ticaret Anlaşmalarının tercih edilmesinin en önemli nedenleri arasında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ile Dünya Ticaret Örgütü'nün dünya ticaretinin serbestleşmesinde yetersiz kalmaları Serbest Ticaret Anlaşmalarının tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır (Ateş ve Seymen, 2019, s.257). Ülkenin Serbest Ticaret Anlaşmalarını benimsemesinin ardında birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden en önemlisi, anlaşmaya tabi olan üye ülkeler arasında ticarete neden olan engellerin azaltılmak istenmesi sonucu yerli firmalara ihracat olanakları oluşturmaktır. Yerli firmaların ihracatlarındaki artış sonucu üretimin hacminin artması ölçek ekonomilerini meydana getirerek yerli firmaların daha etkin üretim yapmalarına imkân sağlamaktadır (Doğan ve Uzun, 2014:239). Serbest Ticaret anlaşmaları imzalayan ülkeler pazar hacimlerinin genişlemesi ile birlikte rekabet güçlerinin artması sonucu ekonomilerini olumlu yönde etkilediğinden ülkeler açısından son derece önemlidir. Serbest Ticaret Anlaşmalarının Tarihsel Gelişimi Serbest Ticaret Anlaşmaları ilk olarak karşımıza EFTA ülkeleri ise 1960 yılında Stockholm Sözleşmesi ile kurulmuştur (Ateş ve Seymen, 2019:256). Türkiye tarihi açısından bir değerlendirme yapılırsa Türkiye, dışa kapalı ekonomi modelinden dışa açık ekonomi modeline 24 Ocak 1980 kararları ile geçerek ihracat hedefli büyüme modeline geçiş yapmıştır. Çünkü küreselleşen dünya ekonomisine ayak uydurmak hem de ekonomik büyümeyi sürdürülebilir hale getirmeyi hedeflemektedir. Serbest Ticaret Anlaşmasını Türkiye tarihte ilk olarak 10.12.1991 yılında EFTA ülkeleri ile imzalayarak yeni pazarlar sayesinde ürünlerini satarak dış ticarete ülke çeşitlenmesine giden yolda önemli bir adım atmıştır (Ateş ve Seymen, 2019:259).

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması İmzaladığı Ülkelere İhracatı Türkiye karşılıklı ticarete dezavantajlı duruma düşmemek için serbest ticaret kanalıyla ticaret hacmini artırmak için Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşması 10 yaptığı birden fazla ülkeyle karşılıklı fayda sağlama esasına dayalı olarak Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamaya devam etmektedir (Kalaycı, 2017:138).

1996-2001 Dönemi Serbest Ticaret Anlaşmaları Türkiye 1996 ve 2001 yılları arasında EFTA ülkeleri, İsrail, Makedonya gibi ülkeler ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır.

2002-2012 Dönemi Serbest Ticaret Anlaşmaları Türkiye 2002 ve 2012 yılları arasında Bosna Hersek, Tunus, Filistin, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan,

Sırbistan, Karadağ, Şili gibi 10 ülke ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. 2013-2020 Dönemi Serbest Ticaret Anlaşmaları Türkiye 2013 ve 2020 yılları arasında Morityus, G.Kore, Malezya, Moldova, Singapur, Kosova, Faroe A. ve 2020 yılında Venezuela ile 2021 yılında Birleşik Krallık ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır.

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamasındaki en önemli etken STA'ların yeni pazarlar sağlamasıdır. Türkiye ne kadar çok STA'ları imzalarsa yeni pazarlar sayesinde ihracatında da önemli artışlar elde edecektir. Avrupa Birliği Açısından İmzalanma Nedeni ve Beklentileri AB Komisyonu Ticaret Genel Müdürlüğü'nün web sitesinde serbest ticaret anlaşmaları yapmasının nedenlerini kamuoyuna duyurmuştur. Buna göre, AB mallar ve hizmetler için yeni pazarlar oluşturmak, gümrük vergilerini ortadan kaldırarak ticareti daha kolay hale getirmek ve yine gümrük işlemlerini ortadan kaldırarak ticarete hız kazandırmak, yatırım olanaklarını arttırmak, bununla birlikte uygulayacağı ortak politikalar yardımıyla siyasi belirsizliğin artık söz konusu olmaması ve son olarak 11 sürdürülebilir kalkınma için tarafları ve ortaklara destek sağlamak amacıyla serbest ticaret anlaşmaları imzalamaktadır.

5. Amaç, Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, serbest ticaret antlaşmalarının Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, önceki bölümlerde bahsedilen 1996-2012 döneminde imzalanan antlaşmaların öncesi ve sonrasında makro ekonomik değişkenlerin değişimi zaman serisi analizi ile ele alınmıştır. Analizde kullanılan dönem, 1990-2021 yıllık veri setini içermektedir.

Ekonometrik araştırmaların belki de en önemli aşaması, ekonomik modeli meydana getiren değişkenlerin, zaman boyutu açısından ifade edilebilmesidir. Ekonometrik araştırmalarda veriler, çalışma alanının özelliklerine göre farklı özellikler gösterebilmektedir. Ekonometrik araştırmalar için veri toplama işlemi farklı şekillerde yapılabilmektedir. Bunlardan birisi, hazır yani toplanmış birincil düzeyde veri seti ile çalışmaktır. Bu şekilde birincil yapıdaki veri setine "**zaman serisi verileri**" adı verilir. Zaman serisi verileri; yıllık, aylık, çeyrek yıllık, altı aylık, haftalık, günlük veya saatlik olarak derlenebilir.

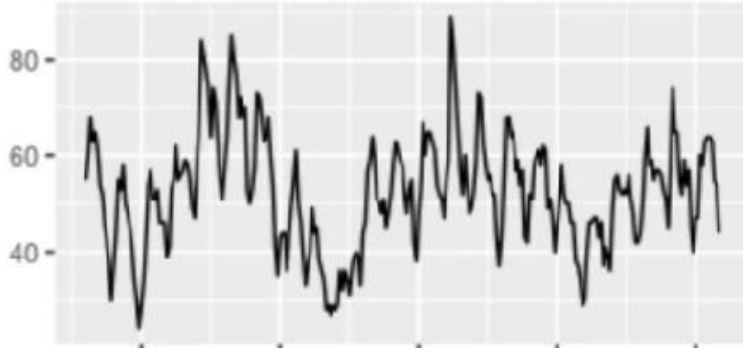
Zaman serisi verileri, değişkenlerin bir dönemden diğerine ardışık şekilde gözleendiği sayısal değerler hakkında bilgiler verir. Gözlenen verilerin zaman içerisinde ardışık bir biçimde olması gerekli bir koşul değildir. Fakat düzenli zaman aralıklarında dizinin gelişimini takip etmesi doğru bir analiz açısından oldukça önemlidir.

Ekonometrik analizlerde zaman serisi analizini gerçekleştirebilmek için öncelikle, ele alınan zaman serisi değişkeninin hangi kalıba uygun olduğunu belirlemek

gerekir. Zaman serilerine ait gözlemlerin içerdiği yapıların zaman dönemleri boyunca göstermiş olduğu seyir ve seride yer alan olağan dışı gözlemler zaman serisi gözlem grafikleri ile tespit edilebilir.

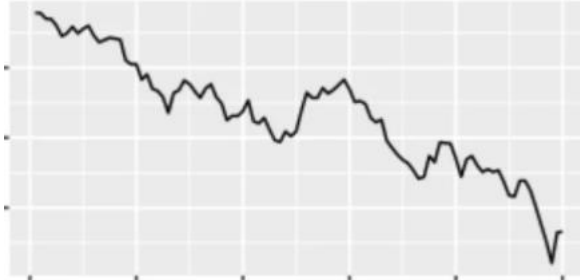
Her zmaan serisi, zaman dönemleri itibariyle geçmişten gelen bir yapıya sahiptir ve geleceğe hareket eder. Bu yapıların belirlenmesi, zaman serisi analizinin doğru yapılabilmesi açısından önemlidir. Genel olarak bir zaman serisi değişkeni, aşağıdaki kalıplara sahiptir:

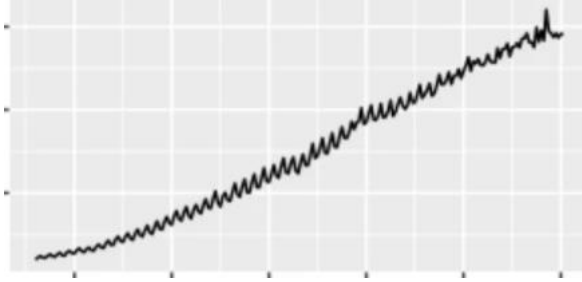
Rassal kalıplar yatay veya çizgi kalıplar olarak bilinir. Rassal kalıplar genelde verilerin sabit bir ortalama civarında dalgalandığı kalıplardır. Bu tür seriler, ortalamaya göre durağan bir yapıya sahiptirler. Rassal kalıp gözteren zaman serilerinin belirli bir sistematığe sahip yapıları yoktur.

Şekil 1: Rassal Zaman Serisi Kalıbı

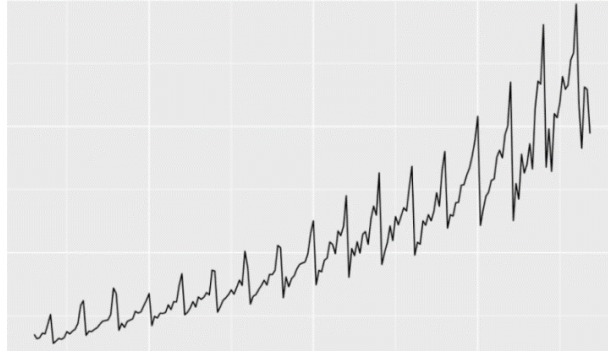
Trendli kalıplar, çoğunlukla 15-20 yıldan daha uzun süren artışlar veya azalışları gösterir. Trend, bir zaman serisinde uzun dönemli hareketleri içerir. Trend yapıları artış veya azalış yönünde davranış özelliğine sahiptir.

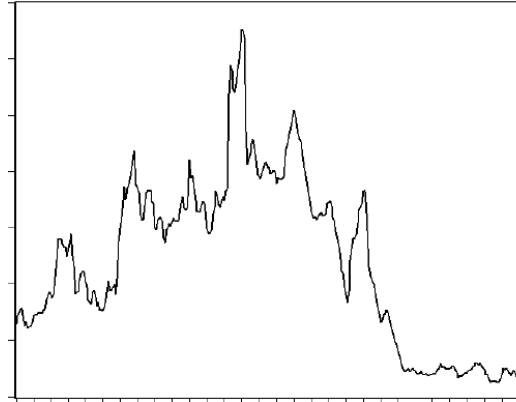
Şekil 2. Artan-Azalan Trend Yapıları

Ekonometride zaman serileri bazı dönemlerde mevsimsel değişimlerin etkisi altında kalabilir. Genellikle mevsimsel değişimler aylık-çeyrek yıllık dönemlerde ortaya çıkar. Zaman serileri analizinde mevsimselliğin tespit edilmesinde, iklimler, insan alışkanlıkları, resmi veya dini bayramlar, özel günler bazı sosyal olaylar, bazı dönemlerde uygulanan indirimli satışlar gibi etkenler etkili olur.

Şekil 3: Mevsimsel Zaman Serisi Yapısı

Konjunktürel değişimler ise ekonomide meydana gelen değişimlerle birlikte ortaya çıkar. Özellikle ülkelerin ekonomilerinde refah, canlanma, durgunluk ve çöküş evrelerinde, zaman serisi değişkenlerinin konjunktürel bir yapı gösterdiğini söyleyebiliriz.

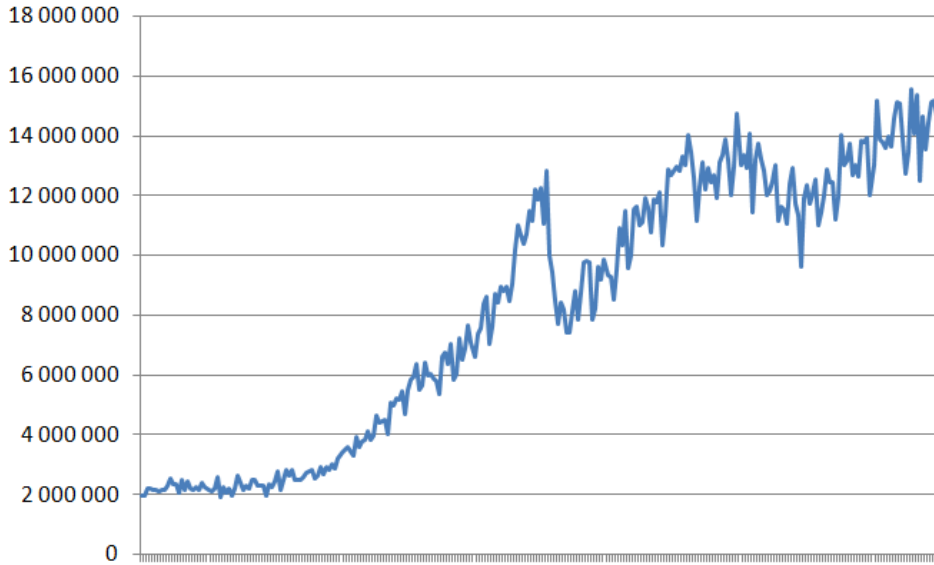

Şekil 4. Konjonktürel Zaman Serisi Yapısı

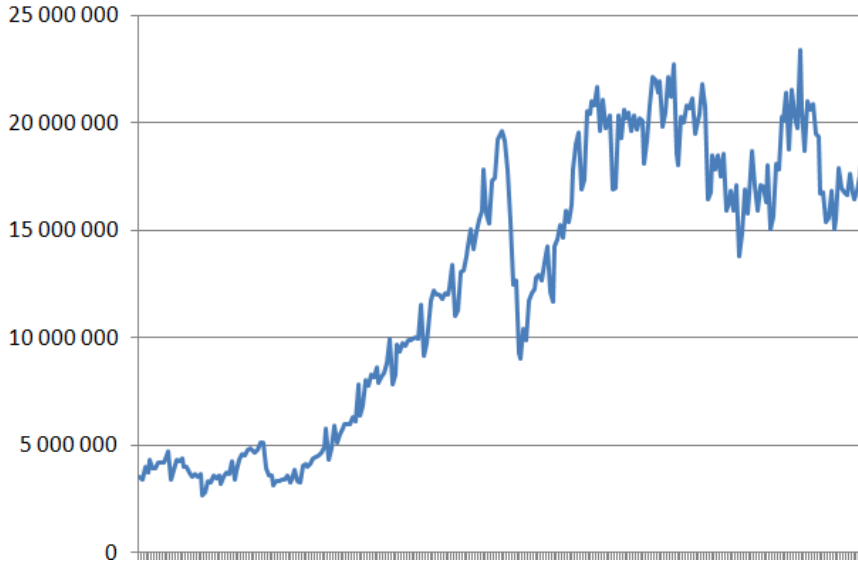
Otokorelasyonlu zaman serisi kalıpları, analizlerde oldukça sık karşılaşılmaktadır. Otokorelasyon, bir serinin herhangi bir dönemdeki değeri ile bir önceki veya bir sonrakidönem değeri arasında birlikte hareket etme ilişkisini tanımlar. Eğer bir zaman serisinde otokorelasyon varsa serinin gözlemleri arasında bir korelasyonun varlığından söz edilebilir. Örneğin herhangi bir seride yüksek düzeyde bir otokorelasyon varsa ve seri aylık gözlemlerden oluşuyorsa serideki cari ayın gözlem değeri ile bir önceki ayın gözlem değeri arasında nedensel olmayan bir birliktelik söz konusu olabilir.

6. Bulgular

Çalışma kapsamında; her değişkene uygun olacak şekilde 1990-2021 dönemi için; ihracat oranı ve ithalat oranı değişkenleri kullanılmıştır. Veriler ve grafikler TÜİK Resmi İnternet sitesinden alınmıştır. Değişkenlere ait grafikler aşağıdaki gibidir:

Grafik 1: İhracat Oranı (Takvim Etkisinden Arındırılmış)

Grafik 2: İthalat Oranı (Takvim Etkisinden Arındırılmış)

Serbest Ticaret Antlaşmaları çerçevesinde kritik yıllar; 2001, 2002, 2012, 2013, 2020 ve 2021'dir. Yukarıdaki grafikler incelendiğinde; 2002 ve özellikle 2015 yıllarındaki değişimlerin diğer yıllara göre daha fazla olduğu söylenebilir.

İhracat Oranı ve İthalat Oranı verileri 1997:01-2021:01 çeyrek yıllık verilerini ihtiva etmektedir. Grafikler incelendiğinde, zaman içerisinde artan bir trend ve dönem dönem konjonktürel dalgalanmalar gösteren iki zaman serisi kalıbına sahip oldukları söylenebilir. Bu sebeple değişkenlere durağanlık analizi yapılmıştır.

Özellikle doğrusal regresyon modellerinde dikkate alınması gereken bir varsayım, modellerde ele alınan zaman serisi değişkeninin, kendi gecikmeli değerlerinden bağımsız olması ve modele ilişkin hata teriminin rassal bir süreçte sahip olması gerektiğidir. Bu varsayım geçerli olmazsa, elde edilen matematiksel model, hatalı tahminler üretecek ve model uygun bir model olmayacaktır.

Gerçek hayatta, özellikle makro ekonomik değişkenlerde, genellikle bu durumun tersi gerçekleşebilmektedir. Böyle bir durumda eğer ele alınan Y değişkeni, otokorelasyonlu bir yapıya sahip ise, ele alınan modelde, değişkenin kendi gecikmeli değerleri verideğişken olarak kullanılarak model tekrar ele alınabilir. İterasyon yöntemi ile birçok alternatif modeller denenerek, sürece en uygun model ele alınır. Bu değerlendirme yapılırken, birtakım değerlendirme kriterlerinden yararlanılır. Bu kriterler, mümkün olduğunca minimum olmalıdır. Herhangi bir değişken için ele alınan model ile elde edilen tahminlerin gerçekleşen değerlerle farkı alınarak, modellerin uygun olup olmadığına karar verilir. Bu farkların da mümkün olduğunca minimum olması beklenir. Box-Jenkins metodolojisi olarak bilinen durağanlık analizi, aşağıda tanımlanan doğrusal modelden hareketle

geliştirilmektedir:

$$Y_t = \mu + \phi_1 Y_{t-1} + \phi_2 Y_{t-2} + \dots + \epsilon_t - \theta_1 \epsilon_{t-1} - \dots \quad (1)$$

$$Y_t, Y_{t-1}, Y_{t-2}, \dots = \text{Durağan gözlem değerleri} \quad (2)$$

$$\epsilon_t, \epsilon_{t-1}, \epsilon_{t-2}, \dots = \text{Cari ve geçmiş dönem tahmin hataları} \quad (3)$$

$$\mu, \phi_1, \phi_2, \dots, \theta_1, \theta_2, \dots = \text{modelden elde edilen parametre tahminleri}$$

Yukarıdaki modeller dikkate alınarak aşağıdaki durağanlık analiz aşamaları ele alınır:

- **Tanımlama:** Bu adımda, ele alınan zaman serisinde varsa trend ayrıştırılır. Trend yapısını seriden ayrıştırmak için serinin 1. Veya 2. Derece farkı alınabilmektedir. Sonuçta deneme amaçlı kullanılacak başlangıç modeli elde edilmiş olur. Bu model otoregresif (AR), hareketli ortalama (MA), veya otoregresif hareketli ortalama (ARMA) sürecine sahip olabilir. Serinin davranış biçimi genellikle kısmi otokorelasyon fonksiyonu ile tanımlanmaktadır. Bu amaçla potansiyel modelleri teşhis edebilmek için otokorelasyon (ACF) ve kısmi otokorelasyon (PACF) hesaplanmaktadır.
- **Tahmin:** Bu adımda, öncelikle başlangıç modeline ilişkin ilk parametre tahminleri elde edilir ve paket program ile iterasyon yöntemi yardımıyla model tahmin edilerek parametre değerler nihai olarak elde edilir.
- **Ayırt Edici Kontrol (Tanı):** Model tahmin edildikten sonra, modelin yeterli olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Bu aşama kalıntılara ilişkin parametrelerin anlamlılıklarına ve modelin açıklama gücüne ilişkin istatistiksel ve ekonometrik testlerin yapılması aşamasıdır. Bunun sonucunda kalıntıların temiz dizi özelliği gösterip göstermediği belirtilir.
- **Önraporlama:** Ele alınan seriye ilişkin uygun model elde edilmez, geleceğe ilişkin tahminlerde bulunulabilmektedir. Ayrıca yapılan her bir tahmine ilişkin güven aralıkları da oluşturulabilmektedir.

AR, MA, ARMA ve ARIMA modellerinde ilk tespit edilmesi gereken, ele alınan zaman serisinin zaman içerisinde durağan bir yapıya sahip olup olmadığının tespitidir. Seri durağan mı, durağan dışı bir sürece sahipse kaç defa farkını alarak süreç durağan hale getirilebilir gibi soruların cevabı aranır. Sonuçta otoregresif entegre edilmiş hareketli ortalama süreci, ARIMA(p, d, q) tanımlanmaya çalışılmaktadır. Burada; d; durağanlık için gerekli olan fark sayısını, p; AR mertebesini ve q; MA mertebesini tanımlamaktadır. Tipik olarak d; 0, 1

bazen 2 değerini almaktadır. Ama genel itibarıyla ARIMA süreci özünde cimrilik esasına dayandığı için, süreç tahmin edilirken mümkün olduğunca küçük p ve q değerleri seçilmeye çalışılır. İlave her katsayı uyumu arttırması yanında serbestlik derecesini düşürme maliyeti de göz önünde bulundurulmalıdır. p ve q değerlerini belirlemek oldukça zordur. Ancak Hannan ve Rissanen'in ele almış olduğu sayısal süreç dikkate alınarak bu zorluğu aşmak mümkündür. Bu süreç 3 adımda ele alınabilmektedir. Birinci adımda, AR süreci dikkate alınarak tahminler gerçekleştirilir. İkinci aşamada, AIC kriterini minimum yapan regresyon en uygun model olarak ele alınır. Regresyon tahmininden elde edilen kalıntılar, ARMA modelinde tanımlanan elde edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Son aşamada, ARMA modeli elde edilir. Örneğin ARMA(2,1) olarak tanımlanmış bir model aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$y_t = m + \alpha_1 y_{t-1} + \alpha_2 y_{t-2} + e_t - \beta_1 e_{t-1} + \text{hata}$$

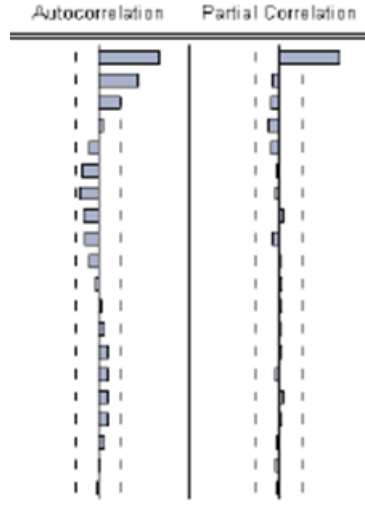
Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı, çalışmada ele alınan ihracat ve ithalat oranı verilerinin durağanlık analizleri, Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök test sürecine tabi tutulmuştur. Test sürecinde kullanılan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Seri durağan dışıdır (Seride birim kök vardır).

H_1 : Seri durağandır. (Seride birim kök yoktur).

İhracat ve ithalat oranı verilerine birim kök testi uygulandığında, her iki değişkeninde 1. Dereceden entegre yani I(1) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple tahminler, ARIMA modelleri kullanılarak elde edilmiştir.

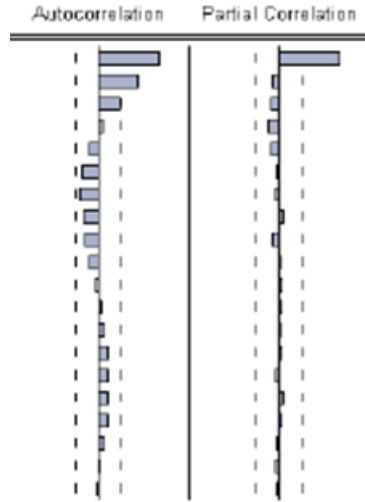
İhracat oranı I(1) yani 1. Düzeyde durağanlaşabildiği için, serinin bir dönem gecikmesi alınarak trend ve konjonktürel yapının etkisinden arındırılmıştır. Birinci farkı alınan İhracat oranı için korelogram grafiği aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

Grafik 3: İhracat Oranı korelogram Grafiği

İlgili korelogram grafiğine bakıldığında, otokorelasyon (autocorrelation) ve kısmi otokorelasyon (partial autocorrelation) değerlerine göre sürece en uygun modelin ARIMA(1,1,2) olduğunu söylemek mümkündür.

Benzer şekilde ithalat oranı için çizilen korelogram grafiği aşağıdaki gibidir:

Grafik 4: İthalat Oranı korelogram Grafiği

İlgili korelogram grafiğine bakıldığında, benzer şekilde otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon değerlerine göre sürece en uygun modelin ARIMA(1,1,2) olduğunu

söylemek mümkündür.

Hem ihracat hem de ithalat oranı için ARIMA(1,1,2) modeli uygun olduğundan, ihracatın ithalatı karşılama oranını gösteren ihracat/ithalat değişkeni kullanılabilmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı için alternatif ARIMA model tahmin sonuçları aşağıdaki gibidir. Alternatif model denemelerine bakıldığında da en uygun modelin ARIMA(1,1,2) olduğunu söylemek mümkündür:

Tablo 1: İhracat/İthalat için ARIMA Model Tahmin Sonuçları

Değişkenler	ParametreDeğeri	StandartSapma	t-değeri	p-ols
AR(1)	0,755	0,258	2,93	0,003
MA(1)	0,628	0,283	2,22	0,029
MA(2)	0,335	0,170	1,97	0,100
ARIMA (2,1,2) ModeliTahminSonuçları				
Değişkenler	ParametreDeğeri	StandartSapma	t-değeri	p-ols
AR(1)	0,430	0,500	0,86	0,478
MA(1)	0,777	0,280	2,78	0,025
MA(2)	0,325	0,200	1,56	0,105
ARIMA (1,1,3) ModeliTahminSonuçları				
Değişkenler	ParametreDeğeri	StandartSapma	t-değeri	p-ols
AR(1)	0,423	0,560	0,76	0,453
MA(1)	0,628	0,283	2,22	0,030
MA(2)	0,313	0,190	1,64	0,105
MA(3)	0,075	0,251	0,30	0,765

İlgili model kullanılarak gelecek dönemlere ilişkin öngörüler elde edilmiş ve gelecek 10 yıllık dönemde, ihracatın ithalatı karşılama oranında artış öngörülmüştür. Alternatif önraporlama modellerinin mukayesesinden elde edilen hata istatistiklerine ait sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Alternatif Önraporlama Modellerine Ait Hata istatistikleri

Hata Ölçüleri	SMA(2)	Üstel Düzgünleştirme	ARIMA(1,1,2)
Hata ortalaması	0,130	0,175	0,210
Kareli hatalar toplamı	63,20	97,00	115,20
MeanAbsoluteError	0,830	1,000	1,330

MeanSquaredError	1,170	1,770	2,400
MPE	0,420	0,140	-0,430
MAPE	9,100	12,30	14,70
RMSE	1,025	1,450	1,620

Mukayese edilen üç model; SMA(Basit Hareketli Ortalama), Üstel Düzgünleştirme ve ARIMA modelleridir. Önraporlama için de en uygun modelin ARIMA(1,1,2) modeli olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü hata ölçütleri açısından, mutlak değerce en küçük istatistikler ARIMA(1,1,2) model tahmininden elde edilmiştir.

SONUÇ

Küreselleşme kavramı ile birlikte dünya üzerinde yeni bir düzen oluşmuştur. Ülkeler de bu değişen ve sürekli gelişen düzene karşı kendilerini özellikle ekonomik alanda koruma gayreti içine girmişlerdir. Ülkeler, doğrudan doğruya ticaretin sınırlandırılmasına, engellemesine, yapılmasına, uygulanma biçimine göre sistematik olarak almış oldukları karar ve yöntemleri kullanırlar. Bu durum küreselleşen dünyada tüm ülkelerin ekonomi politikalarını etkiler. Ticaret genel olarak iç ve dış ticaret olmak üzere ikiye ayrılır. Dış ticaret, malların ve sermayenin ulusal sınırların dışına akışı ile sağlanırken iç ticaret ise ulusal sınırlar içinde meydana gelen akışla ilgilidir. Dış ticaret, alım satım işlemleri, ithalat ve ihracat işlemlerinden oluşur. Bu işlemler ülkelerin parasal karşılıklarını ifade eder. Tüm ülkelerin dış ticaret politikalarının temel hedefi ithalatı en aza indirip ihracatı arttırmaktır. Çünkü bir ülke ekonomisinin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir. Dünya Ticaret Örgütünün ticaret gereksinimlerini karşılayamaması ve yeni ticaret düzeninin yeni pazar açılımları konusunda yetersiz kalması ülkeleri ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları yapmaya yöneltmiş ve Serbest Ticaret Anlaşmaları son dönemde gerek gelişmiş ülkelerde gerekse ticari ve ekonomik ilişkilerde yaygınlaşmıştır. Ülkeler arasındaki Serbest Ticaret Anlaşmalarının genişlemesi birçok ülkenin mal tedarikini temin ederken Serbest Ticaret Anlaşmalarının dışında kalan ülkelerde ise tercihli ticaretten mahrum bırakmıştır. Bu kapsamda Türkiye gerek uluslararası ticaretteki Serbest Ticaret Anlaşmaları oluşturma eğilimine paralel olarak Gümrük Birliği çerçevesinde Avrupa Birliğinin serbest Ticaret Anlaşmaları akdettiği ülkeler ile karşılıklı yarar esasına dayalı benzer anlaşmalar imzalanmıştır.

1996-2001 Dönemi Serbest Ticaret Anlaşmaları Türkiye 1996 ve 2001 yılları arasında EFTA ülkeleri, İsrail, Makedonya gibi ülkeler ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Ardından Türkiye 2002 ve 2012 yılları arasında Bosna Hersek, Tunus, Filistin, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Sırbistan, Karadağ, Şili gibi 10 ülke ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. 2013 ve 2020 yılları arasında Morityus, G.Kore, Malezya, Moldova, Singapur, Kosova, Faroe A. ve 2020 yılında Venezuela ile 2021 yılında Birleşik Krallık ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır.

Bu çalışmada, imzalanan antlaşmaların Türkiye'nin ihracat ve ithalatı üzerine etkisi olup olmadığı ve bu antlaşmalar çerçevesinde ihracat ve ithalatın gelecekte nasıl bir seyir izleyeceği tahmin edilmiştir. Tarihler; 2001, 2002, 2012, 2013, 2020 ve 2021'dir.

Belirtilen yıllara bakıldığında özellikle 2002 ve 2015 yıllarındaki değişimin, diğer yıllara göre daha fazla olduğu; 2002 ve 2012 yılları arasında yapılan antlaşmaların etkisinin 2015 yılına kadar devam ettiğini söylemek mümkündür.

Gelecek 10 yıllık döneme dair yapılan öngörü sonuçlarında, ihracatın ithalatı karşılama oranının artış yönünde seyir göstereceği öngörülmüştü. Bu durum da, ihracatın artış ithalatın azalış eğiliminde olacağı şeklinde yorumlanabilir. Elde edilen bu öngürler, 2020 yılında Venezuela ve 2021 yılında Birleşik Krallık ile yapılan antlaşmaların etkisinin, Türkiye'nin dış ticaret hacminde minimum 5 yıllık bir etki bırakacağı şeklinde yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ateş, E., Seymen ve A. D. (2019) Türkiye'nin İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları: İki Yanlı-Sektörel Bir Analiz ve Dış Ticaret Politikası Açısından Bir Değerlendirme, *Sosyoekonomi Dergisi*, 27(42), 255-282.
- Doğan, A. ve Uzun, A. (2014) Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri" *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1).
- Kalaycı, C., Küçükali, C. (2018) "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği: Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi" *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(3), 13-23.
- Kirişçi, K. (2013) "Turkey and the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Boosting the Model Partnership with the United States" <http://goo.gl/xW3SQq>, Erişim Tarihi: 01 Şubat 2021.
- Kocamaz, S. (2015) Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Antlaşması'nın Dünya Ticareti ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi, *Ege Strategic Research Journal*, 6 (2): 31-56.
- Koçtürk, O. M. ve Kocaefe, A. (2014) Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(2): 65-77.
- Küçük, N. E. ve Aslan, N. (2015) Transatlantik Ticaret ve Yatırım Antlaşması'nın Tarihsel Süreci ve Türkiye'ye Etkileri, *Beykoz Akademi Dergisi*, 3(1), 99-118.